

2420

Appenzauer

1812p. Neuplatzbad
Lehrerbildung u. Lehrerbildung

9(47)

9-95

ՀԵՍՄ ԾԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Գ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

24 JAN 2006

1812 Թ. ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ

ՅԵՎ

ԴԵԿԱԲՐԻՍՏՆԵՐԸ

9(47)
9-95

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Յ Ե Ր Ե Վ Ը Ն

1940

30 MAY 2011

ՀԵՍՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՆԿԱԿԱՐԺԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

9(47)

7-95

Զ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ստ

1812 Թ. ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ՅԵՎ

ԴԵԿԱԲՐԻՍՏՆԵՐԸ

(1939 թ. հոկտեմբերին Յերեվանի Մանկավարժական
ինստիտուտի պատմության ֆակուլտետում կարդացած
գաղափարաբանների համառոտագրությունը)

ՄԱՆԿԱԿԱՐԺԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԳՈՒԹՅՈՒՆ

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն

1940

2470

Պատ. խմբագիր՝ Գ. Եսայան
Տեխ. խմբագիր՝ Վ. ՄԵՍԱՆՅԱՆ,
Սրբագրիչ՝ Հ. ՄԱՆՆԻՍՅԱՆ,
Կոմսորոլ սրբագրիչ՝ Կ. Պետրոսյան

1919
40

Գլավիխի լիազոր Ա-2214 պատմ. № 29 տիրում 2500

Հայկական ԵՍՀ ԺԿՆ-ին կից «Եսրիբոգային Հայաստան»
կրթամամուլային տպարան, Յեքուտ

1812 Թ. ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՅԵՎ ԴԵԿԱԲՐԻԱՏՆԵՐԸ

1. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ 19-ՐԳ ԳԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԿՈՒՄ

Արեվմտյան Յեվրոպայի մի շարք յերկրների հա-
մար 19-րդ դարի առաջին քառորդը մի ժամանակա-
շրջան էր, յերբ արդեն հաղթանակել էին կապիտա-
լիստական հարաբերությունները: Արեվմտյան Յեվրո-
պայում ֆեոդալական արտադրության յեղանակը գը-
նում էր դեպի անվերադարձ կործանում. քայքայվող,
փլզվող ֆեոդալական հասարակության փոխարեն
բարձրանում էր նոր՝ բուրժուական հասարակությունը.
կապիտալիզմի զարգացման հետ միասին, Արեվմտյան
Յեվրոպայում պատմական արենա էլին իջել արդեն
յերկու հիմնական անտադոնիստական դասակարգեր՝
բուրժուազիան և պրոլետարիատը, վորոնք կովում
էլին հին կարգերի դեմ, ֆեոդալների, ճորտատերերի
դեմ:

Ի՞նչ վիճակումն էր այդ նույն ժամանակաշրջա-
նում ցարական Ռուսաստանը: Յարական Ռուսաստանը
19-րդ դարի սկզբին դեռևս իրենից ներկայացնում էր
ֆեոդալական հեռամնաց մի յերկիր, վորտեղ իշխում

եր ֆեոդալական-ճորտատիրական արտադրության յեղանակը, սակայն, վորի կողքին աստիճանաբար տեղ են գրավում նոր, կապիտալիստական բարձրացող հարաբերությունները, վորոնք արագացնում են հետամընաց ճորտատիրական տնտեսության քայքայումը և հող են ստեղծում հին հետամնաց ճորտատիրական արտադրության յեղանակն ավելի զարգացած, առաջադեմ՝ կապիտալիստական արտադրության յեղանակի փոխման համար: Ռուսական ցարիզմն այդ շրջանում, վորպես ռեակցիոն ուժ, Յեվրոպայի բարձրացող հեղափոխությունների նկատմամբ խաղում էր ժանդարմի դեր: Իր տերիտորիայով ցարական Ռուսաստանը աշխարհի ամենաբնդարձակ պետություններից էր: Դա մի շրջան էր, յերբ արդեն լիովին ավարտվել էր Սիբիրի գաղութացումը և Սիբիրի լայնածավալ տերիտորիան կազմում էր ցարական իմպերիայի մի մասը: Դա մի շրջան էր, յերբ ցարական Ռուսաստանը արդեն իրեն էր միացրել ամբողջ Ուկրաինան, Ղրիմը, ամբողջ Պավլո-ժան, Մերձբալթյան հողերը և խոշոր նախապատրաստություն էր տարվում գրավելու նաև Անդրկովկասն ու Միջին Ասիան:

Յարական իմպերիան «ժողովուրդների բանտ» էր:

19-րդ դարի սկզբից Ռուսաստանի լայնածավալ տերիտորիայի տարբեր մասերում, տնտեսական զարգացումը գնում էր տարբեր ուղղությամբ. որինակ՝ հյուսիսային և կենտրոնական մարզերում աճում էր գերազանցապես ճորտային տնայնագործությունը և արհեստը: Իսկ սկսած Ռյազանից մինչև Մերձսեվ-ժովյան շրջանը մեծ չափով զարգանում էր ճորտատիրական յերկրագործությունը, վորը գերազանցապես

հենվում էր ճորտ գյուղացու աշխատանքի վրա: Ավելի հարավում, այժմյան Ուկրաինայի, Ղրիմի և Կուբանի շրջաններում, ճորտատիրական հարաբերությունների հետ միասին գյուղատնտեսության մեջ նկատվում էր նաև աստիճանաբար մուտք գործող վարձու աշխատանքը: Ռուսաստանի հարավում գյուղատնտեսության մեջ արդեն մուտք էլին գործում կապիտալիստական հարաբերությունները:

19-րդ դարի սկզբին հեռավոր Սիբիրը և Կապիստանը, վորոնք հարուստ են բազմաթիվ բնական հարստություններով, հանքերով, ցարական ինքնակալության կողմից ոգտագործվում էլին վորպես գաղութներ: Այդ յերկրների բնական հարստությունները դեռևս շատ աննշան էլին ոգտագործվում. ոգտագործումն էլ կատարվում էր գիշատիչ յեղանակներով: Այդ տերիտորիաները ռուսական ցարիզմն ավելի շատ ոգտագործում էր վորպես աքսորավայրեր: Բազմաթիվ հեղափոխականորեն տրամադրված մարդկանց վոստիկանական ուժով քշում էլին դեպի Սիբիր և անհետ կորցնում Սիբիրի անհուն տարածության մեջ: Մերձբալթյան շրջաններում, վորոնք անհամեմատ ավելի խիտ բնակչություն ունեյին, յերկրագործության հետ միասին զարգանում էր նաև արհեստը, տնայնագործությունը և առհասարակ մանուֆակտուրային տնտեսությունը:

Յարական Ռուսաստանի բնակչության ճնշող մեծամասնությունը 19-րդ դարի սկզբին զբաղվում էր գյուղատնտեսությամբ: Գյուղատնտեսության մեջ իշխում էր հացահատիկային կուլտուրաների մշակությունը և անասնապահությունը: Սակայն նկատվում էր, վոր

գյուղատնտեսությունն աստիճանաբար սկսում է հար-
ժարվել նոր սաղմնավորվող արդյունաբերությունը:
Գյուղատնտեսությունը աստիճանաբար արդյունաբերու-
թյան սպասարկողի դերումն էր հանդես գալիս: Այս-
պես որինակ՝ զարգանում էր վոլխարաբուծությունը,
վերից ստացած բուրդը ոգտագործվում էր տեքստիլ
արդյունաբերության կողմից: Այդ բրդի մի մասն էլ
նուսական կալվածատերերը, վաճառականները արտա-
հանում էին դեպի յեվրոպական շուկաները: Անասնա-
պահության զարգացումը յերկրին տալիս էր խոշոր
քանակությամբ ճարպ, յուղ, վորի մեծ մասն ոգտա-
գործվում էր յերկրի ներսում, իսկ մի զգալի մասն ար-
տահանվում էր: Այսպես որինակ՝ 1795 թվին Ռուսաս-
տանից արտահանվում էր մոտ մեկ միլիոն փութ
ճարպ, իսկ 1810 թվին արտահանվում էր մոտ 2 միլի-
ոն 139.000 փութ ճարպ: Ռուսաստանի հարավում
յերկրագործության մեջ աճում էր մի շարք կուլտուրա-
կան բույսերի մշակությունը, որինակ՝ շաքարի ճակըն-
դեղի, ծխախոտի, խաղողի, ինչպես և վորոշ փորձեր է
արվում բամբակի զարգացման ուղղությամբ: Պսկովի
և Նովգորոդի շրջաններում մեծ չափով զարկ է արվում
վորշի մշակությունը:

3եթե վերցնենք 18-րդ դարի վերջը, այդ ժամանակ
Ռուսաստանն արդեն արտահանում էր մոտավորապես
671.000 փութ վուշ, իսկ 1800 թվին՝ մեկ միլիոն 836.000
փութ:

Ռուսաստանում, 19-րդ դարի սկզբին, մեծ տեղ էր
գրավել նաև հացի արտահանումը: Այսպես որինակ՝
1805 թվին արտահանվում էր մեկ միլիոն 721.000

փութ ցորեն, իսկ 1812 թվին ցորենի արտահանումը
հասավ մոտավորապես 12—14 միլիոն փթի:

Արտահանման մեջ գյուղատնտեսական ար-
տադրանքի մոտ 90 տոկոսը կալվածատիրական տըն-
տեսությունն էր տալիս և միայն 10 տոկոսը տալիս էր
գյուղացիական տնտեսությունը:

Այսպիսով, 19-րդ դարի սկզբներին ճորտատիրա-
կան գյուղատնտեսությունը աստիճանաբար հարմար-
վում է նոր զարգացող կապիտալիստական հարաբերու-
թյուններին:

19-րդ դարի սկզբին վորոշ քաղեր էին տեղի ու-
նենում նաև արդյունաբերության զարգացման ուղղու-
թյամբ, հատկապես մետաղամշակման բնագավառում:
Ուրալը դարձել էր ճորտատիրական լեռնային մետա-
ղամշակման կենտրոն:

Սակայն, յերկար ժամանակ Ուրալի լեռնային
արդյունաբերության մեջ շատ մեծ տեղ էր գրավում
ճորտային աշխատանքը: Հենց սրանով էլ պետք է բա-
ցատրել լեռնային արդյունաբերության դանդաղ աճու-
մը ցարական Ռուսաստանում:

Այնուամենայնիվ 19-րդ դարի սկզբին Ուրալի
և առհասարակ Ռուսաստանի մետաղամշակման մեջ
նկատվում է վորոշ զարգացում. այսպես որինակ՝
1718 թվականին Ռուսաստանում արտադրվում էր 6,5
միլիոն փութ շուգուն: 1767 թվականին արտադրվել է
ինը և կես միլիոն փութ շուգուն, իսկ 1806 թվականին
արտադրվել է մոտավորապես 12 միլիոն փութ շուգուն:

Հայրենի արդյունաբերության և հատկապես մե-
տաղամշակման զարգացումը յերևում է և նրանից,
վոր 19-րդ դարի սկզբին նվազում է մետաղահանքի

արտահանումը. այսպես որինակ՝ 1782 թվականին Ռուսաստանից արտահանվել է 3,8 միլիոն փութ մետաղահանք, իսկ 1810 թվականին ընդամենը մեկ և կես միլիոն փութ մետաղահանք: Մետաղահանքի արտահանման նվազեցումը ցույց է տալիս, վոր արդեն գերազանցապես սպառվում է յերկրի ներսում: 19-րդ դարի սկզբից սկսվում է նաև Դոնբասի ու Կուզնեցկի ավազանի ածուխի մշակումը, սակայն դրանց մշակումը նույնպես կատարվում էր պրիմիտիվ, տնայնագործական յեղանակով:

19-րդ դարի սկզբին աստիճանաբար ռուսական արդյունաբերողները թափանցեցին նաև հեռավոր Սիբիր և սկսեցին ռգտագործել Սիբիրի բնական հարրատուֆթյունները, սկսվեց Սիբիրի վոսկու և պլատինի հանքերի մշակությունը: Յերկիրը սկսեց Սիբիրից ստանալ վոսկի, պլատին: Սիբիրի վոսկու հանքերը նույնպես մշակվում էին պրիմիտիվ յեղանակով:

19-րդ դարի առաջին քառորդում ավելի արագ կատարվում է տեքստիլ արդյունաբերության աճը՝ Իվանովոզնեսենսկում, Մոսկվայում, Արեխովոյ-Չուլյեվոյում, Պետերբուրգում, Սերպուխովում: Ճորտատիրական տեքստիլ մասնոֆակտուրո-ֆաբրիկաների կողքին հանդես են գալիս մասնավոր կապիտալիստական տիպի մասնոֆակտուրո-ֆաբրիկաներ:

19-րդ դարի սկզբներին ռուսական ազնվականությունը բաժանվում էր յերեք հիմնական խավի: Առաջին խավը կազմված էր հողատեր մագնատներից, վորոնք ստեղծել էին իրենց լատիֆունդիական մեծ տրնտեսությունները: Այդ լատիֆունդիական տնտեսությունները հատկապես մեծ շահով աճում էին Ուկրա-

ինայում, Ղրիմում, Կուբանում և առհասարակ Ռուսաստանի հարավային շրջաններում:

Ազնվականության այդ մագնատային վերին խավը սերտ կապ ուներ պալատի հետ: Այդ ազնվականներից էր, վոր դուքս էլին գալիս ցարական բարձր աստիճանի շինովնիկներ, պալատական բարձր պաշտոնյաներ:

Ազնվականության յերկրորդ խավը, դա միջին ազնվականությունն էր: Այդ կարգի ազնվականներն ունեյին խոշոր կալվածքներ և մեծ քանակությամբ ճորտեր: Ճորտատիրական տնտեսության հիմնական դեմքը վորոշողը՝ այդ միջին ազնվականությունն էր: Միջին ազնվականներից դուքս էլին գալիս նահանգական, գավառական պաշտոնյաներ, հատկապես ազնվականության այդ շերտից է, վոր դուքս էլին գալիս զինվորական բարձր աստիճանի անձինք:

Վերջապես ազնվականության 3-րդ խավը, դա մանր ազնվականությունն էր, վորը խոշոր և միջին հողատերերի հետ մրցել չկարողանալով, քայքայվում էր: Նրանք առանձին տնտեսական դեմք չեյին ներկայացնում: Այդ մանր ազնվականներից էր, վոր դուքս էլին գալիս ցածր աստիճանի շինովնիկներ, ինչպես նաև ցածր աստիճանի զինվորականներ: Այս խավի հաշվից էր, վոր խտանում էր ինտելիգենցիալի շարքերը:

Ազնվականների մի փոքր խավ 19-րդ դարի սկզբին սկսում է դբադվել արդյունաբերությամբ: Ազնվականության այդ փոքրաթիվ մասը սերտ կերպով կապված էր բանկային ֆինանսական միջավայրի հետ: Նրանք կուտակում էին իրենց ձեռքին խոշոր կապիտալ և այդ կապիտալի մի մասը ներդնում էին ար-

դյունաբերութեան մեջ: Այլ կերպ ասած աղնվականութեան այդ մասը կարող ենք համարել բուրժուականացող աղնվականութուն:

Սակայն 19-րդ դարի սկզբին դեռևս արդյունաբերական և առևտրական բուրժուազիայի միջև խոշոր բաժանում չեր նկատվում, նույն արդյունաբերողը միաժամանակ վաճառական էր և կալվածատեր, կամ կալվածատերը զբաղվում էր միաժամանակ նաև վաճառականութեամբ և արդյունաբերութեամբ:

Այսպիսով 19-րդ դարի սկիզբը Ռուսաստանի համար մենք կարող ենք համարել այն ժամանակաշրջանը, յերբ աստիճանաբար աղնվականութեան մի փոքրաթիվ մասը սկսում է զբաղվել արդյունաբերութեամբ և հիմք է դնում հետագա բուրժուազիային:

19-րդ դարի սկզբին մանր արտադրողների միջավայրից նույնպես դուրս յեկան շատ նվազ շափով մարդիկ, վորոնք սկսեցին զբաղվել արդյունաբերութեամբ, հիմնելով իրենց մանուֆակտուրաները: Գյուղացիական միջավայրից դուրս յեկած առաջին արդյունաբերողների թվին պատկանում են նաև մի քանի ճորտեր, վորոնք յերկար ժամանակվա ընթացքում վորոշ կոտակումներ էյին կատարել և մեծ փրկագնով ազատվելով ճորտութունից հիմնել էյին իրենց արդյունաբերական առանձին ձեռնարկութունները: Ռուսաստանի առաջին գործարանատերերից Սեւա Մորոզովը Ռումինկի նախկին ճորտերից էր. նա 17.000 ռուբլի վճարելով ճորտութունից ազատվեց, և հիմք դրեց մանածագործարանի:

Առաջին ռուսական գործարանատերերից էյին նաև Յասինովսկին, Գրաչևը և Գարիլինը, վորոնք

Շերեմետևիի նախկին ճորտերից էյին, և մեծ փրկագնով ազատվելով, Իվանովոզնեսենսկում գործարաններ հիմնեցին:

Ի հարկե ճորտերից դուրս յեկած այդ առաջին գործարանատերերի թիվը շատ քիչ էր, նրանք յեզակի մարդիկ էյին, բայց սրանք ապացուցում են, վոր Ռուսաստանում արդեն կապիտալիստական արդյունաբերութունը զարգանում էր:

19-րդ դարի առաջին քառորդում զգալի շափով աճում են մանուֆակտուրաների և ֆաբրիկաների թիվը, հատկապես կապիտալիստական տիպի մանուֆակտուրա-ֆաբրիկաների թիվը: 1804 թվականին Ռուսաստանում մանուֆակտուրա-ֆաբրիկաների թիվը հասնում էր մոտ 2500-ի, վորտեղ աշխատում էյին 95.000 բանվորներ^{*}): 1815 թ. Ռուսաստանում արդեն կար մոտավորապես 4200 մանուֆակտուրա-ֆաբրիկագործարաններ, վորտեղ աշխատում էյին մոտավորապես 173.000 բանվորներ: Հաշվառումը ցույց է տվել, վոր այդ բանվորների 50 տոկոսից ավելին արդեն վարձու աշխատող բանվորներ էյին: Իսկ արդյունաբերութեան վորոշ ճյուղերում վարձու աշխատանքն ավելի մեծ տեղ էր բռնում: Այսպես որինակ՝ բամբակամշակման գործարաններում 19-րդ դարի սկզբին վարձու բանվորների թիվը կազմում էր 83 տոկոս, իսկ 1825 թվականին այն հասավ մոտավորապես 95 տոկոսի:

Վարձու աշխատողների բարձր տոկոսը բամբակա-

^{*}) Թվական տվյալները գերազանցապես բերվում է հիմք դնողներով Տուրան-Բարսեղովու «Русская фабрика» աշխատութունը:

մըշակման ձեռնարկություններն եյին տալիս: Այդ բացատրվում է նրանով, վոր տեքստիլ արդյունաբերությունը զարգանում եր կապիտալիստական յեղանակով:

Սակայն, մահուղի գործարաններում վարձու աշխատանքը կազմում եր ընդամենը 10 տոկոս, նույնն եր նաև լեռնային արդյունաբերության մեջ: Սա պետք է բացատրել նրանով, վոր մահուղի արդյունաբերությունը և լեռնային արդյունաբերությունը գերազանցապես պատկանում եր կալվածատերերին կամ պետությանը, վորոնք շահագործում եյին ճորտերի աշխատանքը մաքսիմալ չափերով:

Վարձու աշխատանքի աճը արդյունաբերության մեջ նույնպես վկայում է ուսական տնտեսության կապիտալիստական արտադրության յեղանակի մեջ մուտք գործելու մասին: Վարձու բանվորական կազմերը այդ ժամանակ դեռևս հավաքագրվում եյին ժամանակավոր կերպով գյուղից քաղաք յեկած գյուղացիներից, վորոնք միայն սեզոնային աշխատողներ եյին: Այդ գյուղացիները հատուկ հարկ (բահրա-օծրօք) վրձարելով իրենց կալվածատերերին, նրանց թույլատրվությամբ ժամանակավորապես գալիս եյին քաղաք և վարձվում: Այդ կարգի բանվորները վարձվում եյին բավական թանգ գնով, վորպեսզի վոչ միայն բավարարեն իրենց տնտեսական կարիքները, այլև կարողանան վճարել կալվածատիրոջ հարկը, բահրան:

19-րդ դարի սկզբին ուսական արդյունաբերության մեջ շատ աննշան չափով սկսեց մուտք գործել նաև մեքենայի աշխատանքը, վորն առաջին հերթին ոգտագործվեց բամբակամշակման արդյունաբերության

մեջ: 1805 թվին Ռուսաստանում հանդես յեկավ առաջին շոգեշարժիչը, վորը դրվեց Ասովսկու և Ալեքսանդրյան բամբակագործական մանուֆակտուրայում: Այդ գործարաններում մուտք գործեց նաև մանող մեխանիկական դազգյահը: Ի հարկե, սրանք դեռևս առաջին քայլերն եյին, բայց այնուամենայնիվ մեքենայի աշխատանքի մուտքը նույնպես վկայում է կապիտալիստական արտադրության յեղանակի հանդես գալու մասին:

Մերձբալթյան յերկրներում, կիտվայում, կատվիայում, Եստոնիայում, ինչպես նաև Բելլոռուսիայում, Լեհաստանում, Ուկրաինայում, Վրաստանում այդ ժամանակաշրջանում բավական աշխույժ կերպով զարգանում եր արհեստատնայնագործական կյանքը: Արհեստավորների և յենթավարպետների դրությունը շատ քիչ բանով եր տարբերվում վարձու աշխատողներից: Նրանք ստանում եյին միայն ընչին կոպեկներ, վորով հազիվ պահպանում եյին իրենց գոյությունը: Այսպես որինակ՝ 1802 թվին Մոսկվայի ֆաբրիկաներում արհեստավորները, վարպետները և յենթավարպետները ամսական ստանում եյին 1 ուրբլի 6 կոպեկից մինչև 5 ուրբլի աշխատավարձ:

19-րդ դարի սկզբին աշխուժանում եր նաև քաղաքային կյանքը: Արդյունաբերության հանդես գալը, արհեստի զարգացումը և վաճառականության աճը մեծ քանակությամբ բնակչություն կուտակեց քաղաքներում: 19-րդ դարի սկզբին ուսական քաղաքները այլևս հին կիևյան շրջանի կամ 16 և 17-րդ դարերի ուսական քաղաքները չեյին: 19-րդ դարի քաղաքները հանդիսանում եյին վոչ թե վորպես իշխանների բնակատեղի-

ներ կամ ռազմական ամբողջներ, այլ վորպես խոշոր արն-
տեսական վարչական և կուլտուրական կենտրոններ:
Այդ շրջանի քաղաքային բնակչության հիմնական
կազմը արհեստավորներն էին, ազատ զբաղմունքի
տեր մարդիկ, քաղքենիներ, վաճառականներ և ազնվա-
կաններ:

Ազնվականները Ռուսաստանի զանազան նահանգ-
ներում ունեյին իրենց կալվածքները, վորոնցից ստա-
նում էին մեծ յեկամուտներ, իսկ իրենք բնակչություն
հաստատելով քաղաքներում, այդ յեկամուտը ծախսում
էին ու շույլ, ցոփ, այլասերված կյանք վարում:

Այդ շրջանում քաղաքներում կուտակվում են
նաև մեծ քանակությամբ հողեվորականներ, վորոնք
հավատարիմ կերպով ծառայում էին շահագործող
ֆեոդալական դասակարգին: Այդ հողեվորականների
գասից էին դուրս գալիս բավական քանակությամբ
պետական շինովնիկներ և նույնիսկ պետական բարձր
աստիճանի պաշտոնյաներ, ինչպես որինակ Սպե-
րանսկին, վորը քահանայի վորդի յեր և Ալեքսանդր
Առաջինի որոք հասավ նույնիսկ պետական քարտու-
ղարի պաշտոնին:

Այսպիսով, 19-րդ դարի առաջին քառորդում Ռու-
սաստանի տնտեսական կյանքի բնորոշ կողմը հանդի-
սանում էր ֆեոդալական, ճորտատիրական տնտեսու-
թյան քայքայումը և կապիտալիստական արտադրու-
թյան յեղանակի արմատավորումը, կապիտալիստա-
կան արտադրության արդեն հանդես գալը:

Ահա Ռուսաստանի տնտեսական կյանքի այդ շրջ-

յադարձային շրջանումն և, վոր իր թագավորությունն
սկսեց Ալեքսանդր Առաջինը:

2. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԱՌԱՋԻՆԻ ՆԵՐՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒ- ԹՅՈՒՆԸ (1801—1812 թ. թ.)

Ալեքսանդր Առաջինը մասնակցելով իր հոր՝ Պա-
վելի դեմ սկսված դավադրություններին, սպանել տը-
վեց նրան և 1801 թվի մարտի 11-ին 24 տարեկան
հասակում հոր դիակի վրայով գահ բարձրացավ: Ա-
լեքսանդր Առաջինն իր ամբողջ դաստիարակությունը
ստացել էր Յեկատերինա 2-ից—իր տատից: Յեկա-
տերինա 2-րդը դեռ իր կենդանության շրջանում ցան-
կանում է իրենից հետո գահը կտակել Ալեքսանդրին:
Նա չեր ցանկանում գահը թողնել Պավելին: Այդ տեսա-
կետից ել Յեկատիրինան հատուկ խնամք էր տանում
Ալեքսանդրին. նա Ալեքսանդրին դաստիարակելու հա-
մար հրավիրեց հատուկ ուսուցիչներ— դաստիարակ-
ներ: Ալեքսանդրի դաստիարակներից էր գեներալ Սալ-
տիկովը, ինչպես նաև շվեդական քաղաքացի Լագար-
պը: Յեկատերինան ինքը նույնպես անձամբ շատ էր
զբաղվում Ալեքսանդրով: Նա Ալեքսանդրին միշտ կո-
չում էր «իմ Ալեքսանդր», սա ցույց է տալիս նրա սե-
րը դեպի Ալեքսանդրը և կապվածությունը նրա հետ:
Յեկատերինա 2-րդը նույնիսկ փորձեց գրել Ալեք-
սանդրի մանկության մասին:

Ալեքսանդրը հատուկ, սխտեմատիկ կրթություն չի
ստացել, նա ծույլ անձնավորություն էր, շատ սիրում
էր զինվորական խաղեր, շքահանդեսներ, վորսորդու-
թյուն և նման այլ բաներ: Իսկ լուրջ կրթության հետ
նա գլուխ չունեց:

Նախորդ թեմաներից մեզ հայտնի չե, վոր Յե-
կատերինա 2-ին չի հաջողվում իր մահից հետո գահը
հանձնել Ալեքսանդրին: Յեկատերինա 2-րդի հանկար-
ծակի մահը զրկում է նրան այդ հնարավորությունից և
Ալեքսանդրին հաջողվում է գահ բարձրանալ նրա մա-
հից 6 տարի հետո միայն:

Ալեքսանդրն իր թագավորության հենց առաջին
որերից արտահայտեց իրար հակասող յերկու մտքեր,
վորոնք բնորոշում են նրա թագավորությունն ու նրա
ամբողջ ներքին քաղաքականությունը:

Այսպես որինակ՝ նա յերիտասարդ ժամանակ հա-
ճախ ասում էր՝ «Յես կմեռնեմ վորպես հանրապետա-
կան»: Սակայն Ալեքսանդրի հետագա ամբողջ գործու-
նեյությունն ընթացքում վորոշակիորեն պարզվեց նրա
այդ մտքի կեղծ լինելը: Ալեքսանդրը վոչ միայն վոր-
պես հանրապետական շմեռավ, այլև իր ամբողջ թա-
գավորության ընթացքում մնաց վորպես հանրապե-
տական գաղափարի մոլի թշնամի: Սակայն օա իր
թագավորության առաջին իսկ շրջանում տվեց նաև
մի այլ միտք, հայտարարելով թե՝ «Յես Պետերբուր-
գից մինչև Չուդովո ճանապարհը դիակներով կծածկեմ,
բայց զինվորական ավաններ անպայման կլինեն»: Սա
նշանակում էր, վոր Ալեքսանդր Առաջինն իր բռնա-
պետությունն ամրացնելու համար ձգտում էր Ռուսաս-
տանը վերածել մի խոշոր զորանոցի, իսկ բոլոր ռուս
տղամարդկանց՝ զինվորների, այնպես, ինչպես այդ
նախագծել էր նրանից առաջ նրա հայր Պավելը:

Ալեքսանդր Առաջինն իր ամբողջ թագավորության
ընթացքում հավատարիմ մնաց իր արտահայտած

յերկրորդ սկզբունքին: Նա գահ բարձրանալուն պես մի
ժանիֆեստ հրատարակեց, վորով խոստանում էր
պաշտպանել ազնվական դասակարգի շահերը լիովին,
խոստանում էր թագավորել այնպես, ինչպես թագա-
վորել է իր տատը՝ Յեկատերինա 2-րդը:

Ալեքսանդր I-ը իր թագավորության առաջին տարի-
ներին տատանվում էր ազնվական տարբեր խմբավոր-
ումների միջև, մեկ կողմից նա շրջապատված էր հին
արիստոկրատ ազնվականներով, վորոնք թելադրում
էին իրենց կամքը Ալեքսանդրին, մյուս կողմից նա
շրջապատված էր այսպես կոչված իր «յերիտասարդ
բարեկամներով» (Молодые друзья): Նրա վրա այդ
«յերիտասարդ բարեկամներ»-ի ազդեցությունը նույն-
պես բավական ուժեղ էր: Դրանցից էլ Ալեքսանդրը
կազմեց գաղտնի կոմիտե (негласный комитет), վո-
րի մեջ մտնում էին գրաֆ Կաշուբեյը, նովասեյցեյը,
Սարոգանովը, Չարտորիսկին: Սրանք բատ էյության
Ալեքսանդր Առաջինի խորհրդատուներն էին: Ալեք-
սանդրի վրա բավական ազդեցություն ուներ Չարտո-
րիսկին, վորը լեհ էր և արտահայտելով լեհ պաների
շահերը, ամեն կերպ ձգտում էր, վոր Լեհաստանը մը-
նա Ռուսաստանի իշխանության տակ, բայց լեհ ազնու-
վականությանը տրվի ինքնավարություն՝ Լեհաստանը
զեկավարելու համար: Այդ գաղտնի կոմիտեն փորձեց
քննության յենթարկել մի քանի նախագծեր՝ այսպես
կոչված «ժողովրդական ազատության» վերաբերյալ:
Սակայն վոչ մի ցարական ազնվական կոմիտե չէր կա-
րող լուծել ժողովրդական ազատության հարցը և Ա-
լեքսանդրի այդ կոմիտեն նույնպես վորեև գործ կա-

1912
40

տարել շխարհագրով: Ալեքսանդրն իր թագավորու-
թյան առաջին շրջանում կատարեց մի շարք շատ աննը-
շան ռեֆորմներ:

Նա փորձ փոփոխություն կատարեց զինվորական
գործում, վերացրեց զինվորների այն կոսը, վոր Պա-
վելն եր սահմանել: Նա վերականգնեց սենատի իրա-
վունքները, վորը Պավելի որոք շատ թուլացել եր:
1802 թվականին, դեռևս Պյոտր Առաջինի կողմից
ստեղծված կոլեգիաները վերակազմեց և ստեղծեց
մինիստրություններ: Նա ստեղծեց 8 մինիստրություն՝
արտաքին գործերի, ռազմական գործերի, ռազմածո-
վային ուժերի, արդարադատության, ներքին գործերի,
ֆինանսների, լուսավորության, առևտրի և տնտեսու-
թյան մինիստրություններ:

Այս բոլոր մինիստրությունները պատասխանատու
եյին թագավորի առաջ, նրանց նշանակում և փոխում
եր թագավորը: Ալեքսանդր Առաջինը 12 ազդեցիկ ազնի-
վականներից կազմեց նաև մի խորհուրդ, վորը կոչ-
վում եր անփոփոխ խորհուրդ (Совет непрременный):
Այս խորհուրդը դարձյալ Ալեքսանդրի համար ծառա-
յում եր վորպես խորհրդատու որդան՝ յերկրի կառա-
վարման գործում: Նա այդ խորհրդի հետ խորհրդակ-
ցում եր, կարծիքներ եր հավաքում յերկիրը կառավա-
րելու համար:

Ալեքսանդրի ձեռնարկումները մի քայլ եր ցարա-
կան պետական ապարատը ավելի ամրացնելու և կա-
տարելագործելու համար:

Ալեքսանդր Առաջինի այս մասնակի ռեֆորմների
շուրջը մեծ ազդուկ բարձրացրին Ռուսաստանի ազնը-

վական-բուրժուական պատմաբանները: Ալեքսանդրին
հռչակեցին վորպես լուսավոր, առաջավոր թագավոր:
Այդ պատմաբանները փորձեցին Ալեքսանդրի այդ
մասնակի ռեֆորմների մեջ տեսնել ինչ-վոր սահմա-
նադրական միապետության ստեղծման փորձ:

Սա ի հարկե սխալ է, այդ պատմաբանները մեծ
չափով զերազնահատել են Ալեքսանդրի կատարածը:

Ալեքսանդրի այդ մասնակի ռեֆորմների մեջ սահ-
մանադրական վոչինչ չկա, լավագույն դեպքում Ալեք-
սանդրի ռեֆորմները միայն ավելի կարգի բերեցին
ֆեոդալական-բյուրոկրատական պետական ապարա-
տը: Ի՞նչ ընթացք ունեցավ Ալեքսանդրի թագավորու-
թյան ժամանակ գյուղացիական հարցը, վորը իր ժա-
մանակին հիմնական հարցերից մեկն եր: Ալեքսանդր
Առաջինը նույնպես, ինչպես և իր նախորդները, ամեն
կերպ գյուղացիներին պահում եր ճորտային ծանր վի-
ճակում:

Ալեքսանդրը շարունակեց Յեկատերինայի և Պա-
վելի քաղաքականությունը ճորտությունը տարածելու
ռուսական իմպերիայի բոլոր ծայրամասերում: Սա-
կայն, հակառակ Ալեքսանդրի և ազնվական դասակար-
գի ցանկության, Ռուսաստանի տնտեսական-հասարա-
կական զարգացումը ավելի և ավելի հրամայական եր
դարձնում մտածել ճորտության վերացման մասին:

19-րդ դարի սկզբներին ֆեոդալական ճորտատի-
րական ծանր շահագործման դեմ Ռուսաստանում ծա-
վալվեց գյուղացիական խոշոր ապստամբություններ:
Ապստամբ գյուղացիների պահանջներն եյին— ճոր-
տատիրության վերացում, հող և ազատություն: Յերկ-

րում ծավալվող գյուղացիական այդ ապստամբու-
թյունների ճնշման տակ է, վոր Ալեքսանդրը գաղտնի
կոմիտեյում քննութեան դրեց գյուղացիական հարցին
վերաբերող մի շարք նախագծեր:

Այդ նախագծերից հայտնի յե վարանցովի նա-
խագիծը, վորով նա պահանջում է գյուղացիներին ան-
շարժ գույք ձեռք բերելու իրավունք տալ, այսինքն սե-
փական հող ձեռք բերելու իրավունք: Այդ գաղտնի կո-
միտեյում քննված նախագծերից հայտնի յե նաև
Մորգվինովի նախագիծը: Սա նույնպես իր նախագծով
պահանջում էր անշարժ գույք ձեռք բերելու իրա-
վունք տալ գյուղացիներին, վաճառականութեանը, քաղ-
քենութեանը: Մորգվինովը առաջարկում է ստեղծել
փորձական ֆերմաներ, վորտեղ պետք է աշխատեցին
վարձու աշխատողներ, վորոնք տալով ավելի բարձր
արտադրողականութեան, կշահագորգոնելին կալվածատե-
րերին իրենց ամբողջ տնտեսութեանը վարել վարձու
աշխատանքի միջոցով, այլ կերպ ասած՝ շահագորգու-
թեան կառաջացներ կալվածատերերի մեջ ազատելու
իրենց ճորտերին և ճորտային աշխատանքը փոխելու
վարձու աշխատանքով: Նույնպիսի վոգով ուրիշ մի
շարք նախագծեր նույնպես քննութեան դրվեց գաղտնի
կոմիտեյում, բայց բոլոր այդ նախագծերը գաղտնի
կոմիտեյի և Ալեքսանդր Առաջինի կողմից մերժվեցին:

Ալեքսանդր Առաջինը գյուղացիական հարցը «լու-
ծեց» նրանով, վոր 1803 թվականին բաց թողեց «ա-
զատ հողմշակողների» որենք: Ըստ այդ որենքի, Ալեք-
սանդրն իրավունք էր վերապահում կալվածատերերին,
փոխադարձ համաձայնութեան միջոցով, հատուկ փըր-

կավճարով ազատութեան տալ իրենց ճորտերին: Այդ
որենքը հրատարակելուց հետո 1803—1825 թվական-
ների միջև ընկած ժամանակաշրջանում խոշոր փըր-
կագնով «ազատագրվեցին» միայն 47.000 գյուղացի-
ներ:

Այդ թիվը Ռուսաստանի ընդհանուր ճորտերի թվի
հետ համեմատած միայն մի կաթիլ էր ամբողջ ծո-
վում:

Ալեքսանդրի որոք ճնշված ժողովուրդների վիճակն
ավելի քան ծանրացավ, նա շարունակեց այդ ժողո-
վուրդների վերաբերմամբ իրեն նախորդած թագավոր-
ների ռեակցիոն և դաժան քաղաքականութեանը: Նա
չտեսնված հալածանքներ սկսեց փոքր ժողովուրդների
չեզվի և կուլտուրայի դեմ:

Նա վարում էր ծավալուն ուսականացման քաղա-
քականութեան: Ալեքսանդրը շտեմնված հալածանք
սկսեց հրեաների դեմ, նույնիսկ նա հատուկ սահ-
մաններ նշանակեց, վորից դեպի կենտրոն շարժվել և
ապրել շեյխն կարող հրեաները:

Ալեքսանդր Առաջինը վորպեսզի իր ազդեցութեան
նը ամրապնդեր ծայրամասերում, վարում էր գաղթի
քաղաքականութեան: Նա իր նոր գրաված տերիտորիա-
ների վրա բնակեցնում էր ուսաներին: Հատկապես նա
մեծ ձեռնարկումներ կատարեց Մերձսկիթովյան շրջա-
նը, ինչպես նաև Ղրիմը ամրացնելու և ավելի խիտ
բնակչութեամբ բնակեցնելու համար: Նա Ղրիմ ուղար-
կեց դուխոբորներին, սրանք հատուկ աղանդ էյին, վո-
րոնք շեյխն ընդունում ուղղափառ յեկեղեցու մի շարք
գոգմաները, նրանց ծիսակատարութեանները:

Դոկտորներին Ալեքսանդրը բնակեցրեց Ղրիմի Մոլոչնայա գետի վրա և հենց այստեղից էլ նրանք հետագայում ստացան «մոլոչկաններ» անունը:

Վոմանք Ալեքսանդրի այս քաղաքականությունը համարում էլին արդյունք նրա մարդասիրական քաղաքականության: Պոկրովսկին և նրա աշակերտներն Ալեքսանդրի այս քաղաքականությունը վերագրեցին նրա կրոնամոլությանը, վոր իբրև թե նա կրոնական վախի ազդեցության տակ մեղմացրեց իր քաղաքականությունը և հովանավորեց նոճնիսկ ազանդավորներին:

Ալեքսանդրի այդ քաղաքականությունը արդյունք չեք վո՛չ հումանիզմի և վո՛չ էլ կրոնամոլության: Նրա այդ քաղաքականությունը հետապնդում էր իր պետական շահերի ամրապնդումը, այն է՝ գրաված հողերը խիտ մարդաբնակ դարձնել և դրանով ամրացնել իր պետական սահմանները:

Վոմանք Ալեքսանդրի այս քաղաքականությունը համարում էլին լիբերալիզմ, սակայն լիբերալիզմի վորևե տարր չկա: Ալեքսանդրի այդ քաղաքականության մեջ: Գա զուտ միջոց էր, վորպեսզի նա իր ռեակցիոն ելությունը կարողանա ծածկել Ռուսաստանի և Յեվրոպայի առաջավոր հասարակական մտքից:

Ալեքսանդրը վորոշ փոփոխություններ կատարեց նաև լուսավորության և կրթության բնագավառում:

Նա համալսարանների համար նոր կանոնադրություն հրապարակեց, ըստ վորի համալսարանն ստանում է ներքին ինքնավարական իրավունքներ: Բացի այդ, նա բաց արավ մի քանի նոր համալսարաններ,

ինչպես որինակ՝ Կադանի, Խարկովի համալսարանները և այլն:

19-րդ դարի առաջին տասնամյակում բավական աշխուժացավ համալսարանական կյանքը: Համալսարանները դարձան Ռուսաստանի կուլտուրայի և առաջավոր մտքի ըջախները: Սակայն 1812 թվականից հետո համալսարանները կորցնում են իրենց արտոնությունները: Ալեքսանդրյան նոր ռեակցիան հարձակողական գրոհի անցավ նաև համալսարանների առաջավոր ուսանողության և առաջավոր պրոֆեսուրայի դեմ:

Ալեքսանդրի թագավորության առաջին շրջանում վորոշ շափով աշխուժացավ նաև տպագրական գործը: Աճեց թարգմանական գործը: Թարգմանվում էլին յեվրոպական լեզուներից ինչպես գեղարվեստական գործեր, նույնպես և գիտական աշխատություններ: Այդ շրջանումն էր, վոր ռուսերեն լեզվով առաջին անգամ թարգմանվեց Ադամ Սմիտի, Մոնտեսքյուչի, Մարլի, Տացիտայի և ուրիշների գործերը:

19-րդ դարի առաջին տասնամյակում Ռուսաստանում սկսեցին լույս տեսնել մի շարք ժուռնալներ. այսպես որինակ՝ Կարամզինը հրատարակում էր «Вестник Европы» ժուռնալը:

1804 թվականին Ռուսաստանում սկսում է լույս տեսնել ձախ «Журнал Российской словестности» ժուռնալը, վորի մոտիկ աշխատակիցներիցն էր տաղանդավոր ռուս հրապարակախոս Պնինը: Պնինը հանդիսանում է ֆելդմարշալ Ռիպնինի անորինական վորդին: Պնինը մեծացել է Մոսկվայի համալսարանին կից պանսիոնում: 13 տարեկան հասակում նա ընդունվեց

ազգմա-հրետանային դպրոցը, վորը ավարտելուց հետո ստացավ պրապորշչիկի շին (կրտսեր սպա): Սակայն Պնինը, վորը մոտիկից ծանոթ եր ֆեոդալական-ճորտատիրական նեխված միջավայրին, մեծ ատելությունամբ լցվեց դեպի ինքնակալությունը, դեպի ցարական դաժան պետական ուժիմը, դեպի ցարական հետամնացությունը: Նա ցարական բանակի ծանր ուժիմը տանել չհարողացավ և 1805 թվականին զորացրվեց բանակից: Նա դարձավ սովորական պետական շինույնիկ: Պնինը այնուհետև շարունակեց իր հեղափոխական տրամադրություններն ավելի զարգացնել: Նա զանազան հողավածներ եր գրում ցարական ինքնակալության դեմ: Պնինը մտերիմ բարեկամն եր 18-րդ դարի վերջի և 19-րդ դարի սկզբի ուս խոշոր գրող և հեղափոխական Ռադիշչևի (վորի մասին խոսել ենք նախորդ թեմայում): Պնինը, յերբ 1802 թվականին լսեց Ռադիշչևի ինքնասպանության լուրը, անիծեց ցարական դաժան կարգերը և Ռադիշչևիին համարեց այդ դաժան կարգերի անմեղ զոհը:

Պնինի գրական գործունեության ծաղկման շրջանը կարելի չե համարել 1802—1805 թվերը, յերբ նա գրեց իր խոշոր հրապարակախոսական գործերը՝ «Вополь невинности», «Опыт о просвещении», «О возбуждении патриотизма» - և այլն:

1805 թվին Պնինն ընտրվում և յերիտասարդ առաջադեմ մտածող գրողներից, նկարիչներից, գիտնականներից կազմված «Вольного общества любителей словестности, науки художеств» խմբակի նախագահ: Պնինը դուրս յեկավ պահանջելով մամուլի ազատու-

թյուն՝ քննադատելով ալեքսանդրյան անմիտ խիստ գրաքննությունը, վորը հատկապես խիստ ուժեղացավ 1804 թ. հրապարակած գրաքննության նոր կանոնադրության կապակցությամբ: Պնինը հանդես յեկավ վորպես ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխության սկզբունքների՝ մարդու իրավունքի, ազատության, հավասարության և սեփականության ջերմ պաշտպանի դերում:

Պնինը ուսական հասարակական կյանքում այն անձնավորությունն եր, վորը Ռադիշչևիի հեղափոխական գաղափարները հասցնում եր դեկաբրիստներին: Նա հանդիսացավ Ռադիշչևիի և դեկաբրիստների կապող ողակը 19-րդ դարի առաջին տասնամյակում:

Ռուսաստանում ճորտատիրությունն իր ավերածության ծանր թաթը դրեց և Մերձբալթյան յերկրներին՝ Լիտվայի, Լատվիայի և Եստոնիայի ժողովուրդների վրա: Այդ ժողովուրդները գերմանական և լեհական դիշատիչ շահագործումից ազատվելով ընկել էյին ցարական ծանր շահագործման տակ: Ռուս կալվածատերերը Մերձբալթյան գյուղացիներից հողերը մասսայաբար խլում էյին և ստեղծում իրենց համար խոշոր կալվածքներ, իսկ Մերձբալթյան գյուղացիներին ճորտացնում և ամբացնում էյին այդ հողերին:

Մերձբալթյան գյուղացիությունը մի կողմից ճնշվում եր կոռային, ճորտային լծի տակ, իսկ մյուս կողմից ազգային գաղութային լծի տակ: Նա ճնշվում եր նաև իր յերկրի սեփական ֆեոդալների կողմից: Այդ շահագործման և ծանր վիճակի դեմ եր, վոր 1803-04 թվականներին Մերձբալթյան յերկրներում սկսվեց

գյուղացիական խոշոր շարժումներ, ուղղված Ալեքսանդր Առաջինի թագավորության դեմ:

Ալեքսանդր Առաջինն այդ շարժումները կանխելու համար վոյ միայն դիմեց զենքի, այլև կատարեց վորոշ վիշումներ: Այսպես որինակ, 1804 թ. մարտի 2-ին նա Մերձբալթյան գյուղացիների համար մի սրենք հրապարակեց, ըստ վորի արգելեց գյուղացիներին ծախել առանց հողի: Այնուհետև, այդ սրենքով գյուղացիներն ստանում են անձնական վորոշ իրավունքներ, կոռալին աշխատանքը հասցվեց շաբաթը չերկու որվա: Մերձբալթյան գյուղացիների նկատմամբ կիրառվող այդ ձեռնարկումները նպատակ ունեյին մեղմացնել գյուղացիական հուզումները և ավելի ամրացնել ռուսական ցարիզմի տիրապետությունը Մերձբալթյան յերկրներում:

3. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԱՌԱՋԻՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ալեքսանդր Առաջինը գահ բարձրացավ Անգլիայի անմիջական ոգնությունամբ, ուստի իր թագավորության առաջին իսկ որից իր համակրանքն ուղղեց զեպի Անգլիա: Նա գահ բարձրանալուն պես զադարեցրեց Պավելի կողմից զեպի Հնդկաստան սկսած ռազմական արշավը և հետ կանչեց այն 40 հեծյալ կողակալին զնդերը, վորոնք Պավելի և Նապոլեոնի թելադրանքով շարժվում էյին զեպի Հնդկաստան: Դրանով իսկ Ալեքսանդրն իր կապերը խզեց Ֆրանսիայի հետ: Այնուհետեվ նա ընդգրկվեց պաշտոնական մի նոր կոալիցիայի մեջ՝ Ֆրանսիայի դեմ: Այդ կոալիցիայի մեջ մտնում

էյին Անգլիան, Պրուսիան, Ավստրիան և Ռուսաստանը:

Անգլիան ամեն կերպ ձգտում էր ոգտագործել Ռուսաստանին՝ Ֆրանսիային թուլացնելու նպատակով: Իսկ Ֆրանսիան — Նապոլեոնն ամեն կերպ ձգտում էր թուլացնել Յեվրոպայում իրեն խոշոր մրցակից հանդիսացող Անգլիային: Նապոլեոնը տեսնելով, վոր Անգլիային անմիջական ռազմական հարձակմամբ թուլացնել չի կարող, դիմում է արտաքին աշխարհից նրան մեկուսացնելու քաղաքականությունը, կտրելով նրան իր դաշնակիցներից և անտեսական բրտկադայի յենթարկելով նրան: Այս նպատակով էր, վոր Նապոլեոնը 1803 թվին Անգլիային հայտարարեց «ցամաքային պաշարում» (Континентальная блокада), վորի էությունը կայանում էր նրանում, վոր Նապոլեոնն արգելում էր իր դաշնակիցներին առևտուր անել Անգլիայի հետ, արգելում էր անգլիական նավերին իր դաշնակիցների նավահանգիստները մտնել:

1804 թ. Նապոլեոնն իրեն հուշակեց կայսր և վորպես ֆրանսիական խոշոր բուրժուազիայի շահերի արտահայտիչ, սկսեց իր լայն նվաճողական քաղաքականությունը ծավալել նախ Յեվրոպայում, ապա և զեպի Արեւելք:

Նապոլեոնի խոսքերով ասած, նա ծրագրում էր դառնալ աշխարհի «վեհապետը»: Նա իր այդ ծրագիրն իրագործելու նպատակով էր, վոր իր զորքերը շարժում է զեպի Ավստրիա և Պրուսիա՝ նրանց իրեն յենթարկելու համար:

Ալեքսանդր Առաջինը, վորպես Նապոլեոնի դեմ

կազմակերպված կոալիցիայի անդամ և մյուս կողմից էլ վախենալով Նապոլեոնի նվաճումներից, շտապում է իր ռազմական ուժերն ուղարկել Ավստրիա, վորպեսզի ռուսական բանակը միանալով ավստրիական բանակի հետ կանխե Նապոլեոնի հետագա առաջխաղացումները: Ավստրիա մեկնող ռուսական բանակի գլուխը կանգնեց Միխայել Իվանովիչ Կուտուզովը:

Կուտուզովը ծնվել է 1745 թվին զինվորականի ընտանիքում: Պատանեկական հասակից նա մեծ սեր հանդես բերեց դեպի ռազմական գործը. դեռևս պատանեկական հասակում Կուտուզովն իրեն վարժեցնում է հետագա ռազմական պայմանների համար: 1759 թվին նա ավարտեց հրետանային և ինժեներական կորպուսի դասընթացը և դարձավ հրետանու կրտսեր յենթասպա: Գրանից 3 տարի հետո նա ստացավ կապիտանի աստիճան: Կուտուզովն առաջին անգամ պատերազմական գործողություններին մասնակցեց ռուս-թուրքական պատերազմի (1769 թ.) ժամանակ: Այդ պատերազմումն էր, վոր նա մտերմացավ ռուս մեծ զորավար Սուվորովի հետ, վորը և դարձավ նրա ուսուցիչը, ռազմական դաստիարակը:

Կուտուզովը 1770 թվականին գործուղվում է Դանուբյան ճակատ՝ Ռումյանցեվի բանակը: Կուտուզովը, վորը բնավորությունը ուրախ անձնավորություն էր, յերիտասարդ շրջանում շատ էր սիրում իր պետերի կոմիքական շարժումները վերաբրտադրել իր ընկերական միջավայրում. ահա մի խնջուլքի ժամանակ նա տալիս է Ռումյանցեվի կոմիկական գծերը: Այս բանն ընկնում է Ռումյանցեվի ականջը և Ռումյանցեվը նրան պատր-

ժելու համար ուղարկում է Ղրիմի բանակը, վորն իր դերով ավելի աննշան բանակ էր: Սա ըստ եյության վոչ թե պատիժ դարձավ Կուտուզովի համար, այլ մեծ բարիք, վորովհետև Ղրիմի ճակատում, վորն ավելի հանգիստ էր, քան թե Դանուբինը, Կուտուզովը շատ ավելի մեծ ժամանակ ուներ և իր ամբողջ ազատ ժամանակը նվիրեց զինվորական ինքնազարգացմանը: Նա սկսեց ուսումնասիրել բոլոր խոշոր անվանի ռազմագետներին, ուսումնասիրեց ռազմական զանազան ուղղություններ («գպրոցներ»): Նա իր մեջ կուտակեց հսկայական ռազմական գիտելիքներ և պատրաստականություն:

Այս բոլորի հետեվանքով է, վոր նա դարձավ վոչ միայն ռուսական, այլև իր ժամանակի աշխարհի լավագույն զորավարներից մեկը: Շուտով Կուտուզովն աչքի ընկավ իր ռազմական ունակություններով: Ղրիմում նա առաջնորդում է ռուսական ավելի սակավաթիվ զորախմբեր քանակով ավելի գերակշռող թուրքական զորքերի դեմ և տանում է մի շարք փայլուն հաղթանակներ: Նա Ղրիմում, Շամլու գյուղի մոտ, իր զնդով ջախջախեց թուրքական մի ամբողջ զորախումբ և զնդի առաջն ընկած հետապնդում էր խուճապահար փախչող թուրքական զորքերին: Հենց այստեղ էր, վոր Կուտուզովը վիրավորվեց քունքից և ընդմիշտ կորցրեց իր աջ աչքը: Կուտուզովն ավելի մեծ անուն հանեց ռուս-թուրքական յերկրորդ պատերազմի ժամանակ (1787—1791 թ. թ.), յերբ անմիջականորեն գտնվում էր Սուվորովի հրամանատարության տակ: Այդ պատերազմում, ինչպես Սուվորովն է ասում, Կուտուզովը

Գեներալ Մ. Ի. Կուտուզով

Հանդիսանում էր նրա աջ թևը: 1790 թ. Սուվորովը միայն Կուտուզովի մեծ աջակցության և հերոսության շնորհիվ կարողացավ հալանի Իզմայիլով բերդը գրավել: Այդ ճակատամարտի վերաբերյալ Կուտուզովի մասին Սուվորովն ասում էր՝ «Գեներալ Կուտուզովը գանվում էր մեր ձախ թևում, բայց նա իմ աջ թևն էր»: Իզմայիլով բերդի գրավման գործում Կուտուզովի մատուցած ծառայության համար Սուվորովը նրան նշանակեց Իզմայիլով բերդի առաջին պարեառ:

Կուտուզովը, ինչպես Սուվորովը, Պավլևի թագավորության ժամանակ յենիարկվեց հալածանքների, խոշոր զրկանքների, վտրովհետեվ և՛ Սուվորովը, և՛ Կուտուզովը դեմ դուրս յեկան Պավլևի կողմից բանակի պրուսական ձեռի վերակառուցմանը, մի վերակառուցում, վորն ավելի վատթարացրեց ռուսական զինվորների գրովյունը: Ռուսական բանակի պրուսական յեղանակի այդ վերակառուցումը ռուս զինվորին դարձրեց իր սեփական մտածողովյունից և դատողովյունից զրկված մի կենդանի գործիք իր հրամանատարների ձեռքին:

Բանակի այդ ծանր բեժիմի մասին պատմարան Բայովը գրում է՝ «Բանակում զարգացել էլին կոպտովյունները և անհատի ստորացումը, դաժանացավ ավտղների վարմունքը կրտսերների, մանավանդ զինվորների հետ: Տուլթերի նշանակումը չեր կանոնավորվում վոշ մի որենքով»: Բանակի այդ դաժան ուժիմի դեմ էր, վոր իրենց բողոքը բարձրացրին խոշոր գորավար Սուվորովը և նրա աշակերտ Կուտուզովը:

Կուտուզովն իր բնավորովյամբ վերին աստիճանի

բարի անձնավորութիւնն եր: Շատ հաճախ եր պատահում, յերբ նա աշխատավարձ ստանալուց հետո փողոցում հանդիպում եր իր զինվորներին, զրպանից հանում եր քսակը և զինվորներին փող եր տալիս, ասելով՝ «ընկերներիդ հետ կլամես ծերունուս կենացը»:

1805 թվին Նապոլեոնի դեմ Ավստրիա ուղարկվող բանակի գլխավոր հրամանատար ե նշանակվում Կուտուզովը:

Կուտուզովը դեպի Ավստրիա շարժվում եր մի քանի զորասյուններով. նրա զորասյուններից մեկին ղեկավարում եր Կուտուզովի մտերիմը և քաջարի զորավար Քազրատինը: Մինչև ուսական բանակի հասնելը Ավստրիա, Նապոլեոնը ավստրիական բանակի հիմնական ուժը ջախջախեց, վորից հետո Նապոլեոնը ձգտում եր ծուղակի մեջ գցել ավստրիացիներին ողնության յեկած Կուտուզովի բանակին: Նա ծրագրում եր Կուտուզովին սեղմել Դանուբին և այնտեղ վոչնչացնել, սակայն ուս խոշոր զորավարը Նապոլեոնի մտադրութիւնը հասկացավ և ամեն կերպ խուսափում եր Նապոլեոնի դավերից:

Կուտուզովը մտածված կերպով նահանջում ե և այդ նահանջի ժամանակ հաճախ հակահարձակման անցնելով խոշոր կորուստներ ե պատճառում Ֆրանսիացիներին: Որինակ, 1805 թվի հոկտեմբերի 30-ին Կուտուզովը գլխովին ջախջախեց Ֆրանսիական Կրեմսի կորպուսը:

Այնուհետև, Նապոլեոնը հոկտեմբերի 30-ը համարեց ջարդի որ, վորովհետև այդ ջարդը շատ մեծ և խորը ապավորութիւնն եր թողել նրա վրա:

Կուտուզովը կարողացավ անկորուստ կերպով նահանջել Ուլմուց: Շուտով այդտեղ յեկան նաև ուսական կայսր Ալեքսանդր Առաջինը և ավստրիական թագավոր Ֆրանցը:

Ուլմուցում հրավիրվեց ուղղմական խորհուրդ, վորը քննության յենթարկեց Նապոլեոնին դիմադրութիւն ցույց տալու հարցը: Կուտուզովը հիմնավորած կերպով խորհրդակցությանը ցույց տվեց, վոր ուժերը խիստ անհավասար են, Ֆրանսիացիների հետ ճակատամարտի բռնվելը կարող ե միայն խլել ուսական բանակից ավելորդ զոհեր: Նա առաջարկում եր խուսափել այդ անտեղի կորուստներից: Հակառակ դրան Ալեքսանդր Առաջինի պահանջմամբ խորհրդակցութիւնը վորոշեց Առատերլիցի տակ ճակատամարտ տալ Ֆրանսիացիներին: Կուտուզովը ակամայից պարտավոր եր կատարել իր թագավորի այդ կարգադրութիւնը: 1805 թվ. նոյեմբերի 20-ին առավոտյան վաղ ուսական բանակը սկսեց մարտի համար դիրքեր բռնել: Նապոլեոնը, վորը վաղորոք բռնել եր շատ հարմար դիրքեր, ըստ պատմ եր, վոր ուսները հարձակում գործեն: Այդպես ել յեղավ: Ալեքսանդր Առաջինի կարգադրությամբ ուսական բանակը ինքն սկսեց հարձակումը: Այդ ճակատամարտում ուս զինվորները կռվում ելին անսահման հերոսությամբ, վորը խոստովանում եր նաև հետագայում ինքը Նապոլեոնը. բայց ուժերը խիստ անհավասար ելին, Ֆրանսիացիներն ոգտվելով ուսական անհարմար դիրքից, ոգտվելով ուսական զինվորների վերին աստիճանի հոգնածութիւնից, պարտության մատնեցին ուսական բանակին:

Կոտուզովն այդ ճակատամարտում մի անգամ էլ քունքից վիրավորվեց, իսկ Ալեքսանդր Առաջինը փախավ ճակատամարտից և հետագայում իր հանցանքով ուսական բանակի առատերլիցյան պարտութունը բարդեց Կոտուզովի վրա:

Առատերլիցի պարտութունից հետո ավստրիական թագավոր Ֆրանցը հաշտութիւն կնքեց Նապոլեոնի հետ: Նապոլեոնն այնուհետեւ իր ուշադրութիւնը կենտրոնացրեց Պրուսիայի վրա: 1806 թվին դարձյալ Նապոլեոնի դեմ կազմակերպվեց մի նոր կռիւցիա, վորի մեջ մտան Պրուսիան, Ռուսաստանը, Անգլիան և Շվեդիան: Ալեքսանդրը ֆրանս-պրուսական պատերազմը սկսելուն պես շտապում է ոգնութեան հասնել իր դաշնակից Պրուսիային, սակայն Պրուսիան չսպասելով իր դաշնակիցներին, պատերազմի բռնվեց Ֆրանսիայի հետ: Պատերազմի սկզբից Նապոլեոնը հաղթանակը հաղթանակի հետեից եր տանում: Այդ ժամանակ ուսական հարյուր հազարանոց բանակը ոգնութեան նպատակով հասնում է Մեմել:

Իսկ Նապոլեոնը շարժվեց դեպի Լեհաստան, գրավեց Լեհաստանը և խոստացավ լեհերին անկախութիւն և սահմանադրութիւն տալ, նույնիսկ նա վերականգնեց Վարշավայի դքսութիւնը, վորպես լեհական ինքնուրույն իշխանութիւն: Սրանով նա ցանկանում եր իր կողմը գրավել Լեհաստանին և մյուս կողմից Լեհաստանը դարձնել բազա՝ հետագայում Ռուսաստանի վրա հարձակվելու համար:

Ռուսական բանակը Բենիգսենի հրամանատարութեամբ 1807 թվի փետրվարի 7-ին արեւելեյան Պրու-

սիայում, Եյլաուլի տակ, արյունալի ճակատամարտովեց ֆրանսիացիներին:

Հունիսի 5-ին սկսվում է ուսական բանակի հարձակումը: Բենիգսենի հրամանով Բագրատիոնը հարձակվեց ֆրանսիական մարշալ Նեյի կորպուսի վրա: Իսկ կազակ ատաման Պլատովը իր զորքով անցավ Ալլե գետը: Նեյի դրութիւնը խիստ ծանրանում է, վորը շտապում է մարտ տալով նահանջել: Այդ ժամանակ սկսվում են նաև ուսական զորքերի հարձակումներ այլ կողմերից: Անհասկանալի պատճառներով հանկարծ ուսական բանակը դադարեց պարտված Նեյի բանակին հետապնդելուց և 78 ժամ սպասելով նահանջում է, այդ ոգտադործելով Նապոլեոնը մոտ 125.000 հոգուց կազմված բանակով սկսում է ընդհանուր հարձակում ուսաների դեմ, վորոնք ունեյին 80—100.000 զորք: Հունիսի 10-ին խոշոր ճակատամարտ տեղի ունեցավ Գեյլսբերգի տակ, վորի ժամանակ ֆրանսիացիները կորցրին մոտ 8000 մարդ, իսկ ուսաները՝ 10.000 մարդ: Ռուսական բանակը նահանջեց Ֆրիդլանդ և 1807 թ. հունիսի 14-ին Ֆրիդլանդի տակ տեղի ունեցավ արյունահեղ ճակատամարտ, Նապոլեոնն ոգտագործեց Բենիգսենի մի քանի կռիւտ սխալները և ծանր դրութիւն ստեղծեց ուսական բանակի համար: Չնայած ուսական բանակի հրամանատարութեան կռիւտ սխալներին, ուսական բանակը իր քաջութեան շնորհիվ հերոսաբար պաշտպանվում եր: Ռուսական բանակը Ֆրիդլանդի տակ կորցրեց մոտ 25.000 մարդ և մեծ բանակութեամբ դենք: Ֆրիդլանդի ճակատամարտից հինգ որ հետո՝ հունիսի 19-ին ուս. բանակը նահան-

չեց նեման գետի աջ ափը իսկ Ֆրանսիացիները գրավեցին ամբողջ Պրուսիան: Այնուհետև և՛ Նապոլեոնը, և՛ Ալեքսանդրը ցանկանում էյին հաշտություն կնքել: Ալեքսանդրը ցանկանում էր հաշտություն, վորովհետև իր ուժերը թուլացել էյին, նրան հարկավոր էր ժամանակ շահել նոր ուժեր կուտակելու համար. իսկ Նապոլեոնը նույնպես կողմնակից էր հաշտության, վորովհետև բանակը հոգնել էր և ապա ցանկանում էր նախ յուրացնել իր գրաված այդ նոր յերկրները, ամբարացնել այնտեղ իր տիրապետությունը, ապա՝ ժամանակ շահել պատրաստվելու նոր արշավանքի դեպի Ռուսաստան:

Հաշտության բանակցություններն սկսվեցին 1807 թվի հունիս ամսի վերջերին, վորոնք տեղի էյին ունենում Տիլզիտում: Նեման գետի վրա կառուցվեց մի պավիլիոն, վորտեղ բանակցություննք վարելու համար անձամբ հանդիպում ունեցան Ալեքսանդր Առաջինը և Նապոլեոնը:

Ալեքսանդր Առաջինը բանակցությունների ժամանակ ամեն կերպ ձգտում էր վորոշ դյուրին պայմաններ ստեղծել իր նախկին դաշնակցի— պարտված Պրուսիայի համար, սակայն Նապոլեոնը համառոտ էր: 1807 թվի հուլիսի 8-ին կնքվեց հաշտություն, վորը պատմության մեջ հայտնի յե Տիլզիտի հաշտությունն անունով:

Տիլզիտի հաշտությամբ Ալեքսանդրը պարտավորվեց մասնակցել Նապոլեոնի կողմից Անգլիայի դեմ սկսած ցամաքային պաշարմանը: Յեվրոպայի յերկու կայսրները՝ Ալեքսանդր Առաջինը և Նապոլեոնը այդ

հաշտությամբ համաձայնության են գալիս ամբողջ Յեվրոպան և Ասիան իրենց միջև բաժանելու:

Տիլզիտի հաշտությունը դեռ նոր էր կնքվել, յերբ Նապոլեոնը պատերազմի հրահրեց Ռուսաստանին Շվեդիայի դեմ. նա դրանով աշխատում էր մի կողմից թուլացնել Շվեդիային, վորը հրաժարվեց մասնակցել ցամաքային պաշարմանը, իսկ մյուս կողմից Ռուսաստանին պահել պատերազմական լարված վիճակում:

1807 թվի աշնանը սկսվում են պատերազմական գործողությունները Ռուսաստանի և Շվեդիայի միջև: Ռուսական բանակը պատերազմի սկզբից յեվլետ նվաճեց մի քանի քաղաքներ, ինչպես որինակ, Սվիա-Քորգը, Հելսինգֆորսը, Տավաստուգը և ուրիշները: Ռուսներն աստիճանաբար Ֆինլանդիան նվաճեցին և այն կտրեցին Շվեդիայից:

Ռուսական բանակը վոչ միայն Շվեդիային հետ մղեց Ֆինլանդական հողերից, այլև սկսեց ներխուժել Շվեդիա:

1809 թվականի ձմեռը, ռուսական մի խոշոր բանակ, գեներալ Բագրատիոնի, Բարկլայ Դետոլլի և Կուլենվիի զլխավորությամբ մտավ շվեդական սահմանը և գուրս յեկավ Ստոկհոլմի տակ: Շվեդների դրությունը ծանր էր, այլևս պատերազմը շարունակել նրանք անկարող էյին, ուստի խնդրում են հաշտություն: 1809 թ. մարտին հաշտություն կնքվեց: Այդ հաշտությամբ շվեդները պաշտոնապես Ֆինլանդիան ճանաչեցին Ռուսաստանին կցված:

Այնուհետև Ֆինլանդիան մինչև Հոկտեմբերյան

Սոցիալիստական Մեծ հեղափոխութիւնը հանդիսա-
նում եր ուսական իմպերիայի մի մասը և միայն
շնորհիվ Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Հեղափոխու-
թյան հաղթանակի, Ֆինլանդիան ստացավ անկախու-
թյուն:

Ալեքսանդր Առաջինը Ֆինլանդիային տվեց վորոշ
ներքին ինքնավարութիւն, թույլ տվեց ունենալ իրեն
սեփական սելմը, իսկ վորպես գերագույն իշխանու-
թյուն հանդես եր գալիս ինքը՝ իմպերատորը, վորն իր
անվանն ավելացրեց՝ «Ֆինլանդիայի մեծ իշխան»
տիտղոսը: Այդ մասնակի զիջումներով միայն նպա-
տակ ունեւր ամրացնել իր տիրապետութիւնը Ֆինլան-
դիայում:

Այդ շրջանում, յերբ տեղի յեր ունենում շվեդա-
կան պատերազմը, սկսվում և նաև ուս-թուրքական
պատերազմը: Ալեքսանդր Առաջինը ցանկանում եր
իշխել ամբողջ Սեւ ծովում, գրավել սեւծովյան նե-
ղուցները — Բոսֆորը և Դարդանելը, վոչնչացնել
Թուրքիայի ազդեցութիւնը Բալկաններում և այնտեղ
ամրացնել իր ազդեցութիւնը:

Ալեքսանդր Առաջինի այս ծրագիրը դուր չեկավ
Նապոլեոնին, վորովհետև դրանով ավելի կհզորանար
ցարական ինքնակալութիւնը, մի բան, վորը ձեռնտու
չեր Ֆրանսիային: Յեւ չնայած կար Տիլզիտի համաձայ-
նութիւնը, բայց նա գաղտնի կերպով ոգնում եր
Թուրքիային՝ Ռուսաստանի դեմ մղվող կովում: Այդ
բանը շուտով հայտնի դարձավ Ռուսաստանին, վորն
ավելի սրեց Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի հարաբերու-
թյունները:

Ռուսաստանում ազնվականութիւն մեջ դժգոհու-
թյունն ուժեղացավ այն պատճառով, վոր ցամաքային
պաշարումը, վոր Ֆրանսիան փաթաթել եր Ռուսաստա-
նի վզին, ծանր հարված հասցրեց Ռուսաստանի տըն-
տեսական շահերին: Յամաքային պաշարման հետե-
վանքով ուս կալվածատիրութիւնը, վաճառականու-
թյունը կորցրեց Անգլիային, վորպես իր ամենայն-
կամտաբեր հացի շուկան և մյուս կողմից ուս ազնու-
վականութիւնը, վաճառականութիւնը կորցրեց Անգ-
լիայից ներմուծվող արդյունաբերական ապրանքներից
ստացվող շահը:

Յեղկրում ավելի և ավելի աճում եր պահանջը
վերսկսել կապերը Անգլիայի հետ, այսինքն խզել կա-
պերը Ֆրանսիայի հետ: Մյուս կողմից, Ռուսաստա-
նում, 1809 և 1810 թվականներին ծայր ելին առել
ժողովրդական խոշոր հուզումներ Ալեքսանդր Առաջինի
դեմ, վորովհետև ինչպես ուս-շվեդական, նույնպես և
ուս-թուրքական պատերազմի ամբողջ ծանրութիւնը
ընկավ Ռուսաստանի աշխատավորութիւն վրա: Պա-
տերազմի ծախսերը ծածկելու համար աճեցին հարկե-
րը:

Ալեքսանդր Առաջինի արտաքին քաղաքականու-
թյան մեջ հիմնական տեղ եր գրավում ուսական ցա-
րիզմի պայքարը Թուրքիայի և Պարսկաստանի դեմ՝
Անգրկովկասի գրավման համար*):

4. ՍՊԵՐԱՆՍԿՈՒ ԿՈՂՄԻՅ ԿԱԶՄՎԱԾ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲԵ-
ՅՈՐՄՆԵՐԻ ՆԱԽԱԳԻԾԸ

Ալեքսանդր Առաջինն իր յերկրի հասարակական

ուշադրութիւնը ուզած ուղղութեան բեմեակներու համար փորձեց վորոշ պետական ռեֆորմներ կատարել: Նա պետական բարեփոխումների նախագծի կազմումը հանձնեց Միխայիլ Միխայլովիչ Սպերանսկուն: Սպերանսկին 1808 թ. վերջին սկսեց աշխատել նախագծի վրա և արդեն 1809 թ. հոկտեմբերին ներկայացրեց Ալեքսանդրին իր կողմից կազմված նախագիծը, վորով նախատեսում էր հետեւյալ միջոցառումները.

Սպերանսկին իր նախագծով Ռուսաստանի ամբողջ բնակչութեանը բաժանեց յերեք հիմնական խմբի: 1-ին խումբը՝ «ազնվականութիւն»։ այս խմբի մեջ մտնում էին ազնվականները. 2-րդ խումբը՝ «միջակ վիճակի մարդիկ»։ այս խմբի մեջ մտնում էին գերազանցապես վաճառականները և քաղաքի քաղքենիական տարրերը: Յեւ վերջապես 3-րդ խումբը, վորին նա անվանում էր «աշխատավոր ժողովուրդ»։ այս խմբի մեջ մտնում էին քաղաքի արհեստավորները, գյուղացիութիւնը և բանվորները, այլ կերպ ասած աշխատավորական ամբողջ տարրերը:

Սպերանսկին այս յերեք խավերի համար ել նախատեսում էր իրավական պատկանութիւն, այսինքն դրանով նա նախատեսում էր ճորտական իրավունքի վերացում: Սպերանսկին իր այդ նախագիծով հողը դարձյալ թողնում էր վորպէս կալվածատիրոջ—ֆեոդալի սեփականութիւն, իսկ հողի ֆեոդալական սեփականութեան պահպանման և գյուղացուն առանց հողի ազատագրման պայմաններում գյուղացու իրավական «ազատութիւնը» կլինի միանգամայն ձեւական: Ըստ Սպերանսկու նախագծի իշխանութեան գլուխը պետք է կանգնեց միապետը՝ «պետական խորհրդի»

հետ միասին: Այլ կերպ ասած միապետի կողքին, վորպէս բարձրագույն իշխանութիւն հանդես եր գալիս պետական խորհուրդը, վորը պետք է ձեւականորեն սահմանափակեց միապետի իրավունքները: Թագավորի և պետական խորհրդի իրավասութեան տակ պետք է գործելին որենսդիր, գործադիր և դատական մարմինները: Սպերանսկու նախագծի համաձայն որենսդիր որդանը պետք է կոչվեր պետական դումա, վորը նախատեսվում էր ընտրել միայն բարձր ազնվականութիւնից և խոշոր հողատերերից: Գործադիր որդանը պետք է կազմվեր բոլոր միւստրութիւններից, նահանգապետներից և գավառապետներից, իսկ վորպէս բարձրագույն դատական որդան պետք է հանդիսանար սենատը, վորի ղեկավարութեամբ նահանգներում, մարզերում, գավառներում պետք է գործելին առանձին դատարաններ: Սպերանսկին նախատեսում էր նաև ուժեղացնել պետական ապարատում գործող կադրերը: Գրա համար նա նախագիծում է, վոր բարձր աստիճանի պաշտոնյա դառնալու համար ազնվական ծագման հետ միասին պետք է ունենալ նաև համապատասխան կրթութիւն: Այլ կերպ ասած, նա առաջ է քաշում կրթական ցենզի հարցը: Նախորդ հիշատակենք, վոր դա մեծ դժգոհութիւն առաջ բերեց ազնվականութեան մեջ, վորովհետև այս սկզբունքի կիրառմամբ մեծ քանակութեամբ պետական շինովնիկներ, վորոնք բոլորովին կրթութիւն չունեցին, բայց զբաղեցնում էին պետական բարձր պաշտոններ, պետք է դուրս մնային իրենց աշխատանքից:

Սպերանսկին վորոշ նախատեսումներ կատարեց

նաև յերկրի ֆինանսական միջոցները ավելացնելու համար: Նա հատկապես նախատեսում էր մի քանի նոր հարկեր սահմանել. բացի այդ նա առաջարկում էր պրոգրեսիվ հարկեր նշանակել հասարակական բոլոր խավերի վրա, դրանց թվում և ազնվականության վրա, վորոնք մինչև այդ հարկեր չէլին վճարում:

Սպերանսկու այս նախագիծը հետապնդում էր վերջին հաշվով պայմաններ ստեղծել սահմանադրական միապետության համար: Սպերանսկին իր այդ նախագիծը կազմելիս, յեկակեա է ունեցել իր անձնական հայացքները, Յեվրոպայում գործող մի շարք սահմանադրությունները և վերջապես սոցիալ-տնտեսական այն փոփոխությունները, վորոնք տեղի էլին ունեցել 19-րդ դարի սկզբին Ռուսաստանում:

Ալեքսանդր Առաջինն առաջին շրջանում ընդունեց Սպերանսկու նախագիծը, և նույնիսկ ձեռնարկեց այդ նախագծի վրոգով վերակառուցելու իր պետական ապարատը: Նախ և առաջ նա կազմեց Սպերանսկու նախատեսած պետական խորհուրդը, վորը 1810 թ. հունվարի 1-ին արդեն սկսեց աշխատել: Այնուհետև, Ալեքսանդրը սահմանեց նախագծով նախատեսվող պետական քարտուղարի պաշտոնը, վորի ֆունկցիան հավասար էր առաջին մինիստրի ֆունկցիաներին և վորպես առաջին պետական քարտուղար նշանակվեց Սպերանսկին: Այնուհետև Ալեքսանդրը ձեռնարկեց նախագծի վրոգով վորոշ փոփոխություն կատարել նաև Ֆինանսական հարկային քաղաքականության մեջ: Նա ձեռնարկեց կրթական ցենզի սկզբունքը մտցնել պետական պաշտոնյաների նշանակման գործում:

Սակայն Սպերանսկու այդ նախագծի իրագործման առաջին իսկ փորձերը մեծ դժգոհություններ առաջ բերին ռուս ռեակցիոն ազնվականության մեջ: Սպերանսկու նախագծի և իրեն՝ Սպերանսկու դեմ սկսվեց ուժեղ պայքար: Այդ պայքարի գլխավորողներից մեկը Կարամզինն էր: Կարամզինն՝ Ալեքսանդր Առաջինի հասցեյով հրապարակեց իր «Հին և նոր Ռուսաստանի մասին» նամակը, վորով վճռականապես դուրս յեկավ Սպերանսկու նախագծի դեմ: Իր այդ նամակում նացույց է տալիս, վոր Սպերանսկու նախագիծը բացարձակապես ուղղված է ինքնակալության և ազնվականության դեմ: Ռուստի նա պահանջում է Ալեքսանդրից վոշ մի սահմանադրական զիջում: Նա գտնում է, վոր չպետք է մազաչափ անգամ տատանվի ինքնակալության հիմքերը և վորևե չափով չպետք է կրճատվի ազնվականության իրավունքները:

Կարամզինը վճռականապես դեմ դուրս գալով սահմանադրական միապետության գաղափարին, գրում է՝ «Լուսավոր և խելոք թագավորը կարող է բերել ավելի մեծ բարիքներ, քան սահմանադրական ինքնակալությունը»:

Ճորտատերերը նույնպես վճռականապես դեմ դուրս յեկան Սպերանսկու նախագծին, վորովհետև ինչպես ասացինք, նրա նախագիծը նախատեսում էր պայմաններ ստեղծել ճորտությունը վերացնելու համար: Կալվածատերերը չէլին պատկերացնում Ռուսաստանն առանց ճորտ գյուղացու, ըստ նրանց՝ առանց ճորտության ամբողջ պետական սխտեմը ողբ կցնդեր, վոր ճորտական իրավունքի վերացումով գյուղացիները

կղանային միայն «լողեր» և «հարբեցողներ» և Ռուսաստանի տնտեսական կյանքը «կթալալվեր»:

Այսպիսով, 1810 թվականի վերջերին և 1811 թրվականի սկզբներին, ռուսական ազնվականության մի խոշոր մասը խիստ կերպով դժգոհեց Ալեքսանդրի ինչպես արտաքին քաղաքականությունից, նույնպես և նրա ներքին քաղաքականությունից:

Աստիճանաբար Ալեքսանդրի դեմ ձևավորվում էր ազնվականության մի ուղղիցիա, վորը պահանջում էր նրանից արտաքին քաղաքականության մեջ՝ մերձեցում Անգլիայի հետ, իսկ ներքին քաղաքականության մեջ՝ Սպերանսկու նախագծի լիկվիդացիա:

Այս պաշարը վերջացավ նրանով, վոր Ալեքսանդր Առաջինը վոնչացրեց Սպերանսկու կողմից կազմված նախագիծը, շեղյալ հայտարարեց այն՝ ձեռնարկումների, վոր նա ինքն անձամբ կատարել էր Սպերանսկու այդ նախագծի հիման վրա և նույնիսկ Սպերանսկին հեռացվեց պետական քարտուղարի պաշտոնից 1812 թվի սկզբին և ուղարկվեց (կարելի չէ ասել արտորվեց) Կազան, ապա Պերմ և վորոշ ժամանակից հետո նշանակվեց նահանգապետ Սիբիրում: Դա նրան պալատական ակտիվ գործունեությունից մեկուսացնելու միջոց էր:

Այսպիսով Սպերանսկու նախագիծը մնաց միայն թղթի վրա:

Ալեքսանդրն արտաքին քաղաքականության մեջ նույնպես փոփոխություններ մտցրեց: Նա սկսեց աստիճանաբար թշնամական դիրք բռնել Ֆրանսիայի դեմ: Դեռևս 1810 թվականին Ռուսաստանը խախտեց ցա-

մաքային պաշարման պայմանները և Անգլիայից զանազան շեղոք պետությունների նավերի դրոշի տակ Ռուսաստան ելին մտնում անգլիական նավերը, բերելով մեծ քանակությամբ ապրանքներ. հակառակ դրան, Ռուսաստանն իր մաքսային քաղաքականությամբ արգելքներ է ստեղծում Ֆրանսիայից ներմուծվող ապրանքների դեմ:

Նապոլեոնն իր հերթին արդեն ժամանակն էր համարում իր նվաճումները ծավալել դեպի Արևելք և տենդորեն նախապատրաստվում էր պատերազմի: Այդ հակասությունների սրումը հասցրեց 1812 թվի ռուսֆրանսիական պատերազմին:

5. ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ 1812 թվականին

Նապոլեոնն արտահայտելով ֆրանսիական խոշոր բուրժուազիայի շահերը, նախապատրաստվեց պատերազմի Ռուսաստանին տիրապետելու համար: Նապոլեոնը պատերազմի նախորդակին գրավեց գերմանական Ուդենբուրգյան իշխանությունը, վորի իշխանը Ալեքսանդր Առաջինի բարեկամներից էր, վորը և դիմեց Ալեքսանդրի ոգնությանը: Ալեքսանդրը բողոքեց Նապոլեոնի դեմ՝ Ուդենբուրգյան իշխանությունը զբրավելու համար, սակայն Նապոլեոնն արհամարեց այդ բողոքը: Ի պատասխան դրան Ալեքսանդրը բողոքի նոտա ուղարկեց Ֆրանսիայի այդ արարքի համար, ինչպես Ֆրանսիային, նույնպես և յեվրոպական մյուս պետություններին: Այս հանգամանքն ավելի սրեց Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի հարաբերությունները:

Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի հարաբերությունները սըր-վում էյին նաև Լեհաստանի պատճառով, վորովհետև նապոլեոնը ցանկանում էր ամրանալ Լեհաստանում և այն բազա դարձնել՝ իր նվաճումները դեպի Ռուսաստան ծավալելու համար: Իսկ Ալեքսանդր Առաջինն ինքն էլ էր ցանկանում ամրանալ Լեհաստանում և այն բազա դարձնել բաժանելու Յեվրոպան և ուժեղացնելու իր ազդեցությունը Յեվրոպայում:

Ռուսաստանը և Ֆրանսիան առյերես իրար բարեկամ էյին ցույց տալիս, բայց ներքուստ իրար դեմ տենդորեն նախապատրաստվում էյին պատերազմի: Նապոլեոնը ուսական սահմաններին կից ստեղծեց ռազմական խոշոր բազաներ, զենքի, հանդերձանքի, սննդի պահեստներ: Նա դաշինք կնքեց Պրուսիայի և Ավստրիայի հետ՝ ընդդեմ Ռուսաստանի: Մեծ քանակությամբ լրտեսներ ուղարկեց Ռուսաստան: Նապոլեոնի Ռուսաստանում գործող լրտեսներիցն էյին Նարիշկինը, գեներալ Կալենկուրը և ուրիշները:

Ալեքսանդր Առաջինը նույնպես պատրաստվում էր պատերազմի: Նա զորք և զինամթերք կենտրոնացրեց սահմանի վրա: Նա նույնպես Փարիզ ուղարկեց իր լրտեսներին: Ալեքսանդրի Ֆրանսիական լրտեսներից էր Չերնիշեվը, վորը ձեռք էր բերել Նապոլեոնի շտաբից շատ արժեքավոր պլաններ: 1812 թվի հունիսի սկզբին Նապոլեոնը մոտավորապես 420.000 հոգուց կազմված բանակով անցավ սահմանը և սկսեց պատերազմական գործողությունները Ռուսաստանի դեմ:

Նապոլեոնի բանակն այդ շրջանում աշխարհի ամենախոշոր բանակներից մեկն էր, վորը կազմված

էր վոչ միայն ֆրանսիացիներից, այլև բոլոր այն ժողովուրդներից, վորոնք գտնվում էյին Նապոլեոնի գերիշխանության տակ: Նապոլեոնի բանակը նաև այդ շրջանի լավ զինված բանակներիցն էր, նա իր հետ Ռուսաստան բերեց մոտավորապես 1500 թնդանոթ:

Ալեքսանդր Առաջինը Նապոլեոնի դեմ դուրս բերեց 200 հազար հոգուց կազմված մի բանակ՝ նա այդ բանակը, պրուսական գեներալ Պֆուլի խորհրդով, բաժանել էր մի քանի մասի: Առաջին բանակը, վորը գործում էր Ռոսսիենի—Կիդա ճակատում, կազմված էր 110 հազար հոգուց, ուներ 550 թնդանոթ, սրա հրամանատարն էր Բարկլայ-դե-Տոլլին: Արևմուտքում գործում էր Բագրատիոնի բանակը, վորի զորքի թիվը հասնում էր 50 հազար հոգու, ուներ իր հետ 180 թնդանոթ և զբաղեցրել էր Նեման-Բուգա գիծը: Յերրորդ բանակը գտնվում էր Լուցկի ռայոնում և գործում էր Տորմասովի հրամանատարությամբ. այդ բանակն էլ կազմված էր մոտավորապես 40 հազար հոգուց և ուներ 168 թնդանոթ: Ամբողջ ճակատի գիծը հավասար էր մոտ 800 կիլոմետրի և այդպիսի մեծ ճակատում բաժանված ուսական նվազ բանակի ուժերը, համեմատած ուժեղ թշնամու հետ, խոշոր դժվարությունների մեջ ընկան պատերազմական գործողությունների հենց առաջին իսկ շրջանում: Ռուսական բանակի գրությունը ծանրանում էր նաև նրանով, վոր մի ուժեղ, ձեռնհաս զլխավոր հրամանատար չուներ: Սկզբում զլխավոր հրամանատարի պարտականությունը ժամանակավորապես կատարում էր Ալեքսանդր Առաջինը, վորին բանակը վոչ սիրում էր, վոչ էլ վստահում. նույնիսկ

Ալեքսանդրի մտերիմները խորհուրդ չեյին տալիս նրան գլխավոր հրամանատարությունն իր վրա վերցնելու։ Այսպես որինակ՝ Ալեքսանդրի քույրը՝ Իշխանուհի Յեկատերինա Պավլովնան Ալեքսանդրին իր նամակներից մեկում գրում է.

«Ի սեր աստծո չվերցնեք բանակի հրամանատարությունը, վորովհետև հարկավոր է մի այնպիսի մարդ, վորի նկատմամբ զորքը վստահություն զգա, իսկ դուք չեք կարող ներշնչել այդ վստահությունը»:

Նապոլեոնը պատերազմական գործողություններին առաջին իսկ պահին նկատելով ուսական բանակի տակտիկական սխալը, նրա բաժանվածությունը, իբր ռմբոջ բանակը սեպի նման խրեց ուսական յերկու բանակների՝ Բարկլայ-դե-Տոլլիի և Բագրատիոնի բանակների մեջ, նպատակ ունենալով այդ յերկու բանակները իրարից ավելի հեռացնել և առանձին-առանձին վրշնչացնել: Սակայն Նապոլեոնին այդ չհաջողվեց, վորովհետև այդ սխալը շատ շուտով նկատեցին նաև Բարկլայ-դե-Տոլլին ու Բագրատիոնը, վորոնք սկսեցին կազմակերպված ձեռնով նահանջել և նահանջի ժամանակ միանալ ու ստեղծել մի կազմակերպված ուժ Նապոլեոնի դեմ:

Պֆուլի խորհրդով Ալեքսանդրը Արևմտյան Դվինայի ափին Դրիսսայում ստեղծել էր մի խոշոր ճամբար: Այդ ճամբարը պետք է դիմադրություն ցույց տար Նապոլեոնի ուժերին հենց ճակատից, մինչդեռ Նապոլեոնն իր ուժերն արդեն ազատ շարժելով կամենում էր շրջանցել ճամբարը և այն կտրել իր թիկունքից:

Այդ ծանր պահին Ալեքսանդրը վերադառնում է Պետերբուրգ, իսկ գլխավոր հրամանատարությունը ժամանակավորապես հանձնվում է Բարկլայ-դե-Տոլլին, վորը հրաման տվեց նահանջել ինչպես Դրիսսայի ճամբարին, նույնպես և արևմտյան յերկու բանակներին: Դե-Տոլլիի այդ տակտիկան միանգամայն ճիշտ էր, այդ մասին նշանավոր զինվորական պատմաբան Կլաուզելիչը գրում է. «Յեթե ուսաներն իրենք կամավոր կերպով չթողնեյին այդ դիրքերը (խոսքը ճամբարի մասին էր—Ձ. Գ.), ապա թիկունքից նրանց գրոհի կենթարկեյին: Միևնույն է, դա լիներ 90 հազար, թե 120 հազար հոգի, կընկնեյին խրամատների կիսաշրջանի մեջ և ստիպված կլինեյին անձնատուր լինել»:

Այսպիսով ուսական բանակի տակտիկական այդ սխալն ուղղվեց դե-Տոլլիի նախաձեռնությամբ և ուսական յերկու խոշոր բանակները Բագրատիոնի և դե-Տոլլիի նահանջով, ոգոստոսի 3-ին, Սմոլենսկու տակ միացան: Ռուսական բանակի տակտիկական այդ սխալի ուղղումը կատարվեց խոշոր զոհերով, վորոնք տվեցին Սմոլենսկու տակ տեղի ունեցած մեծ ճակատամարտում:

Ոգոստոսի 16-ին Նապոլեոնը հրամայեց իր զորքերին սկսել արշավանքը Սմոլենսկը գրավելու համար: Կռիվն սկսվեց առավոտյան ժամի 6-ից և շարունակվեց մինչև ուշ յերեկո, բայց գեներալ Դոխտորովի կորպուսը համառորեն պաշտպանում էր քաղաքը: Նույն յերեկոյան Նապոլեոնը կարգադրեց իր մարշալ Դավին հաջորդ որը անպայման գրավել Սմոլենսկը: Հաջորդ որը Սմոլենսկի համար կռիվը վերսկսվեց ավելի կա-

տաղի, բայց ուս զինվորները հերոսաբար դարձյալ հետ ելին շարտում ֆրանսիական բանակի հարձակումները. ֆրանսիացիները Սմոլենսկու տակ տվեցին մոտ 20.000 սպանված: Ոգոստոսի 18-ի գիշերը միայն ռուսական բանակը նահանջեց Սմոլենսկուց՝ վաղորոք պայթեցնելով քաղաքի բոլոր ամրությունները:

Ոգոստոսի 19-ին ֆրանսիական բանակն առանց մարտի մտավ Սմոլենսկ:

Ռուսական բանակի այդ անհաջողությունները, ռուսական զորքերի մասնակի կորուստն, արդյունք եր ալն բանին, վոր Ալեքսանդր Առաջինը լավ չեր նախապատրաստվել պատերազմին: Ալեքսանդր Առաջինի հանցանքով ռուսական բանակի շտաբներում թագավորում եր ինտրիգները: Ռուսական բանակը Նապոլեոնի դեմ դիմադրության դուրս չեկավ զբեթե առանց կազմակերպված, մշակված պլանի և վերջապես Ալեքսանդր Առաջինը վոչ մի փոփոխություն չեր մտցրել բանակի կազմի և զինվածության մեջ: Նրա բանակը կրում եր իր վրա ճորտական հետամնաց տնտեսության և հետամնաց քայքայված կարգերի բոլոր բացասական դժերը:

Այսպիսով ռուսական բանակի առաջին շրջանի անհաջողությունը, ըստ ելույթյան Ալեքսանդր Առաջինի հանցանքով եր: Սմոլենսկն ընկնելուց հետո ռուսական բանակը կազմակերպված կերպով, առանց խուճապի նահանջեց:

Նապոլեոնի բանակի դեմ սկզբից ևեթ վոտքի կանգնեց վոչ միայն ռուսական բանակը, ալլ և ամբողջ ուս ժողովուրդը, վորովհետև Նապոլեոնյան ար-

շավանքները ուս ժողովրդի համար բերում ելին ազգային նոր ճնշում և ավելի քան զազրելի շահագործում: Նապոլեոնի բանակը ռուսական սահմանները մտնելուն պես հանդիպեց մի կողմից ռուսական կանոնավոր բանակի, իսկ մյուս կողմից՝ ամբողջ ռուսական ժողովրդի դիմադրությունը: Սկզբից ևեթ Նապոլեոնի բանակի մեջ սկսվեց հանդես գալ քայքայման տարրեր. զինվորներն սկսեցին կողոպտել ռուսական գյուղերը և շտապում ելին այդ կողոպուտը շուտ հասցրնել իրենց տները: Աճեց դասալքությունը: Մինչև արևմտյան Դվինան անցնելը, Նապոլեոնի բանակից պակասեցին մոտավորապես 150 հազար զինվորներ, նրանց մի մասն սպանվեց, մյուս մասը դասալքեց և հետ գնաց:

Ծանր եր նաև ռուսական բանակի վիճակը, վորովհետև ռազմական գործողությունների այդ լուրջ պահին ռուսական բանակը դեռ հիմնական, գլխավոր հրամանատար չունեց: Յեվ ինչպես ամբողջ բանակին, նույնպես և ուս հասարակությանը զբաղեցնում եր այն միտքը, թե ով պետք ե լինի բանակի գլխավոր հրամանատարը: Բանակի և ժողովրդական լայն խավերի մեջ մեծ համակրություն ունեց գեներալ Կուտուզովը: Բանակը և ժողովուրդը պահանջում ելին գլխավոր հրամանատար նշանակել գեներալ Կուտուզովին: Սակայն Ալեքսանդրը չեր սիրում Կուտուզովին, և խուկապես նրանք միմյանց չելին սիրում, վորովհետև տարբեր ռազմական ուղղությունների ելին պատկանում: Ալեքսանդրը պաշտպանում եր կամ հետևում եր Պավելի ռազմական ուղղությանը, իսկ Կուտուզովը

հետևում էր Սուլորովյան ուղղությանը: Ալեքսանդրը, հակառակ ժողովրդի ցանկության, ձգտում էր ձախողել Կուտուզովի թեկնածությունը: Չնայած դրան, և՛ Պետերբուրգում, և՛ Մոսկվայում, և՛ ամբողջ Ռուսաստանում աճում էր ժողովրդի պահանջը՝ Կուտուզովին զբաղվոր հրամանատար նշանակելու մասին: Այդ մասին վկայում է հենց ինքը, Ալեքսանդրը: Նա իր քրոջը գրած նամակում ասում է. «Պետերբուրգում բոլորն ասում են, թե գլխավոր հրամանատար պետք է լինի Կուտուզովը: Ամբողջ Մոսկվան ցանկանում է նրան տեսնել իբրև վրձնակալի ղեկավար»: Ալեքսանդրը հանձնարարեց բարձրագույն կոմիտեյին առաջադրել գլխավոր հրամանատարի թեկնածությունը: Բարձրագույն կոմիտեն նույնպես առաջադրեց Կուտուզովի թեկնածությունը: Այս բոլորից հետո Ալեքսանդրն, իր կամքին միանգամայն հակառակ, 67 տարեկան նշանավոր զորավար Կուտուզովին նշանակեց գլխավոր հրամանատար, սակայն միաժամանակ բոլոր պայմաններն ըստենդեց հետագայում Կուտուզովի դեմ ամեն տեսակ կեղտոտ ինտրիգներ սարքելու համար: Կուտուզովին գլխավոր հրամանատար նշանակելու մասին Ալեքսանդրն ասում է. «Հասարակությունը ցանկանում է Կուտուզովի նշանակումը, յես էլ նշանակեցի նրան, ինչ վերաբերվում ինձ, յես լվանում եմ ձեռքերս»:

Ռուսական բանակը և ամբողջ ժողովուրդը Կուտուզովի նշանակումը ընդունեց մեծ խանդավառությամբ: Ոգոստոսի 17-ին Կուտուզովը, վորպես գլխավոր հրամանատար, ճակատ է մեկնում: Նա ճակատահանելուն պես զգաց ուժերի խիստ անհավասարու-

թյունը և կանգնեց կազմակերպված նահանջի տակտիկայի վրա: Կուտուզովը գտնում էր, վոր նահանջելով ֆրանսիացիներին պետք է քաշել յերկրի խորքը, կտրելով նրանց իրենց բազայից, ապա ավելի հեշտությամբ և ավելի քիչ զոհերով վռնչացնել թշնամուն և դուրս շրջալրտել յերկրից: Այս տակտիկան միանգամայն ճիշտ տակտիկա էր, վորը հետագայում գործով ապացուցվեց: Կուտուզովը բանակի և հասարակության պահանջամբ, հակառակ իր տակտիկական նպատակին, վորոշեց Մոսկվայից 90 կիլոմետր հեռու, Բորոդինո գյուղի տակ, վճռական ճակատամարտ տալ Նապոլեոնին:

Յերկու կողմերն էլ նախապատրաստվեցին վճռական ճակատամարտի: Ֆրանսիացիները Բորոդինոյի տակ կենտրոնացրին մոտավորապես 130 հազար զինվոր և 587 թնդանոթ, իսկ Ռուսաստանը դուրս բերեց 120 հազար զորք և 640 թնդանոթ: Ճակատամարտի նախորդակին Կուտուզովն իր զորքերին դիմեց հետեվյալ կոչով, «Զինվորներ, ահա այն ճակատամարտը, վոր դուք ցանկանում էյիք, հաղթանակը ձեզնից է կախված, կուլեցեք այնպես, ինչպես կուլում էյիք Առատերլիցի, Ֆրիդլանդի, Վիտեբսկի և Սմոլենսկու տակ: Թող հետագա սերունդը հպարտությամբ հիշի այս ձեր սխրագործությունները»:

Այդ կոչը մեծ վոզեվորություն և հայրենասիրություն առաջ բերեց ռուսական զորքի մեջ: Սեպտեմբերի 7-ին, վաղ առավոտյան սկսվեց ճակատամարտը: Արդեն կեսօր էր, բայց դաժան ճակատամարտը շարունակվում էր նույն լարվածությամբ և նույն տերիտորիայում:

Նապոլեոնը, վորն անձամբ ղեկավարում էր ֆրանսիական զորքին, խիստ կատաղած էր և մոռնալ՝ ուսական բանակի այդ համառ դիմադրութեան պատճառով: Ֆրանսիական մարտկոցները ուսական զորքերի վրա կրակեցին մոտ 60 հազար արկ. ֆրանսիական զորքերը հարձակում էին կատարում ուսական բանակի զանազան տեղերից, նրանք մեկ հարձակվում էին աջ թեւի վրա, վորի հրամանատարն էր Բարկլայը, մեկ հարձակվում էին ձախ թեւի վրա, վորի հրամանատարն էր Բազրատիոնը: Բազրատիոնը հետ շարժուտեց ֆրանսիական յերեք խոշոր զրոհներ և 4-րդ զրոհի ժամանակ նա հերոսաբար սպանվեց, իսկ ձախ թեւը վորոշ ճեղքվածք ստացավ: Ֆրանսիական ուժերը կատաղի հարձակման անցան Ռայելսկու մարտկոցի դեմ, վորը պաշտպանում էր ընդհանուր ճակատի կենտրոնական մասը: Ռայելսկու մարտկոցների վրա հարձակվեց յերեք հետեակ դիվիզիա և մի հեծյալ կորպուս, բայց ուսները արիաբար հետ էին մղում ֆրանսիական այդ ուժերին: Ճակատամարտը քանի զրնում ավելի կատաղի յեր դառնում: Յերկու կողմից էլ դիակների դեզ էր կուտակվել. մարտկոցները ձեռքից-ձեռք էին անցնում: Հարձակումը շատ տեղեր հաճախ վերջանում էր բռնցքամարտով, բայց վոշ մեկն իր դիրքը չեր զիջում մյուսին:

Այդ ճակատամարտը վերջացավ միայն ուշ գիշերին: Ճակատամարտը վերջանալուց հետո յերկու կողմերն էլ իրենց հաղթող էին համարում: Բորոդինոյի ճակատամարտը յերկու կողմերից էլ խոշոր զոհեր խրվեց: Ռուսներն այդ ճակատամարտում կորցրին 58

հազար մարդ, իսկ ֆրանսիացիները 50 հազար մարդ: Ճակատամարտում 47 ֆրանսիական հայտնի գեներալներ սպանվեցին:

Կուտուզովը ճակատամարտից հետո Ալեքսանդրին գրեց հետեւյալ զեկուցագիրը.

«Զինվորները կովում էլին անորինակ քաջությամբ, մարտկոցները ձեռքից-ձեռք էլին անցնում և բանը վերջացավ նրանով, վոր հակառակորդն իր գերազանց ուժերով վոշ մի տեղ և վոշ մի քայլ հող չհասցեց»:

Ռուսական զինվորների հերոսական կռիվը, խիզախությունն ու անվեհերությունը խոստովանում են նույնիսկ ինքը, Նապոլեոնը: Նա Բորոդինոյի ճակատամարտի մասին իր հուշատետրում գրում էր.

«Իմ բոլոր ճակատամարտերից ամենասարսափելին, դա այն ճակատամարտն էր, վոր յես տրվեցի Մոսկվայի մոտ, այնտեղ ֆրանսիացիները ցույց տվեցին, վոր արժանի յեն հաղթանակ տանելու, իսկ ուսներն արժանի յեղան անպարտելի լինելու»:

Այսպիսով, Բորոդինոյի ճակատամարտում, ուս զինվորները մի անգամ էլ ցույց տվին իրենց անսահման հայրենասիրությունը և հերոսությունը:

Հաջորդ որը Կուտուզովը յերբ պարզեց իր կորուստները, չնայած զինվորների տրամադրությունը շատ բարձր էր, բայց նա գտավ, վոր ճակատամարտի շարունակումը կտա ավելորդ նոր զոհեր, ուստի բանակին նահանջի հրաման տվեց: Կուտուզովի այդ արարքը տարորինակ էր թվում պալատական ազնվա-

կաններին, վորովհետև նրանք չեյին հասկանում մեծ
դորավարի տակտիկայի եյությունը: Սեպտեմբերի
13-ին Ֆիլե գյուղում կայացավ ռազմական խորհուրդ,
վորտեղ դե-Տուլլիի և Կուտուզովի պահանջով վորոշ-
վեց առանց կովի հանձնել նաև Մոսկվան:

Նախ քան ռուսական բանակի նահանջը գրեթե
ամբողջ բնակչությունը հեռացավ Մոսկվայից: Այնտեղ
մնացին միայն ալեհեր ծերերը: Մոսկվայից տարան
գրեթե ամբողջ անհրաժեշտ հարստությունը և միայն
ամայի Մոսկվան եր, վոր ռուսական բանակը թողեց
Ֆրանսիացիներին: Սեպտեմբերի 15-ին ֆրանսիական
բանակը մտավ Մոսկվա, սակայն հենց նույն օրը
Մոսկվայում բռնկվեց խոշոր հրդեհ: Մոսկվայում յե-
ղած հրդեհների մեջ դա ամենից խոշորն եր: Մեծ հե-
ռավորության վրա յերևում եյին Մոսկվայի հրդեհից ա-
ռաջացած բոցերը: Հրդեհի հետևանքով այրվեց Մոսկ-
վայի տների 80 տոկոսը. այրվեցին գրեթե բոլոր պա-
հեստները, ֆարբիկաները և յեկեղեցիները:

Հրդեհի առաջացման մասին կան յերկու հիմնա-
կան տեսակետներ, վորմանք գտնում են, վոր հրդեհն
առաջացրել են ֆրանսիացիները, վորմանք ել գտնում են,
վոր այդ հրդեհն առաջացրել են ռուսները. մեր կարծի-
քով յերկրորդ տեսակետն ավելի հավանական ե. ահա
թե ինչու: Մոսկվայի հրդեհը պետք ե դիտել Կուտուզովի
նահանջի տակտիկայի հետևողական շարունակու-
թյունը: Կուտուզովն իր ամբողջ նահանջի ժամանակ
աշխատում եր թշնամուն թողած տերիտորիան ամբող-
ջովին ամայացնել, վորպեսզի զրկի նրան այդ տերի-
տորիայում ամրանալու և ապրելու հնարավորությու-

նից: Այդպիսով, Մոսկվայի հրդեհման միջոցով հավա-
նաբար Կուտուզովն աշխատում եր զրկել Նապոլեոնին
Մոսկվայում ամրանալու հնարավորությունից: Բացի
այդ, փաստեր կան այն մասին, վոր ռուսները Մոսկ-
վան թողնելուց առաջ, Մոսկվայից հեռացրին բոլոր
հակահրդեհային միջոցները, վորպեսզի հնարավոր
չլինի հրդեհը հանգցնել: Յեվ վերջապես Յ-րդ փաստն
այն ե, վոր հրդեհը հանգցնելու գործում ավելի անտար-
բեր վերաբերմունք ունեյին Մոսկվայում մնացած ռուս-
ները, քան ֆրանսիացիները: Այն ժամանակ, յերբ հրդե-
հը սպառնում եր Կրեմլին, վորտեղ Նապոլեոնն եր իբ
շտաբով, նա դուրս յեկավ Կրեմլից և հայտարարեց՝
«Սա նրանք, իրենք այրեցին, սրանք ինչ մարդիկ են,
կատարյալ սկյուտաներ»: Ահա այս բոլորը հիմք են
տալիս մեզ յենթադրելու, վոր հրդեհն առաջացրել են
իրենք, ռուսները, սակայն ռուսները հետագայում տա-
րածեցին, թե հրդեհը առաջացրել են ֆրանսիացիները,
վորպեսզի դրանով ավելի գրգռեն ժողովրդին ֆրան-
սիացիների դեմ:

Կուտուզովը Մոսկվան թողնելով թեվային փայլուն
յերթ կատարեց և փակեց դեպի հարավ տանող բոլոր
ճանապարհները: Դրանով նա զրկեց ֆրանսիացիներին
դեպի հարավ շարժվելու և այնտեղից կենսամթերք,
անունդ ստանալու հնարավորությունից: Կուտուզովն
իբ այդ տակտիկական պլանի մասին ասում ե հե-
տեվյալը:

«Տուվայի և Կալուգայի ճանապարհներին յեղած
իմ խմբերով պետք ե կտրեմ թշնամու ամբողջ գիծը,
վոր ձգված ե Սմոլենսկից մինչև Մոսկվա և սրանով
իսկ խանգարեմ այն աջակցությունը, վոր թշնամու բա-

նակը կարող ե ստանալ իր թիկունքից և մեզ վրա գր-
րավելու թշնամու ուշադրությունը: Հույս ունեմ նրան
հարկադրել թողնել Մոսկվան և փոխել իր ամբողջ ու-
պերացիոն գիծը»:

Այսպիսով, Մոսկվան նապոլեոնի համար դարձավ
մի ծուղակ, նրա ուժերն աստիճանաբար շրջապատվե-
ցին ռուսական բանակի կողմից: Նապոլեոնի գրու-
թյունն այդ ժամանակ թիկունքում նույնպես խիստ
կերպով ծանրանում էր, վորովհետև նրա դեմ սկսեցին
խոշոր պարտիզանական շարժումներ:

Ռուս գյուղացիությունը ծավալեց պարտիզանա-
կան կռիվներ նապոլեոնի դեմ՝ ազգային անկախու-
թյան համար:

Գյուղացիական պարտիզանական ջոկատներից
հայտնի էին Դավիդովի, Սեսլավինի, Ֆիզների, Սուտ-
լովի, Գերապիմ Կուրինի և բազմաթիվ այլ պարտիզա-
նական ջոկատներ: Այդ պարտիզանական ջոկատներից
վոմանց թիվը հասնում էր 4—5000-ի:

Այսպիսով նապոլեոնի բանակը մի կողմից գրտ-
նրվում էր ռուսական կանոնավոր բանակի հարվածնե-
րի տակ, իսկ մյուս կողմից, թիկունքում գտնվում էր
գյուղացիական պարտիզանական ուժերի հարվածների
տակ: Յեվ իրոք, Մոսկվան նապոլեոնի համար, ինչպես
Կուտուզովն էր նախատեսում, դարձավ մի թակարդ:

Վրա չէր հասնում ձմեռը, նապոլեոնն իր ուժերով
անկարող էր առաջ շարժվել կամ նույնիսկ դիմադրեց
ռուսական ուժերին, քանի զնում նապոլեոնի բանակի
գրությունը ծանրանում էր, կենսամթերքների պակասը
և համաճարակ հիվանդությունները մաշում և կազմա-

լուծում էլին նապոլեոնյան բանակին: Ուստի
նա դիմեց Ալեքսանդր Առաջինին, խնդրելով հաշտու-
թյուն: Նապոլեոնը Ալեքսանդրի մոտ ուղարկեց չերկու
պատգամավորություն, բայց անպատասխան մնալով,
ուղարկեց նաև մեկ պատգամավորություն Կուտուզովի
մոտ՝ Լորիստոնի գլխավորությամբ (սա Ռուսաստա-
նում ֆրանսիական նախկին ղեսպանն էր): Ֆրանսիա-
կան այդ պատգամավորությունը, չերբ յեկավ Կուտու-
զովի ճամբարը, Կուտուզովը նրան ընդունեց արտա-
կարգ կերպով: Նա կարգադրեց իր զորքերին բարձր
տրամադրություն ստեղծել լազերում: Ամենուրեք ռու-
սական զորքերը խարույկներ էլին վառել և նրա շուրջը
նվազ ու պար կազմակերպել: Կուտուզովը կարգադրեց
բանակին տալ լավ ճաշ և ինքն էլ բանակ գալուց հե-
տո առաջին անգամ հագավ իր տոնական զգեստները:
Այս բոլորը նրա համար էր, վոր բարոյական մեծ
ճնշում գործադրեր ֆրանսիական բանակի վրա: Յեվ
իրոք, այն ժամանակ, չերբ ֆրանսիական զորքը
հուսալքված էր, չերբ նրանց բանակը քաղցած էր,
ռուսական բանակը ապրում էր մեծ վոգեվորություն և
պատրաստվում էր հաղթական արշավանքի՝ թշնամուն
վերջնական պարտության մատնելու համար:

Նապոլեոնի սկսած բանակցությունը հաշտության
մասին դրական արդյունք չտվեց: Ալեքսանդրը նապո-
լեոնի պատգամավորությանը պատասխանեց, վոր ին-
քը կռիվը պետք է շարունակի մինչև իր հաղթական
վախճանը: Նապոլեոնն այլևս անկարող էր Մոսկվա-
յում մնալ, վորովհետև այդքան հեռվից դժվար էր նը-
րան ղեկավարել իր իմպերիան: Բացի այդ, նա գիտեր,

վոր իր թիկունքը նույնպես ամուր չե, վոր իր դաշնակիցներն այնքան ել վստահելի չեն: Ուտի նա վորոշեց թողնել Մոսկվան և ձմեռել Սմոլենսկում ու Վիլնոյում, ապա գարնանը վերականգնված ուժերով նորից սկսել հարձակումը: 1812 թվ. հոկտեմբերի 19-ին Ֆրանսիական բանակը սկսեց նահանջել: Նապոլեոնը գեպի Սմոլենսկ փորձեց նահանջել նոր ճանապարհով, այսինքն վոչ այն ճանապարհով, վորով նա յեկել եր: Նապոլեոնի այս մանյովրն ուներ յերկու նպատակ: Մեկ կողմից այն, վոր հին ճանապարհն արդեն ավերված եր, ուտի կարող եր իր բանակը ծանր դրոյթյան մեջ ընկնել և, բացի այդ, ուզում եր նոր ճանապարհով անցնել, վորպեսզի կարողանա կողոպտել, տանել իր հետ անհրաժեշտ պաշար: Յերկրորդ՝ հին ճանապարհով գնալը բացարձակ կերպով ցույց կտար նրա նահանջը. նա ուզում եր նոր ճանապարհով գնալ, վորպեսզի ցույց տար, վոր վոչ թե նահանջում ե, այլ ուզում ե նոր տեքիտորիաներ, նոր հողեր գրավել: Նապոլեոնը ցանկանում եր նահանջել Կալուզայի նոր ճանապարհով, սակայն Կուտուզովը ճիշտ հասկացավ նրա մտադրությունը և իր զորքն այնպես շարժեց, վոր Նապոլեոնը զգալով, վոր Կուտուզովի դեմ այլևս ճակատամարտ տալ չի կարող, հարկադրված յեղավ նահանջել Սմոլենսկու հին ճանապարհով:

Նապոլեոնի նահանջի ընթացքում ուսական բանակը հաճախակի հարձակվում եր նրա զորքերի վրա և վոչնչացնում Ֆրանսիական առանձին զորամասերին: Տարուտինի տակ ուտները ջարդեցին Ֆրանսիական զորավար մարշալ Մյուրատի հեծելազորին, վորը հան-

դիսանում եր Նապոլեոնի բանակի սյուններից մեկը: Նապոլեոնի առանձին զորամասերը ջախջախվում ե վոչնչանում ելին ուսական զանազան պարտիզանական ջոկատների կողմից: Նոյեմբերի 14-ին Նապոլեոնը թողեց նաև Սմոլենսկը: Նապոլեոնն իր բանակի հետ միասին փախավ Ռուսաստանից: Կուտուզովն այդ մասին ասում ե՝ «Յես կարող եյի հպարտանալ նրանով, վոր յես առաջին գեներալն եյի, վորի առաջ փախչում եր գոռոզ Նապոլեոնը»: Բերեզնիայի մոտ տեղի ունեցավ վերջին և Ֆրանսիացիների համար խիստ կորստաբեր ճակատամարտը, վորտեղ Նապոլեոնի բանակը գլխովին ջարդվեց և դուրս վոնդվեց Ռուսաստանի սահմաններից: Նապոլեոնը իր հետ բերած բանակից Ռուսաստանի սահմանից դուրս տարավ 25-30 հազար զինվոր:

1812 թ. դեկտեմբերի 18-ին Նապոլեոնը վերադառնավ Փարիզ և պատրաստվում եր կազմակերպել մի նոր բանակ, նորից Ռուսաստանի դեմ դուրս գալու համար: Սակայն Նապոլեոնին այդ շնաջողվեց: Ռուսական բանակը Նապոլեոնին Ռուսաստանի սահմաններից դուրս վոնդելուց հետո 1812 թվ. դեկտեմբերի 31-ին անցավ ուսական սահմանը և հասավ Վիլնո: Վիլնո յեկավ նաև Ալեքսանդր Առաջինը: Վիլնոյում ուսական բանակը, Կուտուզովը և ամբողջ ուս ժողովուրդը կոխվը համարեց արդեն ավարտված, և իրոք, ուս ժողովուրդը թշնամուն իր յերկրից հեռացրել եր և դրանով իր մղած արդարացի կոխվն ավարտել եր: Սակայն Ալեքսանդր Առաջինը դեմ եր կովի ավարտմանը, նա կարգադրեց ուսական բանակին շարունակել իր

արշավը. այլ կերպ ասած, նա ուսական բանակին դուրս եր բերում արդեն անարդարացի կովի, ուրիշի տերիտորիաներ գրավելու և այլ ժողովուրդների սարը-կացնելու համար:

Կուտուզովը և մի շարք այլ գեներալներ դեմ ելին Ալեքսանդրի այդ պահանջին: Չերնիշևը իր հուշատետրում այդ մասին գրում է. «Շատ գեներալներ համաձայն ելին Կուտուզովի հետ դուրս չգալ Ռուսաստանի պահանջներից, բայց Կայսրը հրամայեց անհապաղ շարժման մեջ դնել բանակը, և չնայելով զորքի ուժասպար լինելուն և ձմռան, գնալ դեպի առաջ»: Այսպիսով Կայսրը հրամայեց զորքին առաջ շարժվել: Իսկ Կուտուզովը հոգնել եր ու հյուժովել այդ պատերազմների ընթացքում: Նրա առողջութունը խիստ վատացավ և 1813 թվ. ապրիլի 28-ին մահացավ:

Ալեքսանդր Առաջինը, վոր սկզբից և յեթ դավեր եր սարքում Կուտուզովի դեմ, նրա մահվան վարկյանին միայն փորձեց քավել իր մեղքը, հայտարարելով՝ «կներես ինձ գեներալ», իսկ Կուտուզովը նրան պատասխանեց՝ «Յես ներում եմ արքա, բայց Ռուսաստանը յերբեք ձեզ չի ների այդ»:

Յ. ՆԱՊՈԼԵՈՆԻ ԲԱՆԱԿԻ ՊԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՃԱՆԿՆԵՐԸ

Նապոլեոնի բանակի պարտության պատճառը բուրժուական պատմաբանները, ռազմագետները, ինչպես նաև Պոկրովսկին*) և նրա աշակերտները ճիշտ չեն տվել: Նրանք Նապոլեոնի բանակի պարտության հիմնական պատճառը համարում են սննդամթերքների

պակասը, Ռուսաստանի սառնամանիքները, դաժան կլիման և այլն: Սակայն այդ կարգի մտածողները մոռանում են, վոր ճակատամարտը վորոշվում է մարդու կողմից. բնական պայմանները դեր են խաղում, բայց վոր հիմնական դեր: Հիմնական դերը պատկանում է կովողներին, մարտիկներին: Բազմաթիվ փաստեր կան ապացուցելու, վոր այդ նույն սառնամանիքների, «դաժան» կլիմայի աննպաստ պայմաններում ուս ժողովուրդը տպրել է իր թշնամիների դեմ խոշոր հաղթանակներ: Սառնամանիքները և ցուրտը արգելք չհանդիսացան, վորպեսզի Ալեքսանդր Նեվսկին և իր հերոսները ջախջախեն շվեդ գիշատիչներին 1240 թ. Նեվայի վրա, գերմանական «շուն ասպետներին» 1242 թվին Չուդ լճի սառույցների վրա: Դմիտրի Դանսկոյը 1380 թ. հաղթահարեց բնության բոլոր խոշնդոտները, ջախջախեց թաթար-մոնղոլական Մամայ խանի հերոսակներին՝ Կուլիկովյան դաշտում: 1611—12 թ. թ. Մինինի ու Պաժարսկու հերոսական ջոկատները Մոսկվայի տակ ջախջախեցին լեհական պաների գիշատիչ բանդաներին և Ռուսաստանը մաքրեցին թշնամիներից: Յեվ վերջապես 1918—22 թ. թ. հերոսական Կարմիր բանակը հաղթահարելով Սիբիրի սառնամանիքները, բանակը հաղթանակներով Սիբիրի և մյուս սպիտակ գեներալների վոշնչացրեց Կոլչակի և մյուս սպիտակ գեներալների, Անտանտայի ինտերվենցիոն բանակներին, և փայլուն հաղթանակներով դուրս յեկավ քաղաքացիական կռիվներից ու ամբարցրեց պրոլետարիատի դիկտատուրան:

Այդ փաստերը վկայում են այն մասին, վոր պատերազմի բախտը վորոշում է մարդը, և Նապոլեոնի

*) Պոկրովսկու այս և մի քանի այլ սխալների մասին տես՝ 127 էջում:

պարտությունը 1812 թվին բացատրել ռուսական սառնամանիքներով, նշանակում է անտեսել ռուս ժողովրդի ուժը, նրա հերոսական կռիվը, վորը վոչնչացրեց Նապոլեոնին: Նապոլեոնի բանակին պարտության մատնեց ռուս ժողովուրդը:

Մի ժամանակակից ասում է. «շարագործը Մոսկվայից դուրս քշվեց վոչ թե բանակի միջոցով, այլ մոսկովյան և կալուգյան մորուքավորների կողմից»: Այսինքն ռուս գյուղացիների պարտիզանական ջոկատներն էլին, և ամբողջ ռուս ժողովուրդը, վոր Նապոլեոնի բանակը մատնեցին կործանման: Նապոլեոնի դեմ գյուղացիական այդ սկսված շարժումները տեղի էլին ունենում Ալեքսանդր Առաջինի և ազնվականության կամքին հակառակ: Ալեքսանդր Առաջինը ձգտում էր Նապոլեոնի դեմ կռվել միայն իր կանոնավոր բանակով, նա վախենում էր ռուս գյուղացուն զինելուց, վախենում էր, վոր այդ գյուղացին Նապոլեոնին հաղթելուց հետո զենքը կուղղի և իր դեմ:

Նապոլեոնը նույնպես, յերբ նոր սկսեց իր արշավանքը դեպի Ռուսաստան, ուզում էր իր նվաճողական նպատակների համար ոգտագործել ռուս գյուղացիությանը: Նա իր նվաճողական ծրագրերը քողարկում էր «գյուղացիներին ազատել ճորտությունից», «ազատություն տալ փոքր ժողովուրդներին» և այլ լոզունգներով: Սակայն այս ամենը կեղծ էլին: Նապոլեոնը գալիս էր Ռուսաստան վոչ թե ռուս գյուղացիներին ճորտությունից թազատելու, այլ ռուս ճորտերին զրկելու նաև իրենց ազգային ինքնուրույնությունից՝ ճորտային լծի հետ միասին սահմանել նաև ազգային ճնշման

ծանր լուծը: Իրականում Նապոլեոնը նույնպես վախենում էր, սարսափում ռուս գյուղացու ուժից:

1812 թ. դեկտեմբերի 20-ին ֆրանսիական սենատում Նապոլեոնը ասաց.

«Յես Ռուսաստանի դեմ մղում եմ միայն քաղաքական պատերազմ, յես կարող էլի նրա դեմ զինել իր բնակչության մեծագույն մասը՝ ճորտերին ազատագրում հռչակելով. բազմաթիվ գյուղացիներ այդ առթիվ ինձ խնդրում էլին, սակայն յեռ տեսնելով ռուս ժողովրդի բազմաքանակ դասակարգերի կոպտացումը, յես հրաժարվեցի այդ միջոցներից, վորովհետև բազմաթիվ ընտանիքներ կմատնելի մահվան ու ամենազարհուրելի տանջանքների»: (Тарле, «Наполеон», стр. 233).

Այսպիսով, Նապոլեոնի այս խոսքերը վկայում են, վոր նա վախենում էր ռուս գյուղացու անհնազանդ ուժից: Նապոլեոնի գրավումների ժամանակ ֆրանսիական զեներալներն ամենավայրագ կերպով պատժում էլին այն գյուղացիներին, վորոնք կաշուով էլին Կավաժատիրոջ իրավունքին: Նապոլեոնն ամեն կերպ աշխատում էր պաշտպանել կալվածատերերի նախկին իրավունքները: Սմոլենսկու նահանգի կալվածատերերին ուղղված պրակամացիայում գրում են. «Չանհանգրստանալ, ներկայացեք և վստահություն ունեցեք դեպի մեր կառավարությունը: Դուք այս նահանգում հանգիստ կլինեք, վորում վստահացնում է ձեզ ֆրանսիական իմպերատորը և կվերականգնի նախկին կարգը»:

Նույնիսկ տեղի յեն ունեցել այսպիսի դեպքեր. վիտերբսկ քաղաքը գրավելու ժամանակ գյուղացիներն ի-

քենց կալվածատերերից մի քանիսին շղթայած բերեցին ֆրանսիական սպա Շորապանտեյի մոտ, վորը սակայն խիստ պատժեց այդ գյուղացիներին, իսկ կալվածատերերին ազատ արձակեց: Սույնիսկ նա զինված պահակ կարգեց կալվածատերերի գույքի պահպանման համար: Այս բոլորը վկայում են նապոլեոնի վարած դասակարգային քաղաքականության մասին: Այսպիսով, նապոլեոնը բերում էր ծանր շահագործում սուս ժողովրդի և առաջին հերթին ուսա գյուղացիության համար:

Նապոլեոնի այս նվաճողական գաղութային քաղաքականության դեմ էր, վոր վտտքի կանգնեց ուսա ժողովուրդը, վորի կոիվը կրում էր ազգային անկախության բնույթ:

Յեվ նապոլեոնի բանակին պարտության յենթարկող հիմնական ուժը, դա ուսա ժողովրդի ուժն էր:

Նապոլեոնի բանակի պարտության յերկրորդ պատճառը հանդիսանում էր նրա պատերազմի անարդարացի բնույթը: 1793—94 թվականներին ֆրանսիական բանակը հաղթում էր իր թշնամիներին, վորովհետեւ, այդ ժամանակ նրա բանակը կռվում էր իր յերկրի պաշտպանության համար: Նրա կոիվը, այն ժամանակ, արդարացի կոիվ էր: Լենինն այդ մասին ասում է.

Այն ժամանակ (1793—1794 թ. թ.—Չ. Գ.) «ամբողջ ժողովուրդը, և հատկապես մասսաները, այսինքն կեղեքված դասակարգերը, հեղափոխական անսահման խանդավառությամբ էլին համակված: Ամենքն

էլ պատերազմը համարում էին արդարացի, պաշտպանողական և նա իրոք վոր այդպիսին էր» (Լենին, հատոր 21, էջ՝ 190):

Այլ էր նապոլեոնի մղած պատերազմը 1812 թ.: Այդ պատերազմն արդեն անարդարացի պատերազմ էր: Այդ պատերազմը մղվում էր վոր թե ֆրանսիական սահմանները պաշտպանելու համար, այլ ուրիշի տերիտորիաները հափշտակելու և ուրիշ ժողովուրդներին ստրկացնելու համար: Նապոլեոնի նվաճողական հափշտակողական պատերազմի բնույթը խոստովանեց նաև ինքը՝ նապոլեոնը: Նա իր ճառերից մեկում ասում է.

«Աշխատում են իմանալ, թե ուր ենք գնում մենք: Մենք կվերջացնենք Յեվրոպայի հետ, իսկ այնտեղ, ինչպես ուժեղագույն ավազակը հարձակվում է ավելի յերկշտի վրա՝ կտիրապետենք Հնդկաստանը... Յերեք տարի յեվս ու յես կլինեմ տիեզերքի վեհապետը»:

Նապոլեոնի այս խոսքերը լավագույն վկայությունն են նրա աշխարհակալական ձգտումների: Նապոլեոնը ծրագրում էր, նախ գրավել Ռուսաստանը, ապա շարժվել Արեւելք— Հնդկաստան: Այդ մասին նա վիտերսկ քաղաքը գրավելուց հետո ասում է.—

«Յես գնում եմ Մոսկվա և մի կամ յերկու ճակատամարտով ամեն ինչ կավարտեմ: Ալեքսանդր կայսրը ծնկաչոք հաշտություն կխնդրի: Յես կայրեմ Տուլան և զինաթափ կանեմ Ռուսաստանը: Ինձ մպաստեմ է այնտեղ Մոսկվան՝ կայսրության սիրտը»: («Ком. правда» № 203),

Ահա այս խոսքերի մեջ մենք տեսնում ենք Նապոլեոնի նվաճողական ձգտումները: Նապոլեոնը Ռուսաստանի դեմ մղում էր անարդարացի կռիվ: Այդ անարդարացի կռիվը նա մղում էր մի բանակի միջոցով, վորն արտաքուստ բազմամարդ էր, իսկ ներքուստ վերին աստիճանի թույլ: Նապոլեոնի բանակը շահագրգռված չէր այդ անարդարացի պատերազմի հաղթանակով: Յեւ այն ժամանակ, յերբ ուսական ժողովուրդը վտարի կանգնեց արդարացի կռիվ մղելու իր յերկրի պաշտպանության համար, Նապոլեոնի այդ փքուն բանակը կործանման մատնվեց:

Ահա այն յերկու հիմնական պատճառները, վորոնք պարտության մատնեցին Նապոլեոնին և նրա բանակին: Ի հարկե այստեղ դեր խաղաց նույնպես Կուստուզովի ռազմական ճիշտ տակտիկան, վորի հետևանքով Նապոլեոնը կտրվեց իր բազաններից և տնտեսական ծանր վիճակի յենթարկվեց: Ռուսաստանի բնական պայմանները նաև, այս կամ այն չափով, անշուշտ ազդեցին, բայց, ի հարկե, Նապոլեոնի բանակի պարտության գործում վորոշիչը մեր հիշատակած առաջին յերկու պատճառներն են: Նապոլեոնին ուսական սահմաններից դուրս վնդելուց հետո ուժեղ շարժում սկսվեց նաև Յեվրոպայում: Յեվրոպական մյուս պետութունները նույնպես ձգտում էին ազատվել Նապոլեոնի տիրապետութունից: 1813 թ. սկզբին Նապոլեոնի դեմ կազմակերպվեց մի նոր կոալիցիա, վորի մեջ մտնում էին՝ Անգլիան, Պրուսիան, Ավստրիան և Ռուսաստանը: Կոալիցիայի խնդիրն էր՝ Յեվրոպան ազատել Նապոլեոնի տիրապետութունից, տա-

պալել Ֆրանսիայում Նապոլեոնի կայսրութունը և վերականգնել Բուրբոնների դինաստիան (մինչև Ֆրանսիական հեղափոխութունը թագավորական տունը): Այնուհետև, Ֆրանսիայի սահմանները հասցնել 1792 թ. սահմաններին, և վերջապես Յեվրոպան և նրա թույլ, փոքր ժողովուրդներին բաժանել հաղթած խոշոր պետութունների միջև:

Կոալիցիան ստեղծեց մի խոշոր բանակ և ձեռնարկեց իր այդ ծրագրի իրագործմանը: Իսկ Նապոլեոնը վերադառնալով Փարիզ ծրագրեց ժողովել 450.000 զորք և 1813 թվի գարնանը վիսլայի վրա ճակատամարտ տալ ուսաներին:

1813 թվականի ապրիլի 13-ին Նապոլեոնը ռազմական գործողութուններ վերսկսեց ուսաների և պրուսացիների դեմ: Նա այդ ժամանակ ուներ մոտ 200.000 հոգուց կազմված բանակ և նույնքան էլ պահեստային ուժ:

Նապոլեոնի դեմ դաշնակիցների բանակը գլխավորում էր ավստրիական ֆելդ-մարշալ Շվարցինբերգը, վորին, վորպես ռազմական դեմքի, Նապոլեոնը արհամարում էր:

Նապոլեոնն իր ռազմական գործողութունների առաջին շրջանում դաշնակիցների բանակի դեմ մի քանի հաղթանակներ տարավ: Հատկապես մեծ էր Նապոլեոնի տարած հաղթանակը 1813 թվի ոգոստոսի 27-ին, Դրեզդենի տակ, վորտեղ դաշնակիցների բանակը նահանջելով տվեց 25.000 սպանված, իսկ Նապոլեոնը տվեց 10.000 սպանված: Սակայն սեպտեմբեր ամսից դրութունը փոխվում է, դաշնակիցների բանակը ա-

ճում եր, իսկ Նապոլեոնի բանակը նվազում: Ֆրանսիայում աճում եր ընդհանուր դժգոհությունը Նապոլեոնի դեմ և հոկտեմբերի սկզբից Նապոլեոնի բանակը կրեց մի քանի պարտություններ իրար հետևից: Հոկտեմբերի 16—19-ին արյունալի ճակատամարտեր տեղի ունեցան Լայպցիգի տակ, վորտեղ Նապոլեոնը պարտվելով նահանջեց ֆրանսիական տերիտորիան: Լայպցիգի ճակատամարտում Նապոլեոնը տվեց 65.000, իսկ դաշնակիցները՝ 60.000 սպանված:

Այնուհետև, դաշնակիցների բանակը մի քանի հաղթանակներից հետո, 1814 թվի մարտին, մտավ Փարիզ: Նապոլեոնն իր ունեցած փոքր ուժերով դիմադրել անկարող եր, ուստի դաշնակիցների և ներքին ուժերի ճնշմամբ 1814 թվի ապրիլի 6-ին նա հրաժարվեց գահից: 1814 թվի ապրիլի 20-ին Նապոլեոնն արքայից ներս կղզին: Ֆրանսիայում վերականգնվեց նախկին բուրբոնների ղեկավարող դինաստիան, հանձնվեց Լյուդովիկ 18-րդի:

1814 թվի նոյեմբերին Վիեննայում գումարվեց հաղթած պետությունների կոնգրես, վորը կատարեց պատերազմական «ավարի» բաժանումը:

1815 թվի մարտի 1-ին, Նապոլեոնը փախավ Ելբայից. նա նորից իր շուրջն համախմբեց բանակը և մարտի 20-ին վերադարձավ Փարիզ ու վերականգնեց իր իմպերիան, վորը, սակայն, գոյություն ունեցավ միայն 100 օր: 1815 թվի հունիսին Նապոլեոնի բանակը Վատերլոուի տակ պիտոմին ջախջախվեց: Դաշնակիցները Նապոլեոնին արքայից ներս սուրբ Հեղինեյի կղզին և

Ֆրանսիայում նորից վերականգնեցին Լյուդովիկ XVIII-ի թագավորությունը:

Նապոլեոնին վերջնական պարտության մատնելուց հետո, 1815 թվի սեպտեմբերի 14-ին, ռուսական թագավոր Ալեքսանդր Առաջինի, Ավստրիական թագավոր Ֆրանց I-ի և պրուսական թագավոր Ֆրիդրիխ III-ի կողմից ստորագրվեց «Սրբազան դաշինքի» ակտը: Դա Յեվրոպական հաղթող ղեկավարող միապետների մի դաշնագրություն եր, վորով նրանք նպատակ էլին դրել միասնական ուժերով կովել Յեվրոպայում հեղափոխությունների դեմ և ամրապնդել բայթայված ֆեոդալական կարգերը: «Սրբազան դաշինքի» հիմնական խնդիրն եր նաև ճնշել ազգային ազատագրական շարժումները և փոքր ժողովուրդներին բաժանել հաղթող պետությունների միջև:

«Սրբազան դաշինքը» 1818-1822 թվերին ունեցավ մի քանի կոնգրեսներ՝ Ախենում, Տրոպայում, Լայբախում և Վերոնում, վորտեղ քննվեց մի շարք հարցեր և նախատեսվեցին մի շարք ձեռնարկումներ՝ ճնշելու իտալական և իսպանական ապստամբությունները: Ալեքսանդր I-ը հանդիսանում եր «Սրբազան դաշինքի» ամենաազդեցիկ ներկայացուցիչը և վոգեշնչողը:

Ալեքսանդր Առաջինը վոգեշնչված «Սրբազան դաշինքով», շտեմնված դաժան ղեկավար կիրառեց նաև ներքին բազաբականության մեջ:

Նապոլեոնի ջախջախման գործում ռուսական բանակի տարած հաղթանակները յեվրոպական իրականության մեջ մեծ շափով բարձրացրեց ռուսական ցարիզմի՝ վորպես «Յեվրոպայի ժանդարմի» ազդեցությունը և այդ հաղթանակների շնորհիվ ձեռք բերված

ավարի բաշխման գործում խոշոր բաժինը հասավ Ալեքսանդր Առաջինին:

1814 թ. նոյեմբերին Վիեննայի կոնգրեսի վորոշմամբ Լեհաստանի մի խոշոր մասը տրվեց Ռուսաստանին:

1815 թ. Ալեքսանդր Առաջինը իրեն հռչակում է միաժամանակ «Լեհական մեծ իշխան», իսկ Լեհաստանի անմիջական ղեկավարման համար իր փոքր յեղբորը՝ Կոնստանդինին՝ նշանակում է փոխարքա: Լեհաստանում ռուսական ինքնակալության ազդեցությունը ամբաստանապես համար նա կատարեց վորոշ զիջումներ. նա տվեց Լեհաստանին հատուկ սահմանադրություն, վորի համաձայն թույլ տրվեց լեհերից ունենալ իրենց սեյմը, ինքնուրույն բանակը և մի շարք այլ զիջումներ:

ԴԵԿԱՐԻՍՏՆԵՐ

Դեկաբրիստական շարժումը կարելի չէ համարել Ռուսաստանում բուրժուական հեղափոխության փորձ:

Քնկեր Լենինը խոսելով Ռուսաստանում ազատագրական շարժումների մասին, ցույց է տվել, վոր Ռուսաստանն անցել է ազատագրական շարժումների 3 գլխավոր ետապ:

Առաջին ետապը Լենինը համարում է ազնվականության ետապը՝ 1825 թ. մինչև 1861 թվականը:

Յերրորդ ետապը բուրժուա-դեմոկրատական ետապն է: Այդ ետապը համարվում է 1861 թվից մինչև 1895 թվից: Յերրորդ ետապը՝ պրոլետարական ետապն է, վորը սկսվում է 1895 թ. մինչև մեր որերը:

Դեկաբրիստները հանդիսացել են առաջին ետա-

պի, այսինքն ազնվական շրջանի առաջավոր գործիչները: Լենինն այս մասին ասում է՝

«Ազատագրական շարժումը Ռուսաստանում անցել է 3 հիմնական ետապ՝ համապատասխան ռուսական հասարակության 3 գլխավոր դասակարգերի դնելով իր կնիքը շարժման վրա: Առաջին շրջան՝ ազնվականության՝ մոտավորապես 1825 թվից մինչև 1861 թվից. յերկրորդ շրջան՝ Ռազնոչինից կամ բուրժուա-դեմոկրատական՝ 1861 թվից 1895 թ.: Յերրորդ շրջան՝ պրոլետարական, 1895 թվից մինչև մեր որերը: Ամենից առաջավոր գործիչներն ազնվականության շրջանի հանդիսացել են ղեկաբրիստները և Գերցենը» (Լենին, հատոր 17-րդ, էջ՝ 341):

Ինչպիսի նախապայմաններ ստեղծվեցին 19-րդ դարի առաջին քառորդում Ռուսաստանում, վորոնք նրապատեցին ղեկաբրիստական շարժման առաջացմանը:

Դեկաբրիստական շարժման առաջացման առաջին նախապայմանը դա Ռուսաստանում 19-րդ դարի սկզբին աստիճանաբար զարգացող կապիտալիստական հարաբերություններն էին:

19-րդ դարի սկզբին, հատկապես «ցամաքային պաշարման» շրջանում, Ռուսաստանում ճորտատիրական և պետական մանուֆակտուրների կողքին սկսեցին զարգանալ նաև կապիտալիստական տիպի մանուֆակտուր-ֆաբրիկաները:

Ճորտ և պոսեսիոն բանվորների հետ միասին, 19-րդ դարի սկզբում, Ռուսաստանում արդեն զգալի թիվ էին կազմում վարձու բանվորները:

Այսպես որինակ՝ 1805 թվին Ռուսաստանում կար ընդամենը 2423 մանուֆակտուր-ֆաբրիկա, վորտեղ աշխատում էին 95.202 բանվորներ: Դրանցից 45.625-ը վարձու բանվորներ էին:

1814 թվին Ռուսաստանում մանուֆակտուր-ֆաբրիկաների թիվը հասնում էր 3731-ի, վորտեղ աշխատում էին 165.530 բանվորներ, վորոնցից 99.762-ը վարձու բանվորներ էին:

1825 թվին Ռուսաստանում մանուֆակտուր-ֆաբրիկաների թիվը հասնում էր 5261-ի, վորտեղ աշխատում էին 210.568 բանվորներ, վորոնցից 114.508-ը վարձու բանվորներ էին:

Այս թվերը վկայում են 19-րդ դարի սկզբում ռուսական արդյունաբերության աճման մասին և այն մասին, վոր այդ արդյունաբերության մեջ ավելի արագ կերպով աճում է կապիտալիստական բաժինը:

Կապիտալիստական արդյունաբերության հանդես գալը վկայում է նաև արդյունաբերության մեջ մուտք գործող մեքենայի աշխատանքի մասին: Ճորտատիրական մանուֆակտուրաներում աշխատանքը հիմնականում կատարվում էր ձեռքով, իսկ կապիտալիստական մանուֆակտուրայի հատկանշական կողմերից մեկը՝ մեքենայի աշխատանքն է:

19-րդ դարի առաջին քառորդում ռուսական արդյունաբերության մեջ շատ նվազ չափով մուտք է գործում արդեն մեքենայի աշխատանքը: Այսպես որինակ, 1815 թվին վոլ մի կոպեկի մեքենա չի արտադրվել Ռուսաստանում, իսկ 1820 թվին Ռուսաստանում արտադրվել է 7214 ռուբլի արժողությամբ մեքենա,

1825 թվին Ռուսաստանում արտադրվել է 48.389 ռուբլու արժողությամբ մեքենա:

Այս թվերը, վորպես բացարձակ թվեր, շատ անընշան մեծություն են, դրանք կաթիլ են միայն ամբողջ ծովում:

Սակայն այդ թվերը ցույց են տալիս, վոր արդեն ռուսական արդյունաբերության մեջ հանդես է գալիս մեքենայի աշխատանքը, վորը վկայում է արդյունաբերության կապիտալիստական յեղանակի հանդես գալու մասին:

19-րդ դարի առաջին քառորդում ապրանքադրամական հարաբերությունները ուժեղ կերպով զարգանում են նաև կալվածատիրական տնտեսության մեջ: Ռուսական կալվածատերերն իրենց կալվածքներն ու իրենց ամբողջ արտադրանքը հարմարեցնում էին շուկայի պահանջին: Ռուս կալվածատերերը հատկապես մեծ յեկամուտներ էին ստանում հացի և այլ գյուղատնտեսական արտադրանքի վաճառքից: 19-րդ դարի սկզբին ռուս կալվածատերերը ներքին շուկայի աշխուժացման հետ միասին մեծ քանակությամբ հաց և այլ գյուղատնտեսական մթերքներ են տալիս ներքին շուկային:

Կալվածատերերը ձգտում էին վորքան կարելի յե մեծ քանակությամբ հաց արտահանել նաև յեվրոպական շուկաները, վորից խոշոր յեկամուտներ էին ստանում:

Յեթե 1805 թվին արտահանվում էր Ռուսաստանից միայն 1.721.000 փուխ ցորեն, ապա 1812 թվից «ցամա-

քային պաշարման» վերացումից հետո արտահանվում էր մոտավորապես 14 միլիոն փուլ ցորեն:

Կալվաժատերերը ձգտում էին կրկնապատկել հացի արտադրանքը, վորպեսզի ավելի մեծ քանակությամբ հաց արտահանվի, սակայն դրան խաղնարում էին ճորտական կարգերը, արտադրության ֆեոդալական յեղանակը:

Կալվաժատերերը տեսնում էին, վոր ճորտական աշխատանքը վոչ շահավետ աշխատանք է, և ճորտական աշխատանքով իրենց արտադրությունը բարձրացնել չեն կարող, ուստի վորոշ առաջավոր ազնվականներ գալիս են այն համոզմանը, վոր պետք է ճորտային աշխատանքը փոխարինել վարձու աշխատանքով:

Սակայն այդ ազնվականների ամեն մի ձեռնարկումը և ձգտումը հանդիպում էր ճորտատիրական կարգերի դիմադրությանը: Այստեղից էլ այդ առաջավոր ազնվականների մեջ առաջանում է ձգտում՝ փոխել հին ճորտատիրական կարգերը և հարմարեցնել այն նոր պայմաններին: Դեկաբրիստական շարժման ծավալմանը նպաստեց նաև 1820 թվերին սկսված ազրաբային ճգնաժամը: Այդ ճգնաժամը կրճում էր համեմբոպական բնույթ, սակայն նա մեծ սրությամբ դրսեվորվեց հատկապես Ռուսաստանում:

Ազրաբային ճգնաժամն արդյունք էր նրան, վոր «ցամաքային պաշարման» ժամանակ, յերբ արգելվեց Անգլիա հաց արտահանել, անգլիական լենտյորդերն իրենց յերկրի հացի պահանջը ծածկելու համար, սկսեցին բավական մեծ թափով զար-

գացնել հացի մշակույթը: Յեվ հացի այն պահանջը, վոր նրանք ունեյին, ծածկում էին իրենց միջոցներից, վորոշ շափով ներմուծում էին նաև իրենց գաղութներից: Սակայն յերբ վերացավ «ցամաքային պաշարումը», սկսեց Անգլիա թափվել մեծ քանակությամբ հաց: Նույնիսկ 1815 թվին Անգլիայի կառավարության կողմից պաշտոնապես արգելվեց Անգլիա հաց ներմուծելը: Այս բոլորի հետևանքով ընկավ հացի գինը: Այսպես որինակ՝ յեթե 1811 թվին հաճարի կվարտերը արժեք 30,4 շիլինգ, 1821 թ. ընկնում է 23,5 շիլինգի: Յորենի կվարտերը 1811 թվին արժեք 87,5 շիլինգ, 1821 թվին իջնում է 59,3 շիլինգի. գարու կվարտերը, վոր 1811 թ. արժեք 45,3 շիլինգ, 1821 թվին դառնում է 32,5 շիլինգ: Հացի գների այս անկումը խոշոր հարված հասցրեց ռուսական կալվաժատիրական տնտեսությանը:

Ռուս կալվաժատերերը տարեկան կորցրին մոտավորապես 80 միլիոն ռուբլի: Ազրաբային այդ ճգնաժամը քայքայեց բազմաթիվ կալվաժատերերի, նրանք ընկան խոշոր պարտքերի տակ: Ավելի շուտ քայքայվեցին միջակ և մանր ազնվականները:

Ազրաբային այդ ճգնաժամի հետևանքով ազնվականները զարկ տվին նաև ճորտային աշխատանքին, ցանկանալով ճորտերի ուժեղ շահագործման ճանապարհով ծածկել ճգնաժամի հասցրած վնասները, իսկ այս հանգամանքն իր հերթին ավելի ծանրացրեց գյուղացիության վիճակը և յերկրում ավելի սրեց դասակարգային պայքարը:

Ճգնաժամի հետևանքով քայքայված ազնվական-

ներից եր, վոր դուրս յեկան մեծ քանակութեամբ դեկարբիստներ:

Այսպիսով 19-րդ դարի առաջին քառորդում դեկարբիստների հանդես գալու տնտեսական նախապայմաններն ստեղծվել էին հանձին ուսական տնտեսական կյանքում զարգացող կապիտալիստական արդյունաբերութեան: Ազնվականութեան միջավայրից դուրս յեկած դեկարբիստ հեղափոխականները պայքարում էին ճորտատիրական կարգերի դեմ և դրանով իսկ որչեկտրիվ պայմաններ ստեղծում Ռուսաստանում արդյունաբերութեան զարգացման համար:

Դեկարբիստական շարժման ծավալմանը մեծ շահով նպաստեցին նաև 19-րդ դարի առաջին քառորդում սկսված ժողովրդական լայն շարժումները:

19-րդ դարի առաջին քառորդի մասսայական շարժումները կարելի չե բաժանել 2 ետապի. առաջին ետապը 1812—1813 թվերին: Այդ շրջանում տեղի ունեցող ժողովրդական շարժումները գերազանցապես կապվում էին նապոլեոնյան արշավանքների հետ, յերբ ուս ժողովուրդը վտար յեր կանգնել ֆրանսիական նվաճողներին Ռուսաստանից դուրս քշելու համար:

Յերկրորդ ետապը 1820—21 թվերին է, յերբ սկսվում են ժողովրդական շարժումները՝ կապված յերկրում սկսված ագրարային ճգնաժամի հետ: Այդ շրջանում ճորտ գյուղացիների, ճորտ ու վարձու բանվորների և դինվորների կողմից տեղի ունեցան խոշոր յելույթներ:

1812—13 թվերին գյուղացիական խոշոր շարժում-

ներ ծավալվեցին վոլոգոդսկի նահանգում: Ապստամբութունն սկսվեց Յակովլեվի կալվածքից, սակայն նա շուտով ծավալվեց ամբողջ նահանգում:

Այդ ապստամբութունը ճնշվեց վոստիկանութեան և դինվորների միջամտութեամբ: Ապստամբութեան ժամանակ սպանվեց մոտավորապես 245 մարդ:

Գյուղացիական խոշոր ապստամբութուններ տեղի ունեցան նաև Սմոլենսկի նահանգում: Ապստամբութունն սկսվեց Բերդիանկովի կալվածքից, վորը նույնպես տարածվեց ամբողջ նահանգում, սակայն այդ ապստամբութունը նույնպես ճնշվեց զենքի ոգնութեամբ: Գյուղացիական խոշոր հուզումներ տեղի ունեցան նաև Մոսկվայի նահանգում, վորտեղ գյուղացիները թալանեցին մի քանի կալվածատերերի կալվածքներ: Գյուղացիական այդ ապստամբութունների ժամանակ գյուղացիները կողոպտում էին կալվածատերերին, այրում նրանց կալվածքները և հաճախ ֆիզիկապես վոչնչացնում էին նրանց:

XIX դարի առաջին քառորդում տեղի յեն ունեցել նաև մի շարք բանվորական հուզումներ: 19-րդ դարի առաջին քառորդում բանվորական հուզումների 30 դեպք է պաշտոնապես արձանագրվել: Բանվորական այդ հուզումները գերազանցապես ընկնում էին 1812—1828 թվերի ժամանակամիջոցում:

1815 թ. բանվորական խոշոր ապստամբութուն տեղի ունեցավ Կազանի Ասոկինի գործարանում: Բանվորների յելույթներն այդտեղ ճնշվեց և աշխատանքը վերսկսվեց միայն վոստիկանութեան միջամտութունից հետո: 1816 թվին Պետերբուրգի մարդում, Կիմանովի

ապակու գործարանում, խոշոր ապստամբություն
սկսվեց: Ապստամբները վաղորոք համաձայնության
յեկան, և յերդվեցին, վոր իրար չեն դավաճանի: Ի
հարկե, այստեղ ել ապստամբությունը ճնշվեց վոս-
տիկանության ոգնությամբ: 1822—23 թ. թ. մի քանի
բանվորական ապստամբություններ տեղի ունեցան նաև
Պետերբուրգի նահանգում, վորոնց մասնակցել են մոտ
քսան հազար բանվորներ: Այդ ապստամբությունները
ճնշելու համար ցարական կառավարությունը նույնպես
հարկադրված յեղավ կենտրոնից զորք ուղարկել:

Այդ շրջանում բանվորական հուզումներ տեղի ու-
նեցան Բերեզովյան վոսկու հանքերում, ապա Վլադի-
միրյան նահանգի Բուդաշևյան գործարանում և այլն:

Գյուղացիական և բանվորական այդ հուզումներն
արդյունք եյին վոչ միայն ծանր շահագործման, այլև
պետական ծանր ռեժիմի:

Ալեքսանդր Առաջինը նապոլեոնյան պատերազմի
ժամանակ իր կրած տնտեսական վնասը, վորը հաս-
նում եր մոտավորապես 200 միլիոն ռուբլու, գցեց աշ-
խատավոր ժողովրդի վրա:

Նա նշանակեց նոր հարկեր: Հարկերի ծանր լուծր
ճնշում եր վոչ միայն գյուղացիներին, այլ և նրա այդ
ծանրությունը զգում եր նաև մանր ազնվականությու-
նը: Ալեքսանդր Առաջինը, հատկապես «սրբազան դա-
շինքի» կնքումից հետո, շտեմնված ռեակցիա սկսեց
իր յերկրի ներքին քաղաքականության մեջ:

Չափազանց ծանր ռեժիմ սահմանվեց բանակում:
Բանակի գլուխը կանգնեց դաժան գեներալ Արակչեկը
(1769—1834 թ. թ.): Արակչեկը Տվերի մարզի կալվա-

ծատիրոջ վորդի յեր. նա վերին աստիճանի ճարպիկ և
աֆերիստ անձնավորություն եր: Դեռ Պավելի որոք նա
մտերմանում ե Պավելի հետ, ապա նրա մահվանից
հետո Արակչեկը իր ճարպիկությամբ մտերմացավ նաև
Ալեքսանդրի հետ: 1808 թվին Արակչեկը նշանակվեց ռազ-
մական մինիստր: Արակչեկը և Ալեքսանդր Առաջինը
վոխերիմ թշնամիներ եյին Սուվորովյան-Կուտուզովյան
ռազմական դպրոցին: Նրանք պաշտպանում եյին Պա-
վելի ռեակցիոն հայացքները բանակի կազմակերպ-
ման գործում:

Արակչեկը և Ալեքսանդր Առաջինը Ռուսաստանում
ստեղծեցին զինվորական մի շարք ավաններ (գյուղեր):
Դրեպրի ներքին հոսանքի և Վոլխով գետի շրջանի
գյուղացիները հեռացվեցին ու նրանց հողերը հատ-
կացվեցին զինվորական ավաններին: Նրանք զինվորա-
կան ծառայության ժամկետը հասցրին մոտ 45 տար-
վա, այլ կերպ ասած ցմահ, և վորպեսզի բանակ գնա-
ցած տղամարդիկ արտադրությունից չկտրվեյին, նը-
րանց հարկադրում եյին այդ ավաններում, զինվորա-
կան տանջալից ծառայության հետ միասին, զբաղվել
նաև յերկրագործությամբ:

Արակչեկը բանակում սահմանեց շտեմնված ծանր
ռեժիմ: Ռուս զինվորը կորցրեց իր ինքնուրույնությունը
և նույնիսկ իր անձնական կյանքում և կենցա-
ղում: Բավական ե հիշել, վոր զինվորը կարող եր ա-
մուսնանալ միայն այն ժամանակ, յերբ իր հրամանա-
տարը թույլ եր տալիս, կամ տվյալ աղջկանը հավա-
նում եր:

Արակչեկի ռեժիմը ռուսական բանակը ռուս զինվորների համար բանտ դարձրեց: Այդ ռեժիմը այնքան ծանր էր, վոր ռուսական բանակից խուսափում էլին վոչ միայն շարքային զինվորները, այլև ստորին աստիճանի հրամանատարները:

Արակչեկի այդ ծանր ռեժիմի դեմ էր, վոր ռուսական բանակում տեղի էլին ունենում մի շարք յելույթներ, ապստամբություններ:

1813 թվին ապստամբություն տեղի ունեցավ Պենզայի նահանգում, այդ ապստամբությանը մասնակցում էլին մոտ 17.000 զինվորներ: Խոշոր ապստամբություններ տեղի ունեցան Ինսարում: Ինսարում կանգնած զնդերը ապստամբվեցին ու կոզոպտեցին իրենց ռֆիցերների բնակարանները և նույնիսկ ամբողջ քաղաքը վերցրին իրենց ձեռքը:

Ապստամբները բանտարկեցին այդ զնդի ռֆիցերներին և բանտի դռանը պատրաստեցին յերեք կախաղան՝ նրանց կախելու համար: Ապստամբությունը տեղեց 4 օր: Ապստամբ զինվորները պահանջում էլին իրենց ազատել բանակից, նրանք հայտարարում էլին, վոր իրենք հաղթել են Նապոլեոնին և այդ հաղթանակի համար արժանի յեն ազատման: Ապստամբության շորրորդ օրը ցարական կառավարությունը ուղարկեց իր հավատարիմ զորքը, և զենքի ուժով ձնշվեց Ինսարի ապստամբությունը:

Ապստամբության ղեկավարները բանտարկվեցին և արտորվեցին, իսկ ապստամբությանը մասնակցած զնդերը վերակառուցվեցին, զինվորներին ցրեցին ուրիշ

գործառասեր, նրանց հատկապես ուղարկեցին գործոց ճակատները:

Խոշոր ապստամբություններ տեղի ունեցան 1819 թվին Չուգոլայան զինվորական ավանում: Այդ ապստամբությունն այնքան լուրջ էր, վոր նույնիսկ ինքը՝ Արակչեկը անձամբ յեկավ և իր ձեռքով ձնշեց ապստամբությունը: Խոշոր ապստամբություն տեղի ունեցավ 1820 թվի հոկտեմբերի 16-ին, Պետերբուրգի Սիմյոնովյան զնդում: Այդ զնդի զնդապետն էր դաժան գեներալ Շվարցը, վորն իր գազանային վերաբերմունքով ընդհանուր զայրույթ էր առաջ բերել Սիմյոնովյան զնդում: Շվարցի այդ դաժանություններն առիթ հանդիսացան Սիմյոնովյան զնդի ապստամբության համար: Ապստամբված զինվորները պահանջում էլին Շվարցին հեռացնել և թեթևացնել բանակի ներքին ռեժիմը: Սակայն սիմյոնովցիները վճռական չեղան իրենց պահանջներում, նրանք վճռական միջոցառումներից խուսափեցին: Բացի այդ, սիմյոնովցիները մենակ մնացին Պետերբուրգում, մյուս գործառասերը նրանց չմիացան և այդ պայմաններում ցարական ինքնակալությանը հաջողվեց ձնշել Սիմյոնովյան զնդի ապստամբությունը:

Ապստամբության ղեկավարներին բանտ նետեցին: Ապստամբության ակտիվ մասնակիցներից 600 զինվորի շամփրահարման յենթարկեցին, վորոնցից 8-ը մահացան:

1829 թվի հոկտեմբեր ամսին, Պետերբուրգի մի շարք գորանոցներում, նկատվում էր բացահայտ ապստամբական տրամադրություն. նույնիսկ գորանոցներում գտնվեցին բացարձակ հակապետական բնույթի

Յոուցիկներ: Որինակ, 1820 թ. հոկտեմբերի վերջին Պրիորբրածենսկյան գնդի կազարմայի դռանը գտնվեցին Յոուցիկներ, վորոնցով կոչ եր արվում զինվորներին շենթարկվել իրենց պետերին և ապստամբություն բարձրացնել:

Այս բոլորը ցույց ե տալիս, վոր 19-րդ դարի առաջին քառորդում խիստ տատանվում եր նաև ցարական ինքնակալության հիմնական հենարանը՝ բանակը:

Բանակի այդ ծանր պայմանները մեծ շահով նրպատեցին ղեկաբրիտական շարժմանը: Այդ շարժմանը հարեցին մեծ քանակությամբ զինվորականներ:

1812 թ. հետո չափազանց ծանր ռեակցիա սկսվեց նաև լուսավորության ու կրթության բնագավառում: 1816-ին լուսավորության մինիստր նշանակվեց կնյազ Գալիցինը, վորը վերին աստիճանի ռեակցիոն, դաժան և կրոնամոլ անձնավորություն եր: Գալիցինի նախագծով մի տարուց հետո լուսավորության մինիստրությունը վերակառուցվեց և կոչվեց «հոգեվորական գործերի և լուսավորության մինիստրություն»: Ամբողջ լուսավորության ու կրթության գործերի վրա հաստատվեց խավարամիտ, ռեակցիոն հոգեվորականության հսկողությունը:

Այդ շրջանում, ինչպես Ալեքսանդր Առաջինի, նույնպես ել Գալիցինի վրա չափազանց մեծ եր ռուս միտրոպոլիտ Ֆոտի ազդեցությունը: Ռուսական բարձրագույն դպրոցներում, միջնակարգ դպրոցներում և առհասարակ կրթության ու լուսավորության ամբողջ ցանցում մի շարք առարկաներ հանվեցին և նրանց փոխարեն մտցվեցին կրոնական առարկաներ:

Գալիցինը հաճախ ասում եր՝

«Գիտությունը առանց հավատի դեպի աստվածը, վոչ միայն հարկավոր չե մեզ, այլ և այն վտանգավոր ե»:

Այդ շրջանում Ռուսաստանի համալսարաններից մասսայական կերպով հեռացնում եյին առաջավոր պրոֆեսորներին, լավագույն գիտնականներին: Միայն կազանի համալսարանից Գալիցինը հեռացրեց 11 լավագույն պրոֆեսորներին:

Սկսվեց շտեմնված հալածանք գիտնականների և առհասարակ գիտության դեմ: Ծանր ռեժիմ ե ստեղծվում նաև համալսարաններում ուսանողների համար: Բավական ե ասել, վոր ուսանողներին սկսեցին յենթարկել կարցերային պատիժների. բազմաթիվ լավագույն ուսանողներ ամենափոքր կասկածանքի պատճառով հեռացվում եյին համալսարաններից և յենթարկվում հալածանքների:

Գալիցինի և Ալեքսանդր Առաջինի կողմից ստեղծվեց խիստ գրաքննություն: Այդ ժամանակվա առաջավոր գրողների բազմաթիվ գործեր արգելվում եր տպագրել: Խիստ գրաքննության հետևանքով նույնիսկ արգելվում եյին այնպիսի գիտական աշխատանքներ, վորոնք կապված եյին կենդանաբանության, բուսաբանության հետ:

Որինակ, Գալիցինն ինքը արգելեց մի գրքի հրատարակությունը, վորի վերնագիրն եր՝ «Սունկերի վրասար»: Նա գրքի վրա մակագրեց՝

«Քանի վոր սունկն աստծու կողմից սահման-

ված է, վորպես պասուէ կերակուր, ուստի նրա մասին վատ բան գրել չի կարելի»:

Սա մի որինակ է, վորը ցույց է տալիս, թէ ինչ աստիճանի յեր հասնում գրաքննութեան խստութիւնը:

Ամփոփելով, պետք է ասել, վոր այդ ծանր ռեժիմը, վորը ստեղծվեց Ալեքսանդր Առաջինի կողմից, հատկապես 1812 թվի պատերազմից, «սրբազան դաշինքի» կնքումից հետո, ավելի քան ուժեղացրեց պայքարը ճորտատիրական կարգերի դեմ և պարարտ հող ստեղծեց դեկաբրիստական շարժման համար: Դեկաբրիստական շարժումը նախապատրաստող պայմաններից մեկն էլ արեւմտյան յեմլրոպական յերկրներում տեղի ունեցող հեղափոխութիւնների ազդեցութիւնն էր: Հայտնի յէ, վոր սկսած XVIII դարի վերջերից Արեւմտյան Յեմլրոպայում տեղի եյին ունեցել մի շարք հեղափոխութիւններ: Բավական է հիշել 1789 թվի Ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխութիւնը, վորը մեծ փոփոխութիւն մտցրեց վոչ միայն Ֆրանսիական կյանքում, այլև խոշոր ազդեցութիւն ունեցավ ամբողջ Յեմլրոպայի վրա: Նապոլեոնյան արշավանքների ժամանակ Ֆրանսիա գնացած ոռա զինվորները և սպանները մոտիկից տեսան և ծանոթացան բոլոր այն ազդեցութիւններին, վոր թողել էր Ֆրանսիական հեղափոխութիւնը Յեմլրոպայի տնտեսական, պետական և կուլտուրական կյանքի վրա: Նրանք Ռուսաստան վերադառնալով այլևս չէյին կարողանում տանել Ալեքսանդրյան մոռալ ու ծանր ռեժիմը, ճորտատիրական հետամնացութիւնը, ճորտատիրական կարգերը: Նը-

րանք Յեմլրոպայում ականատես յեղան բազմաթիւ թագաւորների գահընկեցման դեպքերի, բազմաթիւ սահմանադրութիւնների հաստատման և պետական նոր հիմնարկութիւնների ստեղծման: Նրանք ականատես յեղան իսպանական, իտալական հեղափոխութիւններին և դեկաբրիստների վրա այդ բոլորն ունեցավ խորը ազդեցութիւն:

Դեկաբրիստների աշխարհահայացքը կազմակերպվեց և զարգացավ Արեւմտյան Յեմլրոպայի բուրժուական հեղափոխութիւնների ետապում: Այսպիսով դեկաբրիստները որչեկտիվորեն ընդորինակեցին և գրսեւորեցին այդ ժամանակի բուրժուակայի առաջավոր հայացքները: Դեկաբրիստներն իրենց գործունեյությամբ որչեկտիվորեն ձգտում եյին պայմաններ ստեղծել փոխելու հին կարգերը նաև Ռուսաստանում և Ռուսաստանը նույնպես տանել Յեմլրոպայի ուղիով:

Ահա այն բոլոր պայմանները, վորոնք նպաստեցին դեկաբրիստական շարժման առաջացմանը:

ԴԵԿԱԲՐԻՍՏԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՂՏՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դեկաբրիստական գաղտնի կազմակերպութիւնների պատմութիւնը կարելի յէ սկսել 1814 թվից: 1814 թվականին հանդես յեկավ առաջին գաղտնի կազմակերպութիւնը, վորը կոչվում էր «Ռուս ասպետների միութիւն»:

Այդ կազմակերպութեան անդամների թիւը 3—4-ից շանցավ: Այդ կազմակերպութեան իրեական և դեկավար կազմակերպիչը հանդիսանում էր գրաֆ Դի-

միտրե Մամոնովը: Սա գրեց խմբակի ծրագիրը, վորք հանդիսանում էր իրենց յերազած պահանջվելիք սահմանադրութեան նախագիծը:

Այդ նախագծի համաձայն Ռուսաստանը պետք է ունենար յուրահատուկ հանրապետական կառուցվածք: Ըստ նրա՝ իշխանութիւնը պետք է անցնէր յերկու պալատների— «ազնվականների» պալատի և «քաղքենիների» պալատի ձեռքը:

Ազնվականների պալատում պետք է ընտրվէին միայն տոհմիկ ազնվականներից 221 հոգի, և մյուս բոլոր ազնվականներից դարձյալ 442 հոգի: Այդ յերկուսի միացումն էր, վոր կազմում էր ազնվականների պալատը: Նախատեսվում էր նաև այն, վոր ազնվականների պալատը պետք է ընտրէր իրենից յերկու կայսերական պոստոլներ, նրանցից մեկը պետք է ղեկավարէր բանակի գործերը, մյուսը՝ յերկրի պետական, վարչական գործերը:

Յերկրորդ պալատը, այսինքն քաղքենիների պալատը, ընտրվում էր վաճառականներից, տնատերերից և նույնիսկ խոշոր վարպետներից: Այս պալատը պետք է կազմակերպվէր 3000 հոգուց: Վերջինս վճռական դեր չէր կատարում: Յերկրի հիմնական ղեկավարման դերը պետք է պատկանէր ազնվականների պալատին:

Այս խմբակը վորոշակիորեն չի դրել թագավորի հարցը, բայց կան զանազան կողմնակի փաստեր, վորոնք վկայում են, վոր նրանք չէին ընդունում թագավորի գոյութիւնը:

Որինակ, խմբակի ղեկավար Մամոնովը, խոսելով իսպանական կորտեսների մասին, ասում է՝

«Նա մեզ համար պիտանի չէ այնքան, վորքան այնտեղ պահված է թագավորական իշխանութիւնը, իսկ մեզ, նման անասունը պետք չէ»:

Այս խոսքերը վկայում է այն մասին, վոր նրանք դեմ էին թագավորին: Այնուհետև Մամոնովը իր այդ սահմանադրութեան նախագծում նախատեսում էր բոլոր ոտարերկրացիներին զրկել պետական պաշտոններից:

«Ռուս ասպետների միութիւնն» առանձին գեր յիսաղաց: 1816 թվին այդ խմբակը ցրվեց:

1816 թ. Պետերբուրգում կազմակերպվեց մի նոր գաղտնի ղեկաբերիստական կազմակերպութիւն, վորը կոչվում էր «Հայրենիքի իսկական և հավատարիմ վորդիների ընկերութիւն» («Общество истинных и верных сынов отечества»):

Այդ միութիւնը կարճ անվամբ կոչվել է նաև «Փրկութեան միութիւն» («Союз Спасения»):

Այս միութեան աչքի ընկնող անդամներն էին՝ Նիկիտա Մուրավյեւը, Սերգեյ Տրուբեցկոյը, յեղբայրներ՝ Մատվեյ և Սերգեյ Մուրավյովները, Յակուշկինը: Մի քիչ ավելի ուշ այս միութեան մեջ մտավ նաև գնդապետ Պետելը:

«Փրկութեան միութեան» անդամների մեծ մասը գինւորականներ էին և պատկանում էին գերազանցապես քայքայվող ազնվականութեանը: «Փրկութեան միութեան» հիմնական խնդիրն էր— Ռուսաստանում ստեղծել սահմանադրական միապետութիւն: Նրանք դնում էին իսաղաղ ճանապարհով, ինքնակալութեան

Գ. Ի. Պետսեր, Կ. Ֆ. Ռիլեյեով, Մ. Պ. Բեստուժեով-Ռյոմին, Ս. Ի. Մուրավյով-Ապոստոլ, Պ. Գ. Կախովսկի—Նիկոլայ Առաջինի կողմից մանագատժի յենթարկված հինգ ղեկաբերիստները:

վրա ազդելու միջոցով ձեռք բերել այնպիսի սահմանադրություն, վորպիսին արդեն կար յեվրոպական միջարք յերկրներում:

Պետտելի ընդունվելուց հետո աստիճանաբար այդ միության մեջ հանդես յեկավ նաև հանրապետական գաղափարը:

Պետտելը, վորն սկզբում կողմնակից էր միայն

սահմանադրական միապետության ստեղծմանը, հետագայում աստիճանաբար կանգնեց միապետության տապալման և հանրապետության ստեղծման տեսակետի վրա:

«Փրկության միության» ներսում պայքար էր զընում այդ յերկու գաղափարների միջև: Բայց այդ պայքարում գերակշռում էր սահմանադրական միապետության կողմնակիցների թիվը:

1818 թվականին այդ միության անդամների մի մասը գնաց այլ վայրեր, իսկ մի խոշոր մասն էլ փոխադրվեց Մոսկվա, և փաստորեն «Փրկության միությունը» կազմակերպչորեն դադարեց գոյություն ունենալուց:

1818 թվին Մոսկվայում «Փրկության միության» նախկին անդամներից կազմվեց ղեկաբերիստների մի նոր գաղտնի կազմակերպություն, վորը կոչվում էր «Բարորության միություն»: «Բարորության միությունն» ուներ իր կանոնադրությունը, վորը կոչվում էր «Կանաչ գիրք»:

Այս միության ներսում նույնպես սկզբից և յեթ պայքար էր զնում սահմանադրական միապետության և հանրապետության կողմնակիցների միջև: Այս միության անդամների վրա մեծ ազդեցություն ունեցավ 1820 թվականին Իսպանիայում և Իտալիայում սկսված բուրժուական հեղափոխությունը:

Իսպանիայում և Իտալիայում տեղի ունեցած հեղափոխությունը, ուղղված ինքնակալության դեմ, դա մի հեղափոխություն էր, վորի սկզբունքն էր «հեղափոխություն առանց արյան»:

Դեկաբրիստները մեծ շափով վողեվորվեցին իսպանական և իտալական հեղափոխության գաղափարներից: Դա մի նոր խթան հանդիսացավ դեկաբրիստական շարժման համար:

«Բարորության միությունը» լիբերալ մի խմբակ էր, վորը նույնիսկ առաջ է քաշում այն հարցը, թե պետք է ոգնել պետությանը՝ լուսավորության և արտադրության գործերը կազմակերպելու համար: Սակայն այդ միության մեջ քանի գնում ուժեղանում էր Պեստելի խմբակը, վորին կարող ենք այդ միության ձախ թևը համարել: Պեստելի կողմնակիցները վճռականապես ղնում էին միապետության տապալման և հանրապետության ստեղծման հարցը:

«Բարորության միության» մեջ շուտով մուտք գործեց լրտեսությունը: Լրտեսները խմբակի աշխատանքների մասին հայտնում էին վոստիկանությանը և Ալեքսանդր Առաջինին:

Այդ պայմաններում դժվար էր խմբակի հետագա գոյությունը:

1821 թ. հունվարին տեղի ունեցավ այդ միության այսպես կոչված «Մոսկովյան համագումարը»: Համագումարում ներքին տարաձայնություններն ավելի քան ուժեղացան, վորն անհնարին էր դարձնում խմբակի արբեր թևերի հետագա համատեղ գործունեությունը:

Սա մի կողմից, և լրտեսության հետևանքով այդ խմբակի բացման վտանգը մյուս կողմից, հարկադրեց «Բարորության միության» ղեկավարներին պաշտոնապես հայտարարել այդ խմբակը ցրված: Սակայն շուտով կազմակերպվում են դեկաբրիստական յերկու

խոշոր միություններ — «Հյուսիսային» և «Հարավային» ընկերությունները:

ԳԵՆԱՐԻՍՏՆԵՐԻ «ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ»

Դեկաբրիստների «Հարավային ընկերությունը» կազմակերպվեց Ուկրաինայի ամրացված գինվորական միջավայրում: Նրա կենտրոնը Կիևն էր: «Հարավային ընկերության» ականավոր ղեկավարն էր գնդապետ Պեստելը: «Հարավային ընկերության» աչքի ընկնող անդամներից էին՝ Յուշեվսկին, Վոլկոնսկին, Դավիդովը, Ավրամովը, Իվանովը, Բեստուժեվ-Մյուսինը, Սերգեյ Մուրավյով-Ապոստոլը, կնյազ Բարյատինսկին և ուրիշները:

1822 թվականի սկզբին տեղի ունեցավ «Հարավային ընկերության» համագումարը, վորտեղ Պեստելը և Յուշեվսկին ընտրվեցին ընկերության ղեկավարներ (ղեկեկառուներ):

«Հարավային ընկերության» համար Պեստելը ծրարպիր մշակեց, վորը կոչվում էր «Ռուսակայա Պրավդա»: Պեստելը նախատեսում էր «Ռուսակայա Պրավդան» կազմել 10 գլխից, վորտեղ պետք է ընդգրկվեք իր ամբողջ պլատֆորմը, խմբակի ամբողջ ծրագիրը: Սակայն նա կազմեց ընդամենը 2¹/₂ գլուխ, մնացածը չկարողացավ հասցնել: Բայց իր այդ կազմածում Պեստելը տվեց բոլոր հարցերի նկատմամբ իր տեսակետը: Ծրագրում վորպես կարևոր և հիմնական հարց Պեստելն առաջ է քաշում գյուղացիների ազատագրման հարցը, աչխնքն ճորտության վերացումը:

Պեստելը ղնում է հողի պետականացման հարցը, նա գտնում է, վոր պետք է հողը համարվի ընդհանուր պետական ֆոնդ: Ապա նա նախատեսում է հողային

այդ ամբողջ ֆոնդը բաժանել յերկու մասի: Մի փոքր մասը Պեստելը նախատեսում էր բաժանել գյուղացիներին և առհասարակ բոլոր նրանց, ովքեր ցանկանում էին զբաղվել յերկրագործությամբ:

Ըստ Պեստելի նախագծի, գյուղացիներին տրվելիք հողը չի կարելի վոչ ծախել, վոչ էլ վարձակալության տալ: Հողային ֆոնդի մեծ մասը Պեստելը նախատեսում էր թողնել պետության ձեռքին: Պետությունը կարող էր այդ հողը ծախել, կամ ժամանակավոր կերպով վարձակալության տալ ում ցանկանար:

Պետությունը կարող էր այդ հողը վարձակալության տալ կամ վաճառել վոչ միայն գյուղացիներին, այլև նրանց, ովքեր ցանկանում են յերկրագործությամբ զբաղվել կամ ով ցանկանում էր զանազան նպատակներով ոգտագործել այդ հողը: Վորպեսզի ունևոր գյուղացիները կարողանային այդ հողը վարձակալությամբ վերցնել, Պեստելը նախատեսում էր պետության միջոցով ստեղծել վարկային մի խոշոր ցանց, վարկավորել ունևոր գյուղացիներին: Ազրարային հարցում Պեստելի այդ նախատեսումները պայմաններ էյին ստեղծում Ռուսաստանում կապիտալիզմի արագ զարգացման համար:

Պեստելը Ռուսաստանում իշխանության ձևի հարցում նախատեսում էր ստեղծել բուրժուական հանրապետություն, նա նախատեսում էր ինքնակալության տապալում, նույնիսկ թագավորին և նրա ընտանիքին ֆիզիքապես վոչնչացնելը:

Ըստ Պեստելի հետագալում նախատեսվելիք հանրապետության գերագույն իշխանությունը պետք է ընտրվեր ընտրական իրավունքի սկզբունքով և պետք

է կազմված լիներ յերեք պալատից՝ ժողովրդական վեչե*), պետական դումա և գերագույն ժողով: «Ժողովրդական վեչեն» պետք է լիներ որենսդիր որգան, նա ընտրվելու յեր ժողովրդական պատգամավորներից՝ 5 տարի ժամանակով: Պեստելը նախատեսում էր ամեն տարի այդ ժողովրդական վեչեյի 1/5 մասը վերընտրել: Պետական դուման պետք է հանդիսանար յերկրի գործադիր որգանը: Այն նախատեսվում էր կազմել ժողովրդից ընտրված 5 ներկայացուցիչներից՝ 5 տարի ժամանակով, վորոնք պետք է կոչվեյին դիքեկտորներ: Ըստ Պեստելի յերկրի հիմնական գործարար ապարատը պետք է կազմված լիներ այդ 5 դիրեկտորներից:

Յերկրի մինիստրություններն ու պետական այլ հիմնարկությունները պետք է յենթարկվեյին այդ 5 դիրեկտորներին: Գերագույն ժողովը Պեստելը նախատեսում էր ընտրել 120 հոգուց: Սա ըստ ելույթյան պետք է հանդիսանար վերահսկող որգան, նա գերազանցապես պետք է հսկողություն սահմանե նադրությունն անշեղորեն իրագործելու համար:

Ազգային հարցը նույնպես շատ թեթև կերպով դրվեց Պեստելի «Ռուսական Պրավդա»-յում: Սակայն Պեստելը ազգային հարցը քննում էր յելակետ ունենալով ուսական զարգացող բուրժուազիայի շահը: Նա գնում էր միասնական Ռուսաստանի պահպանման հարցը, փոքր ժողովուրդներին ուսական պետությանը յենթարկելու հարցը:

Ազգային հարցում, ինչպես Պեստելի մոտ, նույնպես և դեկարիստների մյուս խմբակներում, իշխում էր մեծապետական շովինիզմի գիծը:

*) Վեչե — հանրաժողով, ժողովրդական խորհուրդ:

միավորներ, և ապա այդ միավորներից ստեղծել միացյալ մի թագավորություն: Ըստ Մուրավյովի, յուրաքանչյուր նահանգ պետք է ունենար իր առանձին պարլամենտն ու ընտրովի որդանը, և նրանք բոլորը միասին պետք է ենթարկվեին թագավորին ու ժողովրդական վեչեխին: Մուրավյովն իր նախատեսած ժողովրդական որդանների ընտրության հիմքում նախատեսում էր զնեկ գույքային ցենզը:

Ըստ Մուրավյովի նախագծի, ընտրությանը կարող էլին մասնակցել այն քաղաքացիները, վորոնք ունեյին մեկ հազար ռուբլու արժողովյամբ անշարժ գույք և 500 ռուբլու շարժական գույք: Այլ կերպ ասած ընտրություններին կարող էր մասնակցել Ռուսաստանի ունևոր բնակչությունը:

Վերին աստիճանի լիբերալ էր նաև Մուրավյովի տակտիկան: Նա գտնում էր, վոր պետք է խուսափել արյունահեղությունից: Նա կանգնած էր խաղաղ սեփորմիստական ճանապարհով զիջումներ կորզելու, զիջումներ ձեռք բերելու տեսակետի վրա:

Մուրավյովի այդ գաղափարներն, իհարկե, նույնպես չեյին արտահայտում «Հյուսիսային ընկերության» բոլոր անգամների տեսակետները: «Հյուսիսային ընկերության» մեջ մի խմբակ, Ռիլեևի գլխավորությամբ, պաշտպանում էր ղեմովկրատական հանրապետության ստեղծման գաղափարը և ավելի շատ համակրում էր Պեստելի ծրագրին: Ռիլեևի խմբակը հանդիսանում էր «Հյուսիսային ընկերության» ամենաձախ թևը: Դեկաբրիստական այդ յերկու խմբակների՝ տակտիկաների միջև խոշոր նմանություն կար:

Ինչպես «Հյուսիսային» նույնպես և «հարավային» ընկերություններն իրենց հույսը դնում էլին միայն

իրենց զինվորական գնդերի վրա: Նրանք վերին աստիճանի հեռու էլին ժողովրդից, իրենց տեսակետները թագնում էլին ժողովրդական լայն մասսաներից: Գյուղացիությունը պոտենցիալ հեղափոխական խոշոր ուժ էր հանդիսանում: Սակայն ղեկաբրիստներն իրենց հայացքները շատ խնամքով ծածկում էլին նաև գյուղացիներից:

Գյուղացիությունից նրանք թագնում էլին իրենց հայացքները, վորովհետև վախենում էլին, թե հեղափոխականորեն տրամադրված գյուղացիությունը կարող է իր պայքարով ավելի առաջ գնալ և դրանով վրնասել նաև իրենց՝ ղեկաբրիստների գործին: Դեկաբրիստերի հավաքույթներից մեկում գնդապետ Միտկովը արծածեց այն միտքը, թե պետք է վոտքի կանգնեցնել ճորտերին, սակայն Միտկովի տեսակետը մյուս ղեկաբրիստների կողմից հավանություն չգտավ: Ընդհակառակը, Միտկովն արժանացավ հանդիմանությունների: Դեկաբրիստների ունեցած վախը ղեպի ժողովուրդը — ղեպի գյուղացիությունն, արդյունք էր նրանց դասակարգային սահմանափակվածության: Դեկաբրիստներն իրենց հույսը դրել էլին միայն իրենց զինվորական գնդերի վրա, սակայն նույնիսկ նրանցից թագնում էլին իրենց նախապատրաստությունն ապստամբության համար և սպասում էլին, վոր ապստամբության որը, միայն հրամանի միջոցով, վոտքի կանգնեցնեն և իրենց հետևից տանեն զինվորներին:

Գնդապետ Գարբաչևսկին իր հիշողությունների մեջ պատմում էր այսպիսի մի դեպք. «Գնդապետ Տիգենգաուզենը միշտ ասում է, թե իրեն բավական է յեթե շարի գունդը, մի քանի գինու տակառ գլորի գըն-

գի առաջ ու մի քիչ ել փող բաժանի և բղավի՝ «տը-
ղանե՛ր, իմ հետևից»։ այսպիսով ամբողջ գունդը կը-
շարժվի և կգործի այնպես, ինչպես ինքն է ցանկա-
նում»։ Տիղենդաուզենի այս տեսակետը ըստ եյուլթյան
պատկանում էր նաև մյուս ղեկաբերիստներին։

Այսպիսով, վախը ղեպի ժողովուրդը, նեղ սահ-
մանափակվածություն, առանց արյան հեղափոխու-
թյուն—ահա տակտիկական այն հիմնական գիծը,
վոր պաշտպանում էին ղեկաբերիստների մեծ մասը։
Տակտիկական այս սխալ գիծը խոշոր բացասական
նշանակություն ունեցավ ղեկաբերիստների նպատակի
իրագործման համար։

Բացի հյուսիսային և հարավային խմբակներից,
գոյություն ունենալ ղեկաբերիստների յերրորդ խմբա-
կը, վերը կոչվում էր «Միացյալ սլավոնների ընկերու-
թյուն»։

«ՄԻՍՅՅԱԼ ՍԼԱՎՈՆՆԵՐԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ»

«Միացյալ սլավոնների ընկերություն»-ը կազմա-
կերպվել է Ռուսաստանի հարավում, գերագանցապես
Ուկրաինայի զինվորական միջավայրում։ Այդ խմբակը
ղեկա իր սաղմնավորումը սկսում է 1818 թվականից
և այն ժամանակ նա կոչվում էր «Բնության բարեկամ-
ների ընկերություն», սակայն նա վերջնականապես
ձևակերպվեց 1823 թ. Նովոգրադ վոյեյսկում և կոչ-
վեց «Միացյալ սլավոնների ընկերություն»։ Այդ ընկե-
րության ակտիվ ղեկավարներից էին Լյուբլինսկին և
Բարիսով յեղբայրները։

«Սլավոնների միացյալ ընկերությունը» զրեց գյու-
ղացիներին ճորտությունից ազատագրման և ճորտային
շահագործման վերացման անհրաժեշտության հարցը։

Նրանք իրենց ծրագրի վրա վորպես առաջին խոսք
գրել էին։

«Մի ցանկանա ունենալ ստրուկ, յեթե դու
չես ցանկանում լինել ստրուկ»։

Նրանք դնում էին ցարական ինքնակայության
տապալման հարցը, ապա առաջ էին քաշում սլավո-
նական բոլոր ժողովուրդների միացումը և ֆեդերատիվ
սկզբունքներով մի ընդհանուր համասլավոնական ֆե-
դերատիվ հանրապետության ստեղծումը։

Նախատեսվում էր այդ սլավոնական ֆեդե-
րատիվ հանրապետության կենտրոնը դարձնել կամ
Վոլինը, կամ Պարուլյան, վորտեղ պետք է զարգանար
կուլտուրան, առևտուրը և արդյունաբերությունը։ Նրանք
նախատեսում էին, վոր այդ ֆեդերատիվ հանրապե-
տության մեջ մտած յուրաքանչյուր սլավոնական ժո-
ղովուրդ պետք է ունենա իր առանձին իշխանությունը,
իր ներքին ավտոնոմիան, իր սահմանադրությունը, վո-
րով և նա պետք է ղեկավարվեր, իսկ տարին մեկ ան-
գամ նախատեսվում էր այդ ֆեդերատիվ հանրապե-
տության կենտրոնում հրավիրել ընդհանուր ֆեդերա-
տիվ հանրապետության համագումարը, վորը պետք է
քննության յենթարկեր ընդհանուր հարցերը։

«Միացյալ սլավոնական ընկերության»—բոլոր
սլավոններին մի պետության մեջ հավաքելու ձգտումը
նոր զարգացող բուրժուազիայի ձգտումն էր։ «Սլավո-
նական միացյալ ընկերությունը» մշակեց ապագա այդ
ֆեդերատիվ հանրապետության գերբը, վորն ու-
ներ այնքան կողմ, վորքան սլավոնական յերկրներ
պետք է մտնեյին այդ ֆեդերացիայի մեջ, Գերբի վրա
կային հատուկ նշաններ, վորոնք ցույց էին տալիս

ձգտում՝ դեպի քաղաքային կյանքի զարգացումը, նրանք ղենում ելին արհեստի, առևտրի և կոլտնտեսության արվեստի արագ զարգացումը: Գերբի վրա կար խարսխի նշան, վորը ցույց եր տալիս, վոր սլավոնական այդ հանրապետությունը պետք ե լինի ծովային պետություն: Այս բոլորը վկայում են այն մասին, վոր «Սլավոնական միացյալ ընկերությունը» արտահայտում եր նոր զարգացող սլավոնական բուրժուազիայի շահերը:

«Սլավոնների միացյալ ընկերություն»-ը իր առաջադրած հարցերով ըստ ելույթյան ավելի ձախ եր, քան դեկաբրիստների մյուս խմբերն ելին: Նա իր տակտիկական ընդհանուր գծով նույնպես ավելի վրձնական եր, նա կանգնած եր զինված ապստամբության անհրաժեշտության տեսակետի վրա: Այդ կազմակերպության սոցիալական կազմը նույնպես մեծ շահով տարբերվում եր «Հյուսիսային» և «հարավային» ընկերություններից: Յեթե հյուսիսային և հարավային ընկերությունների անդամների մեծ մասը միջին և նույնիսկ բարձր զինվորականներ ելին և բանակում բարձր զինվորական պաշտոն ու աստիճան ունեյին, ապա «Սլավոնական միացյալ ընկերության» անդամների մեծ մասը դուրս եր չեկել մանր զինվորականներից: Նրանց դեկավարները բանակում ցածր աստիճանի զինվորականներ ելին: «Սլավոնական միացյալ ընկերության» մեջ կային նաև մի շարք շարքային զինվորներ, վորպիսիք չկային առաջին յերկու միությունների մեջ: Ինչպես նաև նրա մեջ կային շատ վոշ զինվորականներ, հատկապես ծառայողներ, հողազուրկ քաղաքաված ազնվականներ: «Սլավոնական միացյալ ընկերություն»

ներ», հակառակ «Հյուսիսային» և «հարավային» ընկերությունների, խնդիր եր ղենում վտարի կանգնեցնել տիրող կարգերի դեմ ժողովրդական ղեմոկրատական լայն խավերին:

Նրանք փորձեր արին ապիտացիոն վորոշ աշխատանքներ տանել շարքային զինվորների և գյուղացիների մեջ: Սակայն նրանց այդ փորձերն առանձին լայն ծավալ չստացան:

«Սլավոնական միացյալ ընկերությունը», վորպես ինքնուրույն միություն, յերկար գոյություն չունեցավ: Ինչպես «Սլավոնական միացյալ ընկերությունը», նույնպես և «Հարավային ընկերությունը» գոյություն ունեյին նույն վայրում և գրեթե նույն տեսակետներն ելին պաշտպանում. պատահականորեն 1825 թ. գարնանը իմանալով միմյանց գոյությունը սկսվում ե բանակցություններ այդ յերկու միությունները միացնելու շուրջը: «Հարավային ընկերության» կողմից «Սլավոնական միացյալ ընկերության» հետ բանակցություններ եր վարում Բեստուժեյ-Ռյումինը: Բանակցությունների ընթացքում նկատվեց անհամաձայնություններ տակտիկական հարցերում, սակայն շուտով այդ անհամաձայնությունները հարթվում են և «Սլավոնական միացյալ ընկերությունը» ձուլվում ե հարավային ընկերության հետ: «Սլավոնական միացյալ ընկերությունը» «Հարավային ընկերության» հետ միանալուց հետո կազմակերպչորեն դադարեց գոյություն ունենալուց, բայց մնում եր վորպես «հարավային ընկերության» ձախթե, ձախ ֆրակցիա: Այսպիսով զարձյալ վորպես դեկաբրիստական հիմնական միություններ մնում են «Հյուսիսային» և «հարավային» ընկերությունները:

Այդ յերկու ընկերություններն աշխատում էլին իրարից կտրված և միայն Պեստենն էր, վոր ամեն կերպ ձգտում էր տանել համաձայնեցված գործողություն «Հյուսիսային ընկերության» հետ: Պեստելը հատկապես ձգտում էր սերտ կապ ստեղծել «Հյուսիսային ընկերության» ձախ թևի՝ Ռիլեյեվի և Պուշկինի ղեկավարած խմբի հետ: Պեստելն անձամբ սերտ կապեր հաստատեց «Հյուսիսային ընկերության» անդամներ Ռիլեյեվի, Պուշկինի, Կյուխել-Բեկկերի (ղեկաբերիստ գրող) հետ: Պեստելը սրանց միջոցով մտերմացավ նաև ուս մեծ բանաստեղծ Պուշկինի հետ:

Պուշկինը ձևականորեն չէր պատկանում ղեկաբերիստական վորևե կազմակերպության, բայց իր գրական ստեղծագործություններով փաստորեն հանդիսանում էր ղեկաբերիստների ձախ թևի ձայնափողը: Պուշկինն անհուն ատելությամբ էր լցված դեպի ինքնակալությունը, դեպի ցարական կարգերը, դեպի ցարական ֆեոդալական հետամնացությունը և նա յերազում էր տեսնել ցարիզմի կործանումը:

Նա իր հռչակավոր «Ազատություն» («ВОЛНОСТЬ») վոտանավորում ասում է՝

«Ատում եմ քեզ և քո զանր
Միանեծան գոռոզ ցար,
Յեվ քո վորդոց ու քո մանր
Պիտի տեսնեմ անպատեհ»:

Պուշկինը իր վոտանավորներում հույս է հայտնում, վոր կգա յերջանկության ուրը, յերբ կտապալվի ուսական ցարիզմը: Նա իր ընկերոջը՝ Չառդայեվին ուղղված վոտանավորում գրում է.

«Հավատա քնկեր, պետք է բոցավառվի ար-

շալույսը յերջանկության հմայիչ: Ռուսաստանը կգարքնի քնից և կտապալի լուծը միապետության»:

Պուշկինի հայտնի յերկերը, ինչպիսիք են՝ «Գյուղը», «Ազատություն», «Դաշույնը», «Չառդայեվին» և այլ վոտանավորները դարձան ղեկաբերիստների սեղանի գրքեր: Դեկաբրիստները Պուշկինի այդ յերկերում տեսնում էլին իրենց գաղափարների ազդեցության, շատ հաճախ էր պատահում, յերբ ղեկաբերիստները հավաքվելով ընթերցում էլին Պուշկինի վոտանավորները, վորեվորվում և նոր լիցք ստանում նրանցից:

Պուշկինը միայն պատահականորեն էր, վոր դուրս էր մնացել ղեկաբերիստական կազմակերպություններից: Նա մինչև 1825 թ. ղեկտեմբերի 14-ի ապստամբության ուրը չգիտեր, թե Ռուսաստանում գոյություն ունեն ղեկաբերիստական գաղտնի կազմակերպություններ: Դեկաբրիստներն իրենք դիտավորյալ կերպով այդ բանը գաղտնի էլին պահում Պուշկինից: Վոմանք գտնում էլին, վոր ղեկաբերիստները Պուշկինից այդ գաղտնի էլին պահում, վորովհետև կասկածում էլին, թե յեթե Պուշկինն իմանա այդ գաղտնի կազմակերպությունների մասին, իրեն հատուկ տաքարյունությունամբ, շղայնացած մոմենտում, կարող է հանկարծ խոսք բաց թողնել բերանից, իսկ այդ բանը կարող է ոգտագործվել վոտսիկանության կողմից և տեղի տալ կազմակերպության հայտնաբերման: Վոմանք էլ գտնում էլին, վոր ղեկաբերիստները Պուշկինին դիտավորյալ կերպով մասնակից չէլին անում իրենց կազմակերպությունների աշխատանքներին, վորովհետև վախենում էլին, վոր ցարական վոտսիկանությունը կարող է այդ

գործը բացել և առանց այն ել ցարիզմի կողմից հալածվող Պուշկինը կարող եր կորստյան մատնվել, այլ կերպ ասած, նրանք ուզում եյին ապահովել ռուս մեծ բանաստեղծի կյանքը: Մեր կարծիքով այս յերկորդ տեսակետն ավելի հավանական է:

Իսկ յեթե Պուշկինն իմանար, վոր Ռուսաստանում գոյություն ունեն գաղտնի խմբակներ, արդյոք նա կըմտնէր այդ կազմակերպությունների մեջ: Ի հարկե, անպայման նա կմտներ այդ կազմակերպությունների մեջ: Նա այդ մասին խոստովանել է հենց իրեն՝ Նիկոլայ Առաջինին: 1826 թվին, ղեկաբերիստական ապստամբության ճնշումից հետո, Նիկոլայ Առաջինը Պուշկինին իր կալվածքից՝ Միխայելովսկուց, վորտեղ նա աքսորված եր, կանչեց Պետերբուրգ և անձամբ նըրա հետ զրույց ունեցավ: Այդ զրույցի ժամանակ նա Պուշկինին հարցրեց — թե ինչ է Ձեր վերաբերմունքը ղեպի ղեկաբերիստները: Պուշկինն իրեն հատուկ հաստատակամությամբ Նիկոլային պատասխանեց, վոր ինքը ուրախ է, վոր ղեկամբերի 14-ին Պետերբուրգում չի յեղել, հակառակ ղեպքում կախված կլիներ հինգ ղեկաբերիստների կողքին:

Այլ կերպ ասած, Պուշկինն ուզում է ասել, վոր վոչ միայն ինքը կլիներ այդ կազմակերպության անգամ, այլև կլիներ նրա ակտիվ կազմակերպիչներից մեկը: Այսպիսով ղեկաբերիստների գաղափարներն իր ժամանակի ռուսական առաջավոր հասարակայնության գաղափարներն եյին, Պուշկինի և նրա առաջավոր սերնդի գաղափարները:

1825 թ. նոյեմբերի 19-ին Տաղանդոցում Ալեքսանդր Առաջինը տիֆով հիվանդացավ և հանկարծակի մահացավ: Կարևոր խնդիր եր, թե ո՞վ պետք է գահը ժառանգի: Ալեքսանդրը վորդիներ չուներ, հետևապես ժառանգական իրավունքի համաձայն գահը պետք է անցներ մյուս յեղբորը՝ Կոստանդինին, վորն այդ ժամանակ գտնվում եր Վարշավայում և հանդիսանում եր լեհական փոխարքա:

1825 թ. նոյեմբերի 27-ին Պետերբուրգի պալատական յեկեղեցում կատարվում է Ալեքսանդրի հաճվան համար հատուկ ժամերգություն, կամ այսպես կոչված Ալեքսանդր Առաջինի հոգեհանգիստը: Հենց յեկեղեցում Պետերբուրգի ղինվորական նահանգապետ (գեներալ-գուբերնատոր) Միլո-Ռոդովիչը հայտնեց Ալեքսանդր Առաջինի փոքր յեղբորը՝ Նիկոլային, վոր ժառանգական որենքի համաձայն գահը պետք է հանձնվի Կոստանդինին և վոր ինքն արդեն հրամայել է զորքին յերդում տալ Կոստանդինին, վորպես թագավորի: Նիկոլայը, վորը ցանկություն ուներ գահին, տիրելու, հարկադրված ինքը ևս յեկեղեցում տալիս է յերդում՝ Կոստանդինին թագավոր ճանաչելու մասին: Նիկոլայի որինակով յերգվեցին նաև պալատական բարձր աստիճանավորները և այսպիսով փաստորեն 1825 թ. նոյեմբերի 27-ից Կոստանդինը ճանաչվեց վորպես ռուսական թագավոր:

Միևնույն ժամանակ Նիկոլայը հատուկ մարդ ուղարկեց Վարշավա և հիշեցրեց Կոստանդինին, վոր նա ղեռևս Ալեքսանդրի կենդանության ժամանակ հրաժար-

վել և գահից, ուստի թող այժմ պաշտոնապես իր հրաժարականը կրկնի և գահը զիջի իրեն:

Ինչու եր Կոստանդինը Ալեքսանդրի կենդանության ժամանակ հրաժարվել գահից: Կոստանդինը Լեհաստան գնալով ամուսնացավ Լեհաստանում վոյ ազնվական ծագում ունեցող մի լեհուհու հետ, իսկ այդ ընդունված կանոններին հակառակ եր, թագաժառանգը պետք է անպայման ամուսնանար բարձր ազնվական ծագում ունեցող աղջկա հետ. ահա այս բանը առիթ դարձավ Ալեքսանդրին դեռևս 1822 թվին ստիպելու Կոստանդինին, վոր նա հրաժարվի թագաժառանգի իր իրավունքից և 1823 թվին Ալեքսանդրը թագաժառանգություն իրավունքը տվեց իր փոքր յեղբորը՝ Նիկոլային, այդ գաղտնի պահելով հասարակական լայն կարծիքից:

Ալեքսանդրն ամեն կերպ ձգտում եր Կոստանդինին հեռու պահել գահից, նա նրա վրա առանձին հույս չուներ, վորովհետև Կոստանդինը իր բնավորությամբ շատ նման եր իր հորը՝ Պավելին:

Այդ խառը ժամանակն եր, վոր գտնվեց նաև մի ծրար, Ալեքսանդր Առաջինի կողմից թողնված. այդ ծրարը պահվում եր խիստ գաղտնի, Մոսկվայի Ուպեեսկի վանքում: Ալեքսանդրը ծրարի վրա մակագրել եր՝ «միայն իմ մահվան դեպքում, նախքան վորևե այլ գործողության դիմելը բացել ծրարը»: Ծրարը բացվեց, վորի մեջ գտնվում եր Կոստանդինի հրաժարականը, վորը հաստատված եր Ալեքսանդր Առաջինի կողմից: Շուտով այդ հանգամանքը հայտնի դարձավ վոչ միայն դեկավար ազդեցիկ շրջանների համար, այլև ժողովրդական լայն մասսաների համար: Ասկայն Ալեք-

սանդրի մահից հետո, յերբ վորոշակիորեն դրվում եր գահի ժառանգման հարցը և փաստորեն թագավոր եր ճանաչված Կոստանդինը, նա վոչ մի գործնական քայլի չղկմեց: Կոստանդինը չեր ուզում վորոշակի, հրապարակորեն հրաժարվել գահից, բայց չեր ել կարող դրժել իր հրաժարականը, վորն արդեն հայտնաբերված եր:

Այդ բոլորի հետևանքով ստեղծվում ե անորոշ դրուժյուն գահի համար: Այդ անորոշ դրուժյունը փաստորեն տեղի տվեց մոտ 16-որյա անիշխանության: Ի վերջո Կոստանդինը ազնվական իշխող վերնախավի ճնշմամբ Վարշավայից ուղարկեց իր վերջնական հրաժարականը և գահն այսպիսով թողնվեց նրա փոքր յեղբայր՝ Նիկոլային:

Նիկոլայը վերին աստիճանի դաժան մի անձնավորություն եր, վորն ամբողջ ժամանակն անց եր կացնում իր զինվորական գվարդիայի հետ և դեռևս մինչև թագավոր դառնալը հանել եր դաժան բռնակալի տնուն: Յերբ լուրեր տարածվեց, վոր Կոստանդինը հրաժարվել և և գահն անցնում ե Նիկոլային, այդ բանը մեծ դժգոհություն առաջ բերեց և՛ բանակում, և՛ ժողովրդի մեջ:

Դեկաբրիստները վորոշեցին ոգտագործել ուսական ինքնակալության համար այդ խառը և ծանր ժամանակը: Չնայած դեկաբրիստները վորոշում ունեյին ապստամբություն բարձրացնել 1826 թվի ամառային զինվորական մանյովրների ժամանակ, բայց նրանք իրենց այդ վորոշումը փոխեցին և վորոշեցին այն արագացնել, քանի դեռևս Նիկոլայը չի ամբացրել իր տիրապետությունը: Դեկաբրիստներն սկսեցին լուրեր տարածել այն մասին, թե Ալեքսանդրը իր մահվանից

առաջ կտակել ե քչացնել զինվորական ծառայութեան ժամկետը, տալ սահմանադրութուն, բայց Նիկոլայը այդ բոլորը ծածկում ե:

Այս միջոցով ղեկաբերիստներն աշխատում եյին զինվորների և բնակչութեան թշնամանքն արկելի գըր-գըրել Նիկոլայի դեմ: Ռիլեևի բնակարանում տեղի ունեցավ ղեկաբերիստ ղեկավար անձանց մի քանի խորհրդակցութիւններ, վորտեղ նրանք դնում եյին անհասկալի ապստամբութիւն սկսելու հարցը: Նիկոլայ Առաջինը 1825 թ. ղեկտեմբերի 14-ին նշանակեց Պետերբուրգի զինվորական մասերի յերդման որ: Իր գահ բարձրանալու առթիւ զինվորականների կողմից համատարմութեան յերդում պետք ե տրվել:

Դեկաբրիստները վորոշեցին ոգտագործել այդ յերդման որը և իրենց ապստամբութիւնը նշանակել ղեկտեմբերի 14-ին:

Դեկտեմբերի 11-ին «Հյուսիսային ընկերութեան» ղեկավարները խորհրդակցութիւն հրավիրեցին Ռիլեևի բնակարանում, վորտեղ մշակվեց ղեկտեմբերի 14-ին կազմակերպվելիք ապստամբութեան ծրագիրը: Այդ խորհրդակցութիւնը վորոշեց՝

1. Դեկտեմբերի 14-ին, առավոտյան շատ վաղ սենատի հրապարակում (վորտեղ պետք ե տեղի ունենար յերդումը) դուրս բերել բոլոր ղեկաբերիստական գնդերը:

2. Հանձնարարել բոլոր ղեկաբերիստ հրամանատարներին իրենց զորամասերին միացնել նաև հրապարակ յեկած մյուս զորամասերը:

3. Հրաժարվել յերդում տալ Նիկոլային և ստիպել կառավարութեանը, վոր պաշտոնապես սահմանադրութիւն հռչակի:

4. Խորհրդակցութիւնը ղեկտեմբերի 14-ի ապստամբութեան ղեկավարման համար վորպես դիկտատոր նշանակեց գնդապետ կնյազ Տրուբեցկոյին, վորին տրվեց իր գործողութիւնների մեջ մեծ ինքնուրույնութիւն և իրավունքներ:

5. Խորհրդակցութիւնը վորոշակի կարգադրութիւն արավ ղեկաբերիստ հրամանատարներին խուսափել վորևե արյունահեղութիւնից:

6. Նույնիսկ այդ խորհրդակցութիւնում, ըստ ղեկաբերիստ Պուշչինի ցուցմունքների, ծրագրվեց սենատի անունից հրապարակել մի մանիֆեստ, վորով նախատեսնվում եր հրավիրել ղեմստվոյային դումա, վորը պետք ե բնտրվեր ամբողջ յերկրի ներկայացուցիչներից: Այդ դումային պետք ե իրավունք վերապահվեր վորոշել, թե յերկրում իշխանութեան ի նշպիսի ձև պետք ե ստեղծվի:

Այնուհետև, նախատեսնում եյին, վոր մինչև դուման հավաքելը, սենատը պետք ե պետական խորհրդի անդամներ Սպերանսկու, Մորզովինովի ե սենատոր Մուրավյով-Ապոստոլին նշանակեր վորպես ժամանակավոր կառավարիչներ:

Դեկաբրիստները նախատեսում եյին այդ ժամանակավոր կառավարութեան կողքին ունենալ նաև իրենց գաղտնի կոմիտեյի անդամներից մեկին, վորը պետք ե հետևեր ժամանակավոր կառավարութեան գործունեյութեանը:

Ահա «Հյուսիսային ընկերութեան» գաղտնի վորոշումը:

Դեկտեմբերի 14-ին, առավոտյան շատ վաղ, ղեկաբերիստ հրամանատարներն իրենց գնդերը շարեցին

սենատի հրապարակում, վորոնց շուտով միացան նաև Մոսկովյան գունդը, սապյորնեբի մի գունդ և գվարդիական մատրոսները: Ապստամբների ընդհանուր քանակը, ղեկտեմբերի 14-ին, հրապարակում հասնում էր 3000 զինվորների և 30 հրամանատարների: Նրանց մեջ կային նաև 5 քաղաքացիներ, վորոնք զինվորականներ չեյին: Սակայն սպստամբության սկզբից և յեթ ղեկաբերիստ ղեկավարների մեջ տատանում նկատվեց: Ապստամբության զիկտատոր նշանակված Տրուբեցկոյը ղեկտեմբերի 14-ին բոլորովին հրապարակ չեկավ, նույնիսկ նա վախեցավ իր տանը մնալուց և թագնվեց իր բարեկամներից մեկի մոտ: Հրապարակ չեյին յեկել նաև ղեկաբերիստներից մի շարք ուրիշ ղեկավարներ: Ռիլենն էր միայն, վոր առավոտյան շատ շուտ յերևաց հրապարակում, բայց նա յեկ շուտով գնաց:

Հրապարակ եյին յեկել, անկաղճակերպ կերպով, Պետերբուրցի աշխատավորական խավեր, վորոնք նույնպես թշնամաբար եյին տրամադրված ղեպի Նիկոլայը: Նիկոլայ Առաջինը և իր ամբողջ շքախումբը, յերբ գուրս յեկավ պալատից և ղիմեց ղեպի հրապարակ, ղեկաբերիստական գորքը հրաժարվեց յերդում տալ նրան, սակայն ղեկաբերիստ ղեկավարներն այնքան անվճռական գտնվեցին, վոր չոգտագործեցին ստեղծված մոմենտը, նրանք կարող եյին անմիջապես սպանել Նիկոլային և նրա մերձավորներին ու իշխանությունը վերցնել իրենց ձեռքը: Դեկաբերիստ Պարուչիկ Պանովն իր ջոկատով գտնվում էր ձմեռային պալատի բակում և կարող էր անմիջապես գրավել

այնտեղ գտնված վոչ միայն կառավարության հավատարիմ մնացած հրետանին, այլև կարող էր նույնիսկ վորոշ վճռականության ղիմել և հեշտովյամբ գրավել Ձմեռային պալատը:

Սենատի հրապարակում ստեղծվեց շատ լարված դրություն: Պարզ նկատվում էր ղեկաբերիստ զինվորների թշնամանքը ղեպի Նիկոլայը, մյուս կողմից նրկատվում էր հրապարակում հավաքված աշխատավորների թշնամանքը: Այդ ժամանակ, հրապարակի մոտ, Իսաակովի յեկեղեցին կառուցող բանվորները բացահայտ կերպով գոռում եյին՝ «կորչի Նիկոլայը, կորչի Նիկոլայի ինքնակալությունը» և քարեր ու փայտեր եյին պցում Նիկոլայի և նրա շքախմբի վրա: Ստեղծված բարենպաստ դրությունը պահանջում էր ղեկաբերիստների կողմից վորոշ վճռականություն և հետեվողականություն, վորպեսզի այդ սպստամբության համար միանգամայն նպաստավոր մթնոլորտն ոգտագործվեր և տապալվեր ինքնակալությունը ու իշխանությունը գրավվեր, սակայն ղեկաբերիստների դասակարգային սահմանափակվածությունը և անվճռականությունը հնարավորություն չտվեց սպստամբությունը հասցնել իր հաղթանակին:

Նիկոլայը փորձեց վորոշ բանակցություններ սկսել սպստամբների հետ, համոզել նրանց, վոր հավատարմության յերդում տան և ցրվեն: Նա բանակցությունների համար սպստամբների մոտ ուղարկեց Պետերբուրգի գեներալ գուբերնատոր Միլորոդովիչին, Պետերբուրգի գեներալ գուբերնատոր Միլորոդովիչը տեղն ու տեղը սպանվեց, ղեկաբերիստ սպա Կախովսկու կողմից: Այնուհետև բանակցությունների համար յեկավ գնդապետ Սյուտլև-

ըր, սակայն նա նույնպես արժանացավ Միլորդովիչի բախտին: Նիկոլայը փորձեց բանակցութիւնների համար ուղարկել միտրոպոլիտին, վորը պետք է ոգտագործեր իր դիրքը և համոզեր ապստամբներին: Սակայն՝ այդ ել անարդւոնք անցավ: Ապստամբները հրաժարվեցին բանակցութիւններից, միտրոպոլիտից պահանջեցին հեռանալ գոռալով՝ «գնա՛, քանի սաղ ես»:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, բոլոր պայմանները կային իսկական ապստամբութեան համար: Սակայն ղեկաբերիստ ղեկավարները չկարողացան այդ անել, շնորհիվ իրենց դասակարգային սահմանափակվածութեան և անվճռականութեան:

Նիկոլայը վերին աստիճանի շփոթվել էր և բավական ուշացմամբ դիմեց վճռական միջոցների: Ապստամբութիւնը ճնշելու համար նա դիմեց զինված ուժի ոգնութեան, նա հրապարակ բերեց իրեն հավատարիմ մնացած զորամասերը՝ մոտ 9000 հետևակ զինվորներ, 3000 հեծյալներ և 36 թնդանոթ: Իր այդ ուժերով փաստորեն շրջապատեց ապստամբներին և կարգադրեց վոշնչացնել նրանց հեծելազորի միջոցով, սակայն հեծելազորի յերկու հարձակումը ապստամբների դեմ, անհաջող անցավ, վերջիններիս յերկու հարձակումն էլ հետ շարտվեց: Այդ ժամանակ Նիկոլայը դիմեց հրետանու ոգնութեանը: Նա հրապարակ բերեց հրետանին, շարեց ապստամբ ղեկաբերիստական գնդերից ընդամենը մի քանի տասնյակ քայլ հեռավորութեան վրա և կարգադրեց ուժակոծել ղեկաբերիստական գնդերին: Հրետանավորներն սկզբում հրաժարվեցին, սակայն Նիկոլայը հարկադրեց նրանց և հրետանին սկսեց ուժակոծել ղեկաբերիստներին:

Ղեկաբերիստ զինվորներն սկսեցին փախչել և դիրքեր փնտրել սառած Նեվայի սառույցների վրա ու դիմադրել հրետանուն, սակայն հրետանու հարվածների տակ Նեվայի սառույցները կտրվում են և ապստամբ ղեկաբերիստների մի զգալի մասը խեղդվեց Նեվայի սառույցների տակ: 1825 թ. ղեկտեմբերի 14-ի ապստամբութեամբ է, վոր այդ շարժումը ստացավ ղեկաբերիստական անունը: Դեկտեմբերի 14—15-ի ամբողջ գիշերը Սենատի հրապարակից հավաքում էին սպանված ղեկաբերիստների դիակները: Նիկոլայը կարգադրեց մեծ փոս փորել և սպանվածներին ու ծանր վիրավորվածներին թաղել այդ փոսերում:

ՉԵՐԿԻՆԻՑԻ ԳՆԴԻ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դեռևս ղեկտեմբերի 13-ին լրտես սպա Շերվոդի և Մալբրոգի մատնութեամբ վոստիկանութիւնը ձերբակալեց ղեկաբերիստական «Հարավային ընկերութեան» ղեկավար Պեստելին: Պեստելի ձերբակալութեանից հետո վտանգ էր սպառնում նաև ընկերութեան մյուս անդամներին, վորովհետև Պեստելի բանտարկութիւնը ասում է, վոր կառավարութիւնը այդ կազմակերպութեան ծայրը բացել էր: Պեստելի բանտարկվելուց հետո «Հարավային ընկերութեան» ղեկավարութիւնը մընաց Սերգեյ Մուրավյովի և Բեստուժեվի ձեռքին:

«Հյուսիսային ընկերութեան» կողմից ղեկտեմբերի 14-ին ապստամբութեան լուրը «Հարավային ընկերութեանը» հասավ մի շաբաթ հետո: Հարավի ղեկաբերիստների առաջ խնդիր էր դրվում, կամ հետևել հյուսիսի որինակին, ապստամբութիւն բարձրացնել, կամ անձնատուր լինել ինքնակալութեանը: «Հարավա-

լին ընկերութեան» շարքային անդամների վճռական պահանջի և ներքևից կատարվող ճնշման ազդեցութեան տակ, ընկերութեան ղեկավարները վորոշեցին դիմել ապստամբութեան:

1825 թ. դեկտեմբերի 29-ին սկսվեց ապստամբութեանը, Չերնիգովյան գնդի 5-րդ վաշտից: Չերնիգովյան գնդի ապստամբութեան գլխավոր նախաձեռնողների թվին էլին պատկանում սպաներ Սուխինովը, Շչեպլինան, Կուզմինը, Սոլովյակը և ուրիշները:

Այդ ժամանակ Չերնիգովյան գնդի տարբեր զորամասերը գտնվում էին տարբեր գյուղերում: 5-րդ վաշտը ապստամբվելով շարժվում է Տրիլես գյուղից դեպի հարևան Վիսելկով գյուղը, նպատակ ունենալով վտաքի կանգնեցնել նաև այնտեղ յեղած զինվորական մասերին, և միանալ գնդի շտաբին, վորը գտնվում էր վասիլկովում: Շատ արագ կերպով Չերնիգովյան գրնվասիիլոված ապստամբների հիմնական մասը Մուրավյով-Ապոստոլի գլխավորութեամբ շարժվում է դեպի Բրոսիլով, նպատակ ունենալով նեցնել նաև այնտեղի զորամասերը: Սակայն շուտով նա համոզվում է, վոր արդեն անհնար է հասնել Բրոսիլով և իրեն միացնել այնտեղի զորամասերին, ուստի նա իր ուղղութեանը փոխում է դեպի Բելոյե-ցերտի և իր ուղղութեանը փոխում է դեպի Բելոյե-ցերտի միանալու Յեգերյան 17-րդ գնդին, բայց հասնելով մինչև Պոլոգով գյուղը, զգում է, վոր իր այդ ծրագիրը նույնպես անհնար է իրագործել, ուստի Մուրավյով-Ապոստոլը վորոշում է շարժվել դեպի Ժիտոմիր, միանալու այնտեղ նախկին «Սլավոնների միացյալ ընկերութեան» անդամների զորամասերին:

Սակայն այդ ժամանակ արդեն ցարական կառա-

վարութեանը ուղարկում է իր հավատարիմ զորամասերը Չերնիգովյան գնդի ապստամբութեանը ճնշելու համար:

Կառավարական զորքը գեներալ Գեյսմարի հրամանատարութեամբ 1826 թ. հունվարի 3-ին Կավալեվկա գյուղի մոտ հանդիպեց ապստամբ Չերնիգովցիներին: Գեյսմարի ջոկատը Չերնիգովյան ապստամբ գնդին սկսեց ուժեղացնել թնդանոթներով: Առաջին իսկ ուժեղացման ժամանակ գլխից վիրավորվեց Չերնիգովյան ապստամբութեան ղեկավար Մուրավյովը: Վորոշ ժամանակից հետո Գեյսմարի ջոկատին հաջողվեց ճնշել Չերնիգովյան գնդի հիմնական մասի ապստամբութեանը: Չերնիգովյան գնդի ապստամբութեան ուժեղ շրջանը հաշվվում է 1825 թ. դեկտեմբերի 29-ից մինչև 1826 թ. հունվարի 3-ը:

Սակայն Չերնիգովյան գնդի առանձին ջոկատները իրենց ապստամբութեանը թույլ կերպով շարունակեցին մինչև հունվարի 8-ը: Հունվարի 8-ին ապստամբութեանը ամբողջովին լիկվիդացիայի յենթարկվեց:

Չերնիգովյան գնդի ապստամբութեան անհաջողութեան պատճառները պետք է վերագրել վոր միայն ապստամբութեան ղեկավարների վորոշ տատանումներին, յերկշտութեանը և այն ներքին պայքարին, վոր կար Հարավային դեկաբրիստական միութեան մեջ, այլ և մի քանի կոպիտ սխալների, վոր թույլ տվին ապստամբութեան ղեկավարները:

Այսպես որինակ, Չերնիգովյան գունդը յեթե գնար Յիև, կարող էր միանալ Կիևում կուտակված զինվորա-

զինվորական նշանները և անմնշապես ուղարկում երբանոտ: Մասսաչուսեցիների զորքերը և նաև հարավում: Դեկաբրիստների գործով պաշտոնապես դատի հանձնվեց 579 մարդ, վորից 456-ը զինվորականները էլին:

Դեկաբրիստների գործով դատական պատասխանատվության կանչված անձանց դատական հետաքննությունը մասնակցում եր և շատերի հետաքննությունը վարում եր անձամբ ինքը, Նիկոլայը: Նիկոլայ Առաջինը դեկաբրիստներին դատելու համար ռեակցիոն, մոլի մոնարխիստներից հատուկ դատարաններ ստեղծեց, վորոնք իրենց դռնփակ նիստերում բոլոր տեսակի ծաղր ու ծանակի ամենավայրագ մեթոդներով դատում էլին դեկաբրիստ հեղափոխականներին:

Դատարանում և հետաքննությունների ընթացքում, դեկաբրիստները իրենց պահում էլին շատ խիզախ, նըրանք բոլոր տեսակի վոչ մարդկային տանջանքների լենթարկվելով չէլին ընկճվում և չէլին հայտնում իրենց կազմակերպության այն անդամների անունները, վորոնք դեռ բռնված չէլին: Նրանցից շատերը համարձակորեն խոստովանում էլին իրենց քաղաքական համոզմունքները: Պեստելը, Ռիլեկը չհրաժարվեցին բացահայտ կերպով խոստովանել, վոր ցանկացել են տապալել ինքնակալությունը:

Դեկաբրիստ հեղափոխականները դեռևս մինչև բանտ նստելը գիտելին, վոր իրենց սկսած գործը կխլի շատ զոհեր, բայց այդ նրանց չեր վհատեցնում: Որինակ՝ Ռիլեկն իր «Նալիվկոյի խոստովանությունը» վորտանավորում ասում է՝

«Անկում ե սպասում, յես գիտեմ, նրան, ով առաջինն ապստամբվի ժողովրդի ճնշողների դեմ՝
Ճակատագիրը դատապարտել ե ինձ արդեն
Բայց թե վորտեղ, յերբ ե յեղել
Ազատություն առանց զոհի:
Կյանքս պիտի տամ հայրենիքիս,
Յես զգում եմ, յես այդ գիտեմ,
Ու բերկրանքով, ո՛ հայր իմ սուրբ,
Վիճակն իմ որհնում եմ յես»:

Ռիլեկի այս խոսքերի մեջ մենք տեսնում ենք, վոր դեռևս իր բանտարկությունից առաջ նա սպասում եր հալածանք, բանտարկություն և մահ:

Բայց դա նրան չեր հուսահատեցնում, վորովհետև նա համոզված եր, վոր իր այդ մեծ գաղափարներն առանց զոհերի հաղթանակել չեն կարող: Դատական պրոցեսի ժամանակ շատ համարձակ եր պահում իրեն Յակուշկինը, նա բացարձակ կերպով հայտնեց, վոր ինքը կողմնակից ե յեղել թագավորի սպանելուն: Նիկոլայ Առաջինը նույնիսկ Յակուշկինին կանչեց իր մոտ և բարկացած գոռաց նրա վրա. «Բայց դու գիտե՞ս ում առաջ ես կանգնած, յեթե յես քեզ ներեմ էլ, այն աշխարհում աստված չի ների»:

Յակուշկինը շատ սառնասրտությամբ Նիկոլային պատասխանեց. «Բայց չե՞ վոր յես հանդերձյալ կյանքին չեմ հավատում»: Դատարանում Ռիլեկը հայտնեց, վոր ինքը դեկտեմբերի 14-ի ապստամբության մասնակիցներից մեկն է, վոր նա այնքան ազդեցություն ուներ, վոր նույնիսկ կարող եր կանխել ապստամբու-

թշուհը, սակայն այդ անել չցանկացավ: Ռիլենը բանտում, իր գլխատման ուղղակի նախորդակին, անազլա ափսեյի հետևը մեխով գրում է հետեվյալ քառյակը.

«Բանտը պատիվ է ինձ և վոչ անարգանք,
Արդար գործի դատն է բերել ինձ այստեղ,
Ամո՞թ համարեմ շղթան ու կապանք,
Յերբ կրում եմ իմ հայրենիք քեզ համար»:

Դատարանը մահապատիժ վորոշեց բոլոր դատապարտվածների համար, իսկ ղեկավար ղեկաբերիստներից հնգին— Պեստելին, Ռիլենին, Կախովսկուն, Տրուբեցկոյին և Սերգեյ Մուրավյովին մահապատի յենթարկել՝ 4 կտոր անելով, սակայն Նիկոլայ Առաջինը փոխեց այդ վորոշումը և վորոշեց նրանց կախաղան բարձրացնել, իսկ մնացածները դատապարտվեցին տաժանակիր աշխատանքի և ցմահ բանտարկության: 5 ղեկավար ղեկաբերիստները կախաղան բարձրացվեցին 1826 թվի հունիսի 13-ին, Պետրոպավլովսկի բերդի բակում, վաղորոք կառուցված կախաղանների վրա:

Խիզախ ղեկաբերիստները կախաղաններին մոտեցան համարձակ կերպով: Ռիլենը մոտենալով կախաղանին, հեզնորեն բացականչեց՝ «Ռիլենը մեռնում է իբրև շարագործ, թող հիշի նրան Ռուսաստանը»: Հերոս ղեկաբերիստները նույնիսկ հանգիստ մահով չմահացան, կախվելուց հետո Ռիլենի և Կախովսկու կախաղանների պարանները կտրվեցին և նրանք ընկան ներքև: Ասում են, վոր սրա հետևանքով Ռիլենի մի վոտը և ձեռքը կոտրվել էր, և նա պարկի միջից կիսամեռ վիճակում բացականչել է՝ անիծյալ յերկիր, թույլ չեն տալիս նույնիսկ հանգիստ մեռնել:

Դեկաբրիստական բոլոր այն գնդերը, վորոնք վո-

րեվե մասնակցութուն ելին ունեցել ապստամբությանը, վերակառուցվեցին: Նրանց ղեկավարների մեծ մասը ուղարկվեցին գործող ճակատները, հատկապես Կովկասյան ճակատը:

Դեկաբրիստների ապստամբությունը խոշոր արձագանք ունեցավ ժողովրդական լայն խավերի մեջ. դա արտահայտվեց նրանով, վոր 1826 թ. սկսվեց ժողովրդական շարժումների մի նոր ալիք: Ժողովրդական հուզումներ, ապստամբություններ հատկապես ուժեղ կերպով տեղի ունեցան այն տերիտորիայում, վորտեղ տեղի յեր ունեցել Չերնիգոլյան գնդի ապստամբությունը: Այսպես որինակ՝ 1826 թվի ապրիլի 3-ին, զինվորական Ալեքսեյ Սեմյոնովի ղեկավարությամբ, Ռամանսկի գավառում սկսվեց գյուղացիական մի խոշոր ապստամբություն: Ապստամբ գյուղացիները բռնի կերպով խլում ելին իրենց կալվածատերերի ունեցվածքը, կողոպտում նրանց կալվածքը, յերբեմն նույնիսկ ֆիզիկապես վոչնչացնում ելին կալվածատերերին: Սակայն Ալեքսեյ Սեմյոնովի ապստամբությունը յերկար չտեղեց, շուտով նրա դեմ զորք ուղարկվեց և զենքի միջոցով այդ ապստամբությունը ճնշվեց: Ինքը Ալեքսեյ Սեմյոնովը գլխատվեց, իսկ ապստամբությանը ակտիվ մասնակիցներից մոտ 150 հոգի բանտարկվեցին և արքունի վեցին տաժանակիր աշխատանքի վայրերը:

Նույն շրջանում գյուղացիական բազմաթիվ հուզումներ, ապստամբություններ տեղի ունեցան նաև Ռուսաստանի այլ շրջաններում: Վորոշ աշխուժացում ե նկատվում նաև ճորտ և ազատ բանվորների միջավայրում: 1826—27—28 թվականներին տեղի յեն ունենում մի շարք հուզումներ գործարաններում և ֆաբրիկանե-

րում, ճորտ և ազատ բանվորների կողմից հատկապես խոշոր յեւույթներ տեղի ունեցան Յարոսլավլի նահանգում՝ կնյազ Գագարինի ֆաբրիկայում: Խոշոր յեւույթներ տեղի ունեցան 1826 թ. Ռաստարգուևցիների ֆաբրիկաներում: Մի շարք յեւույթներ տեղի ունեցան Մոսկվայի և Պետերբուրգի նահանգի մանուֆակտուրֆաբրիկաներում:

ՊԱԿՐՈՎՍԿՈՒ ՍԵԱՆՆԵՐԸ ԳԵԿԱՔՐԻՍՏԵՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ

Պակրովսկին և նրա աշակերտները ֆալսիֆիկացիայի յեն յենթարկել և բացահայտ հակամարքսիստական գնահատականներ տվել ղեկաբրիստական շարժմանը: Այսպես որինակ՝

1. Այն ժամանակ, յերբ Լենինը ղեկաբրիստներին համարում է ազնվական շրջանի հեղափոխականներ, յերբ հանձին ղեկաբրիստների Լենինը տեսնում է Ռուսաստանի հեղափոխական շարժումների առաջին ետապի ներկայացուցիչներին, Պակրովսկին և նրա աշակերտները ժխտում են ղեկաբրիստների հեղափոխականությունը:

2. Լենինը պատմականորեն գնահատելով ղեկաբրիստներին, ցույց է տալիս, վոր նրանք սուբյեկտիվորեն պատկանում են ազնվական դասակարգին, բայց իրենց՝ գործունեյությամբ որչեկտիվորեն դուրս յեկան ազնվական դասակարգի տիրապետության՝ ինքնակալության և ճորտատիրական իրավունքի դեմ: Իսկ Պակրովսկին միշտ աշխատում էր ցույց տալ ղեկաբրիստական շարժման արիստոկրատական բնույթը, դրանով իսկ նա փորձում էր նսեմացնել ղեկաբրիստներին:

րի մղած պայքարն ինքնակալության և ճորտատիրական կարգերի դեմ:

3. Լենինը ղեկաբրիստական շարժումը դիտում է վորպես հեղափոխական պրոգրեսիվ շարժում, իսկ Պակրովսկին փորձում է այդ շարժումը դիտել վորպես նեղ պալատական հեղաշրջման մի փորձ՝ նախապատրաստված մի խումբ գինվորականների ձեռքով:

4. Լենինը մեծ շափով է գնահատում ղեկաբրիստների հանրապետական գաղափարները, իսկ Պակրովսկին ղեկաբրիստների հանրապետական գաղափարներին առանձին տեղ չի տալիս: Գեկաբրիստների այդ հանրապետականությունը նա համարում է ինչ վոր դրախց յեկած, հատկապես 18-րդ դարի յեվրոպական իրականության մեջ տեղի ունեցած պալատական հեղաշրջումների մի փոխադրում՝ ռուսական իրականության մեջ:

5. Լենինը մեծ նշանակություն է տալիս ղեկտեմբերի 14-ի ապստամբությանը, վորպես զենքը ձեռքին ցարիզմի դեմ բարձրացված առաջին ապստամբության փորձ: Սակայն Պակրովսկին և նրա աշակերտներն ամբողջապես անտեսում էյին ղեկտեմբերի 14-ի ապստամբության խոշոր նշանակությունը և փորձում էյին ղեկաբրիստների ապստամբության փորձ համարել միայն Չերնիգովյան զնդի ապստամբությունը:

Լենինը իր բազմաթիվ աշխատություններում վերլուծելով ղեկաբրիստական շարժումը, ցույց է տալիս նրա թերությունները, սխալները, բացասական մոմենտները: Սակայն Լենինը մեծ համակրանքով էր լըցված ղեպի ղեկաբրիստական շարժումը, նա այն համարում է Ռուսաստանի պատմական այն իրականու-

թյան մեջ տեղի ունեցած հեղափոխական, պրոգրեսիվ մի շարժում:

Լենինը ցույց է տալիս, վոր շնայած դեկաբրիստները խիստ հեռու էլին ժողովրդական լայն մասսաներից, սակայն նրանց գաղափարները չկորան: Այդ գաղափարները հրահրեցին, վոտքի կանգնեցրին դեկաբրիստներին հաջորդող հեղափոխական սերնդին՝ ուսսական ինքնակալության և ճորտատիրական կարգերի դեմ:

«Նեղ և այդ հեղափոխականների շրջանը,— ասում է Լենինը,— սոսկալի հեռու էլին նրանք ժողովրդից: Բայց նրանց գործն ապարդյուն շանցավ: Դեկաբրիստները զարթեցրին Գերցենին: Գերցենը հեղափոխական ազիտացիա ծավալեց: Այդ ազիտացիան արագորեն ընդորինակեցին, ընդլայնեցին, ամրապնդեցին, կոփեցին հեղափոխական-ազնոչինցիները սկսած Չերնիշևիսկուց և վերջացրած «Народная воля»-ի հերոսներով»: (Լենին, հ. XV, էջ՝ 468):

Մի քանի խոսք Պակրովսկու և նրա «գալոցի» սխալների մասին՝ 1812 թ. պատերազմի հարցում:

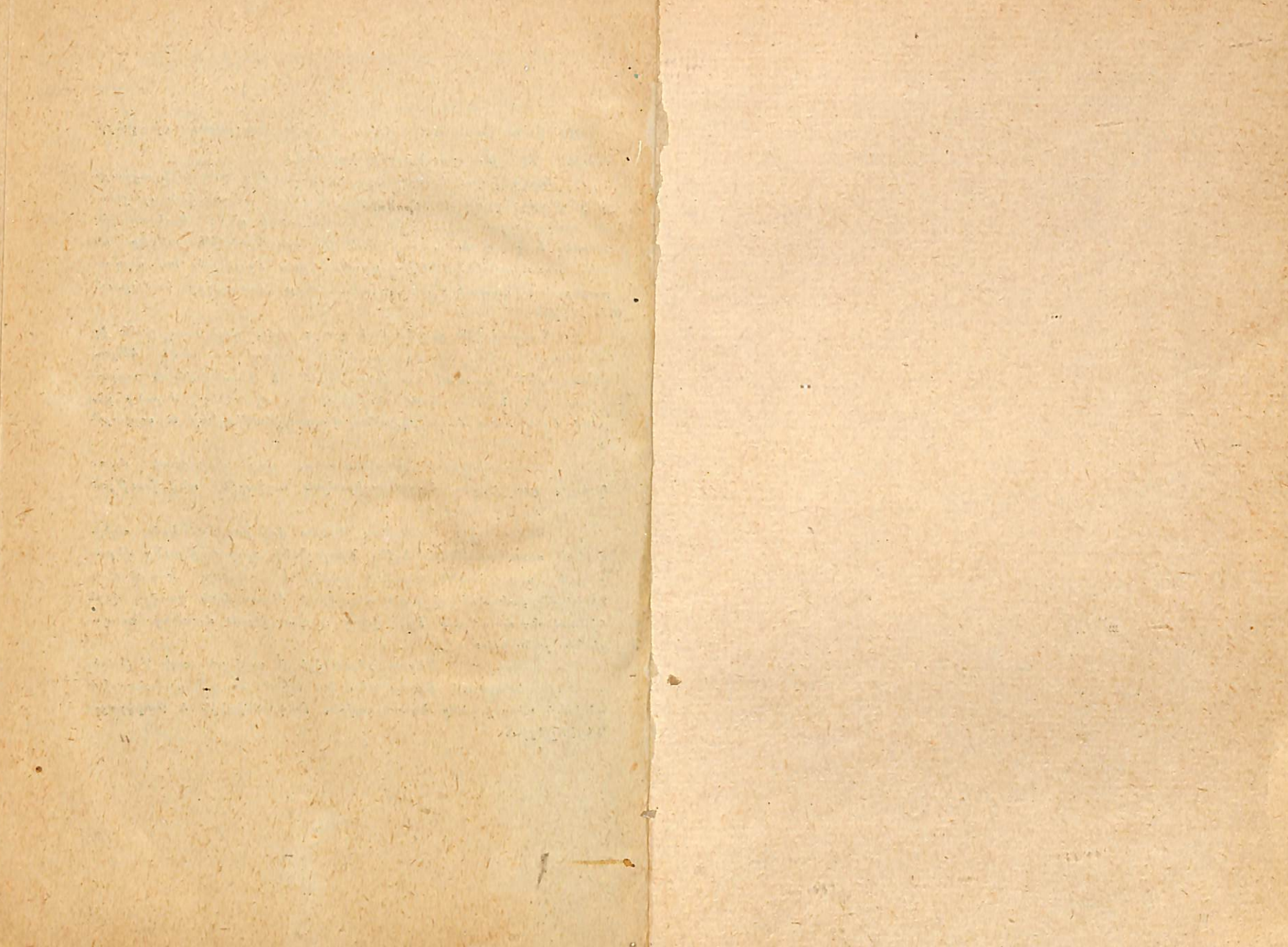
1. Պակրովսկու և նրա «գալոցի» կողմից Ֆալսիֆիկացիայի չե յենթարկվել ուսսական ժողովրդի մղած հերոսական պայքարը նապոլեոնյան 1812 թվի արշավանքների դեմ: Պակրովսկին փորձել է ցույց տալ, վոր 1812 թ. պատերազմին տեղիք էն տվել ուսս աղնավականները: դրանով ըստ էյության նա արդարացում է նապոլեոնյան արշավանքները: Հանցավոր համարում ուսսներին:

2. Պակրովսկին փորձում է ցույց տալ, վոր նապոլեոնն իր պատերազմի միջոցով Ռուսաստանին տանում էր դեպի հեղափոխութուն, դրանով նա քողարկում է նապոլեոնյան արշավանքների նվաճողական բնույթը, արշավանքներ, վորոնք բերում էլին ուսս ժողովրդին նորանոր արհավիրքներ և ազգային ծանր ճնշումներ:

3. Պակրովսկին ցույց չի տալիս, վոր ժողովրդի մղած կռիվը, դա խոչոր հայրենասիրական ազգային անկախության համար մղվող կռիվ էր:

4. Պակրովսկին նույնպես, ինչպես վոր բուրժուական, աղնավական պատմաբաններն էլին, նապոլեոնի պարտությունը վերագրում էր ուսսական «ղաժան ցրտերին», «ձյանը», «ստոմամանիքներին», անտեսելով ուսս ժողովրդի հերոսական կռիվը, վորն հիմնական պատճառն էր, վորը պարտության մասանց նապոլեոնի բանակին:

5. Պակրովսկին թերազնահատել է և օտվերի տակ է թողել այդ պատերազմում խոչոր դեր խաղացած ուսս տաղանդավոր անվանի զորավարներ Կուսուզովին, Բազրատինին և Բարկլայ-Գե-Տոլլեյին:

0

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0409723

